

ਇੱਕ ਹੋਰ ਨਵਾਂ ਸਾਲ

(ਨਾਵਲ)

ਸ਼੍ਰੇਣੀ: ਨੌਵੀਂ-ਦਸਵੀਂ

ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਗਰ

© ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ

ਐਡੀਸ਼ਨ : 2016 ..... 2,42,000 ਕਾਪੀਆਂ

All rights, including those of translation, reproduction
and annotation etc., are reserved by the Punjab
School Education Board.

ਲੇਖਕ :

ਨਰਿੰਜਨ ਤਸਨੀਮ

ਚਿਤਾਵਨੀ

1. ਕੋਈ ਵੀ ਏਜੰਸੀ-ਹੋਲਡਰ ਵਾਧੂ ਪੈਸੇ ਵਸੂਲਣ ਦੇ ਮੰਤਵ ਨਾਲ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ 'ਤੇ ਜਿਲਦਸਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। (ਏਜੰਸੀ-ਹੋਲਡਰਾਂ ਨਾਲ ਹੋਏ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਧਾਰਾ ਨੰ. 7 ਅਨੁਸਾਰ)
2. ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਦੁਆਰਾ ਛਪਵਾਈਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਜਾਲੂ/ਨਕਲੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾਂ (ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ) ਦੀ ਛਪਾਈ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਸਟਾਕ ਕਰਨਾ, ਜਮ੍ਹਾਂਬੰਦੀ ਜਾਂ ਵਿਕਰੀ ਆਦਿ ਕਰਨਾ ਭਾਰਤੀ ਦੰਡ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਫੌਜਦਾਰੀ ਜੁਰਮ ਹੈ। (ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਦੀਆਂ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਬੋਰਡ ਦੇ 'ਵਾਟਰ ਮਾਰਕ' ਵਾਲੇ ਕਾਗਜ਼ ਉੱਪਰ ਹੀ ਛਪਵਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।)

ਮੁੱਲ : ₹ 30.00

ਸਕੱਤਰ, ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ, ਵਿੱਦਿਆ ਭਵਨ, ਫੇਜ਼-8, ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਗਰ-160062 ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਅਤੇ ਮੈਸ. ਕੋਸਮਿਕ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼, ਜਲੰਧਰ ਦੁਆਰਾ ਛਾਪੀ ਗਈ।

ਵਿਸ਼ਾ-ਸੂਚੀ

	ਪੰਨਾ
ਕਾਂਡ ਇੱਕ — ਸਵੇਰ	5—40
ਕਾਂਡ ਦੋ — ਦੁਪਹਿਰ	41—65
ਕਾਂਡ ਤਿੰਨ — ਸ਼ਾਮ	66—108

ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ

ਪ੍ਰੋ. ਨਰਿੰਜਨ ਤਸਨੀਮ ਦਾ ਜਨਮ ਪਹਿਲੀ ਮਈ, 1929 ਈ. ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਨਕੇ-ਘਰ ਤਰਨਤਾਰਨ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਾਤਾ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਸੀਤਾ ਵਤੀ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਸ. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜੱਦੀ ਘਰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਹੈ। ਸਕੂਲ ਅਤੇ ਕਾਲਜ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇੱਥੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਐੱਮ. ਏ. ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਪਾਸ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਪ੍ਰੋ. ਤਸਨੀਮ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿੱਚ ਬਤੌਰ ਲੈਕਚਰਾਰ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ 1987 ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਲਜ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੋਂ ਸੇਵਾ-ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਗਲੇ ਪੰਜ ਸਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਜੀ. ਐਚ. ਜੀ. ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਗੁਰੂਸਰ ਸਧਾਰ (ਲੁਧਿਆਣਾ) ਵਿਖੇ ਪੜ੍ਹਾਇਆ।

ਪ੍ਰੋ. ਤਸਨੀਮ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ 'ਪਰਛਾਵੇਂ' 1966 ਈ. ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦਸ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਲਿਖੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਨ- 'ਰੇਤ ਛਲ', 'ਇੱਕ ਹੋਰ ਨਵਾਂ ਸਾਲ', 'ਜਦੋਂ ਸਵੇਰ ਹੋਈ', 'ਗਵਾਚੇ ਅਰਥ' ਅਤੇ 'ਤਲਾਸ਼ ਕੋਈ ਸਦੀਵੀ'। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ ਨਾਵਲ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕੋਰਸਾਂ ਅਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾਏ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਲੇਖਾ-ਜੋਖਾ' 2007 ਈ. ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ। 'ਮੇਰਾ ਅਦਬੀ ਸਫ਼ਰ' ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਾਹਿਤਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀਵਨੀ ਹੈ।

ਸਾਹਿਤ-ਆਲੋਚਨਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅਹਿਮ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਸੰਬੰਧੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਅੱਠ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਤੇ ਉਰਦੂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਲਿਖਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਈ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਾਹਿਤਕ ਘਾਲਣਾ ਵਜੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਤੱਕ ਅਨੇਕਾਂ ਮਾਣ-ਸਨਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਵੱਲੋਂ 1993 ਵਿੱਚ 'ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਲ ਅਵਾਰਡ', ਭਾਸ਼ਾ-ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਵੱਲੋਂ 1995 ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਪੁਰਸਕਾਰ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਸਾਲ 1999 ਵਿੱਚ 'ਗਵਾਚੇ ਅਰਥ' ਨਾਵਲ ਲਈ 'ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਪੁਰਸਕਾਰ' ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਨ। ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਤਰ-ਪੱਤ੍ਰਕਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਛਪਦੇ ਆਪਣੇ ਲੇਖਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਇਸ ਨਾਵਲ ਦਾ ਪਾਠ-ਅਭਿਆਸ ਦਫਤਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਪਰਮਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਵਿਸ਼ਾ-
ਮਾਹਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੀ ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦਾਊਂ, ਸ਼੍ਰੀ ਜਸਵੀਰ ਸਿੰਘ ਲੰਗੜੋਆ ਅਤੇ ਡਾ.
ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਵਰਿੰਦਰਜੀਤ ਵਾਤਿਸ਼ ਨੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਖੇਤਰੀ ਮਾਹਰਾਂ/ਅਧਿਆਪਕਾਂ
ਦਾ ਤਹਿ-ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧੀਆ ਬਣਾਉਣ ਲਈ
ਆਏ ਸੁਝਾਵਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਮਨਜੀਤ ਕੌਰ
ਡਿਪਟੀ ਡਾਇਰੈਕਟਰ
(ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਕਾਸ ਕੇਂਦਰ)

ਇਸ ਨਾਵਲ ਬਾਰੇ

ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਕਹਾਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਨਾਵਲ ਸਿਰਫ਼ ਕਹਾਣੀ ਹੀ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਇਹ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਹੇ ਘੋਲ ਨੂੰ ਵੀ ਚਿਤਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਬਾਹਰ ਏਨਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਜਿੰਨਾ ਕੁਝ ਕਿ ਮਨ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਹਰ ਅਤੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਸੁਮੇਲ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਹੀ ਅੱਜ ਦੇ ਨਾਵਲਕਾਰ ਦਾ ਮੰਤਵ ਹੈ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਚਾਈ ਉੱਘੜ ਕੇ ਉਹਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਏ। ਪਰ ਇਹ ਕੰਮ ਹੈ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਕਿਉਂਕਿ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕਈ ਰੰਗ ਹਨ ਅਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਇੱਕ ਰੰਗ ਸਮੁੱਚੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਰੰਗ ਨਹੀਂ। ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਹੀ ਨਾਵਲਕਾਰ ਕੋਲੋਂ ਕਈ ਨਾਵਲ, ਨਾਟਕਕਾਰ ਕੋਲੋਂ ਕਈ ਨਾਟਕ ਅਤੇ ਕਵੀ ਕੋਲੋਂ ਕਈ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖਵਾਉਂਦੀ ਹੈ।

‘ਇੱਕ ਹੋਰ ਨਵਾਂ ਸਾਲ’ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਇੱਕ ਰਿਕਸ਼ਾ-ਚਾਲਕ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਝਲਕ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਮੈਂ ਉਹਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਹੀ ਦੇਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਬੰਤਾ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹੋਂ ਬਿਆਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਜੀਵਨ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਉਹਦੇ ਮਨ ਉੱਤੇ ਡੂੰਘਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਉਹਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰਦੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇਹ ਨਾਵਲ ਬੰਤੇ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਇੱਕ ਦਿਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ—ਨਵੇਂ ਸਾਲ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਦੀ। ਇਸ ਇੱਕ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਹਦਾ ਪੂਰਾ ਜੀਵਨ ਰੂਪਮਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪ ਤਾਂ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰ ਮਨ ਵਿੱਚ ਉੱਘੜ ਰਹੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਉਹ ਅਛੋਪਲੇ ਹੀ ਭੂਤ-ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹਦੀ ਕਿਸੇ ਯਾਦ ਦਾ ਟੋਟਾ ਜਦੋਂ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਰਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਵਰਤਮਾਨ ਦਾ ਹੀ ਇੱਕ ਭਾਗ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿਰਫ਼ ਇਹੋ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਕਦੀ-ਕਦੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇੰਝ ਭਵਿੱਖ ਵੀ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਵਰਤਮਾਨ ਦਾ ਹੀ ਭਾਗ ਹੋ ਨਿੱਬੜਦਾ ਹੈ। ਪਰਤਵੀਂ ਝਾਤ ਅਤੇ ਕਲਪਿਤ ਭਵਿੱਖ ਬੰਤੇ ਦੇ ਪੂਰੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪਾਠਕ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਹ ਨਾਵਲ ਪੂਰੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਝਾਕੀ ਵੀ ਹੈ। ਲੋਕ ਉਹਦੇ ਰਿਕਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਬੈਠਦੇ ਹਨ, ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਕਦੀ-ਕਦੀ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇੰਝ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮਾਜ ਦਾ ਚਲ-ਚਿੱਤਰ ਸਾਡੀਆਂ

ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਫ਼ਾਂਸੀਸੀ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਸੜਕ ਦੇ ਕੰਢੇ-ਕੰਢੇ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਇਸ ਨਾਵਲ ਉੱਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇੰਝ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੰਤੋ ਦਾ ਰਿਕਸ਼ਾ ਇਕ ਐਸਾ ਦਰਪਣ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਿੱਤ ਨਵੀਆਂ ਵਾਪਰ ਰਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅੰਗਾਂ—ਮਰਦਾਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ, ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਬੁੱਢਿਆਂ—ਦੀ ਝਲਕ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਬੰਤਾ ਇੱਕ ਪਛੜੀ ਹੋਈ ਜਾਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੰਦੇ ਲਈ ਸਾਡੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਤਰਸ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਤਰਸ ਕਰਨ ਦਾ ਇਹ ਅਧਿਕਾਰ ਅਸੀਂ ਆਪ ਹੀ ਕਿਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਬੰਤਾ ਜਾਂ ਉਸ ਵਰਗੇ ਹੋਰ ਬੰਦੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਇੱਕ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਤਾਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਪਰ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਮਨੁੱਖ ਉੱਤੇ ਤਰਸ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ। ਬੰਤਾ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਔਕੜਾਂ ਨਾਲ ਜੂਝ ਰਿਹਾ ਇੱਕ ਪਾਤਰ ਹੈ। ਉਹ ਕਦੀ ਵੀ ਹੌਸਲਾ ਨਹੀਂ ਹਾਰਦਾ। ਉਹ ਹਰ ਕਦਮ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੱਧਰਾਂ ਹਨ, ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਖ਼ਾਹਿਸ਼ ਹੈ। ਉਹ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਪਣੇ ਉੱਜਲ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਝਲਕ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਜੀਵਨ ਰਿਕਸ਼ੇ ਦੇ ਪਹੀਏ ਵਾਂਗ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਹਰ ਸਮੇਂ ਹਰਕਤ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਖ਼ਿਆਲ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਵੀ ਈਸ਼ਵਰ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ—

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸੰਗਰਾਮ ਦੀ, ਅਸਗਾਹ ਸਾਗਰ।

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਆਰਾਮ ਦੀ, ਖੁਰਦਾ ਕਿਨਾਰਾ।

ਇਹ ਨਾਵਲ ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ੈਕਸਪੀਅਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਉਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿ ਇੱਕ ਰਿਕਸ਼ਾ-ਚਾਲਕ ਸੋਚ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਲਗ-ਪਗ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੋਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂਜੋ ਸਥਾਨਿਕ ਰੰਗਣ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਂਚਲਿਕਤਾ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਾਇਮ ਰਹਿ ਸਕੇ ਅਤੇ ਯਥਾਰਥਿਕ ਚਿੱਤਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਏ।

ਦਸੰਬਰ, 1974

—ਨਰਿੰਜਨ ਤਸਨੀਮ

ਲੇਖਕ

ਕਾਂਡ-ਇੱਕ

ਸਵੇਰ

ਉਸ ਦਿਨ ਮੇਰੀ ਜਾਗ ਸਵੇਰੇ ਪੰਜ ਵਜੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਈ। ਮੇਰਾ ਜੀਅ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ ਬਿਸਤਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ 'ਤੇ, ਪਰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਵਾਂਗ ਸਵੇਰੇ ਛੇ ਵਜੇ ਮੇਰਾ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੀ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ ਨਾ ਕਾਲਕਾ-ਮੇਲ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉੱਤੇ? ਮੈਂ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਹੋਰ ਉੱਥੇ ਨਾ ਹੋਣ ਤਾਂ ਕਿੰਨੀ ਤਕਲੀਫ਼ ਹੋਵੇ, ਸਵਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ! ਮੈਂ ਉੱਠ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ਪਰ ਮੰਜੀ ਤੋਂ ਥੱਲੇ ਪੈਰ ਰੱਖਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਮੈਂ ਰਜਾਈ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਲਪੇਟ ਲਈ। ਕਿੰਨੀ ਠੰਢ ਪੈ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਸਾਤਿਆਂ ਤੋਂ। ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਸ਼ਾਮ ਤੀਕ ਧੁੰਦ ਈ ਛਾਈ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ। ਕਈਆਂ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਸੂਰਜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਿਕਲਿਆ ਪਰ ਠੰਢ ਦਾ ਵੀ ਆਪਣਾ ਹੀ ਇੱਕ ਸਵਾਦ ਹੁੰਦੈ। ਜਿੰਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੰਬਣੀ ਛਿੜਦੀ ਐ, ਓਨਾ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਿੱਘ ਆਉਂਦੈ। ਚੰਗਾ ਚੱਕਰ ਐ ਇਹ ਵੀ, ਜੀਵਨ ਦੇ ਚੱਕਰ ਦੀ ਤਾਂ ਭਲਾ ਗੱਲ ਹੀ ਕੀ ਕਰਨੀ ਹੋਈ। ਇਹ ਤਾਂ ਰਿਕਸ਼ੇ ਦੇ ਪਹੀਏ ਵਾਂਗ ਘੁੰਮਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦੈ। ਪਹੀਏ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਆਇਆ ਤਾਂ ਤਬੀਅਤ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਗਈ। ਪਹੀਆ ਚੱਲਦਾ ਹੀ ਰਵੇ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦੈ—ਭਾਵੇਂ ਰਿਕਸ਼ੇ ਦਾ ਹੋਵੇ, ਭਾਵੇਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ।

“ਉੱਠ ਭਲੀਏ ਲੋਕੇ, ਚਾਹ ਬਣਾ,” ਮੈਂ ਲਾਗਲੀ ਮੰਜੀ ਉੱਤੇ ਸੁੱਤੀ ਹੋਈ ਤਾਰੇ ਨੂੰ ਅਵਾਜ਼ ਦਿੱਤੀ।

“ਤੂੰ ਉੱਠ ਕੇ ਮੂੰਹ-ਹੱਥ ਤਾਂ ਧੋ ਲੈ, ਪਹਿਲਾਂ ਚਾਹ ਦੀ ਈ ਲੱਗ ਗਈ ਐ,” ਉਸ ਨੇ ਰਜਾਈ ਵਿੱਚੋਂ ਮੂੰਹ ਬਾਹਰ ਕੱਢੇ ਬਗ਼ੈਰ ਹੀ ਜਵਾਬ ਦੇ ਦਿੱਤਾ।

“ਮੈਂ ਅੱਜ ‘ਬੈੱਡ-ਟੀ’ ਪੀਣੀ ਐ,” ਇਹ ਗੱਲ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਮੇਰੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਮੁਸਕਣੀ ਫੈਲ ਗਈ।

“ਉਹ ਕੀ ਹੁੰਦੀ ਐ?” ਉਸ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਰਜਾਈ ਵਿੱਚੋਂ ਮੂੰਹ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਲਿਆ ਸੀ।

“ਭਲੀਏ ਲੋਕੇ, ਜਿਹੜੀ ਚਾਹ ਵੱਡੇ ਲੋਕ ਬਿਸਤਰਾ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੀਂਦੇ ਐ, ਉਹ ਹੁੰਦੀ ਐ, ਬੈੱਡ-ਟੀ। ਚੱਲ ਉੱਠ, ਪਿਆ ਦੇ ਅੱਜ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਬੈੱਡ-ਟੀ,” ਮੈਂ ਫਿਰ ਨਿੱਸਲ ਹੋ ਗਿਆ।

“ਤੂੰ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਲੋਕ ਐ?” ਉਹ ਸ਼ਾਇਦ ਮੁਸਕਰਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਸ ਵੇਲੇ।

“ਚੱਲ ਵੱਡਾ ਲੋਕ ਨਾ ਸਹੀ, ਪਰ ਵੱਡੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਵਾਹ ਤਾਂ ਪੈਂਦਾ ਏ ਨਾ ਮੇਰਾ। ਨਾਲੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਗੱਲ ਵੀ ਐ ਅੱਜ, ਖ਼ਾਸ,” ਮੈਂ ਉਹਦੀ ਮੰਜੀ ਵੱਲ ਪਾਸਾ ਮੋੜ ਲਿਆ।

“ਕੀ ਗੱਲ ਐ ਖ਼ਾਸ ਐਹੋ-ਜਿਹੀ?” ਉਹ ਸੱਚੀ-ਮੁੱਚੀ ਕਾਹਲੀ ਪੈ ਗਈ ਸੀ, ਸੁਣਨ ਵਾਸਤੇ।

“ਅੱਜ ਨਵਾਂ ਸਾਲ ਚੜ੍ਹਾਏ, ਭਲੀਏ ਲੋਕੇ,” ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਗੁੱਝੀ ਗੱਲ ਉਸ ਨੂੰ ਦੱਸ ਈ ਦਿੱਤੀ।

“ਇਹ ਭਲਾ ਕੀ ਖ਼ਾਸ ਗੱਲ ਹੋਈ, ਨਵਾਂ ਸਾਲ ਤਾਂ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਵੀ ਚੜ੍ਹਿਆ ਸੀ,” ਉਸ ਨੇ ਪਰੇ ਕੰਧ ਵੱਲ ਨੂੰ ਪਾਸਾ ਮੋੜ ਲਿਆ।

“ਕਿੰਨੀ ਕਮਲੀ ਐ ਤਾਰੋ ਵੀ,” ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ। ਇਹੀ ਗੱਲ ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਵੀ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਹੁੰਦੇ ਨੂੰ ਚੀਰਦਾ ਹੋਇਆ ਮੈਂ ਸਟੇਸ਼ਨ ਵੱਲ ਨੂੰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਠੰਢ ਜਿੰਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ, ਓਨਾ ਹੀ ਮੈਂ ਕੰਬ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਜਿੰਨਾ ਮੈਂ ਕੰਬ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਓਨਾ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮੈਂ ਨਿੱਘ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਅਤੇ ਜਿੰਨਾ ਮੈਂ ਨਿੱਘ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਓਨੀ ਹੀ ਤੇਜ਼ ਮੈਂ ਰਿਕਸ਼ਾ ਚਲਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ।

ਚੱਲ ਬਈ, ਬੰਤਿਆ! ਛੇਤੀ ਕਰ, ਗੱਡੀ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਊ। ਇਹ ਗੱਡੀ ਘੱਟ ਈ ਕਦੀ ਲੇਟ ਹੁੰਦੀ ਐ। ਪਤਾ ਈ ਨਾ? ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਹੋਊ ਤੈਨੂੰ? ਕਿੰਨੇ ਵਰ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ ਐ, ਤੈਨੂੰ ਰਿਕਸ਼ਾ ਚਲਾਉਂਦੇ ਨੂੰ? ਕੀ ਪਤਾ ਕਿੰਨੇ ਵਰ੍ਹੇ? ਐਨੀ ਠੰਢ ਵਿੱਚ ਤੈਨੂੰ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਪਈ ਹੋਈ ਐ? ਕੌਣ ਰੱਖੇ ਹਿਸਾਬ? ਹਾਂ, ਐਨਾ ਕੁ ਯਾਦ ਐ ਮੈਨੂੰ, ਉਦੋਂ ਹਾਲੇ ਮੇਰੀ ਮੁੱਛ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਫੁੱਟੀ। ਬੜੇ ਸਾਲ ਬੀਤ ਗਏ ਐ ਮੁੱਛ ਫੁੱਟੀ ਨੂੰ ਹੁਣ ਤਾਂ, ਬੰਤਿਆ! ਹੁਣ ਸੁੱਖ ਨਾਲ ਤਿੰਨ ਨਿਆਣੇ ਐਂ ਘਰ ਵਿੱਚ। ਕਿੰਨੀ ਕਮਲੀ ਐ, ਸਾਡੀ ਤਾਰੋ ਵੀ। ਨਵਾਂ ਸਾਲ ਚੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਖ਼ਾਸ ਗੱਲ ਈ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੀ। ਚੱਲ ਛੱਡ, ਇਹ ਗੱਲਾਂ। ਤੂੰ ਸਵਾਰੀ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰ। ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਭਾਲ ਕਰਨ ਦੀ। ਸਵਾਰੀ ਆਪੇ ਆਊਗੀ ਰਿਕਸ਼ੇ ਕੋਲ ਚੱਲ ਕੇ—

“ਚੱਲੋਗਾ, ਕਟੜਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ?”

“ਬੈਠੋ, ਸਰਦਾਰ ਜੀ।”

“ਕਿੰਨੇ ਪੈਸੇ?”

“ਜੋ ਮਰਜ਼ੀ ਐ, ਦੇ ਦੇਣਾ।”

“ਨਹੀਂ, ਤੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਗੱਲ ਕਰ ਲੈ, ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਝਗੜਾ ਪੈਦੈ।”

“ਡੇੜ੍ਹ ਰੁਪਈਆ....”

“ਡੇੜ੍ਹ....? ਇੱਕ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ।”

“ਚਲੋ, ਸਵਾ ਦੇ ਦਿਓ।”

“ਨਹੀਂ, ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ....”

“ਚਲੋ, ਆਓ ਬੈਠੋ....ਤੁਹਾਡੀ ਈ ਬੋਹਣੀ ਕਰਨੀ ਐ।”

ਠੀਕ ਈ ਕਿਹਾ ਏ, ਬੰਤਿਆ, ਸਰਦਾਰ ਹੋਰਾਂ ਨੇ। ਹੱਕ ਤਾਂ ਇੱਕ ਰੁਪਏ ਦਾ ਈ ਐ, ਪਰ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ? ਮਹਿੰਗਾਈ ਨੇ ਤਾਂ ਲੱਕ ਈ ਤੋੜ ਛੱਡਿਐ। ਜੋ ਮਰਜ਼ੀ ਐ ਕਮਾ ਲਓ, ਕੁਝ ਬਣਦਾ ਈ ਨਹੀਂ। ਚੱਲ, ਅਸੀਂ ਕਿਹੜਾ ਬਿਲਡਿੰਗਾਂ ਉਸਾਰਨੀਆਂ ਨੇ। ਡੰਗ ਸਰਦਾ ਜਾਏ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਐ। ਪਰ ਰੋਣਾ ਤਾਂ ਏਸੇ ਗੱਲ ਦੈ, ਕਿ ਡੰਗ ਨੂੰ ਸਰਦਾ—

“ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਆਏ ਓ, ਸਰਦਾਰ ਜੀ?”

“ਹਾਂ....”

“ਨੌਕਰੀ ਕਰਦੇ ਓ, ਓਥੇ?”

“ਨਹੀਂ, ਨੌਕਰੀ ਲੱਭਣ ਜਾਂਦਾ ਵਾਂ, ਓਥੇ।”

“ਨੌਕਰੀ ਲੱਭਣ....?”

“ਹਾਂ.... ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਹੋ ਆਇਆ ਵਾਂ, ਗੱਲ ਈ ਨਹੀਂ ਪਈ ਬਣਦੀ।”

“ਕਿਉ?”

“ਸਿਫਾਰਸ਼ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਦਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ।”

“ਕਿੰਨਾ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਓ, ਤੁਸੀਂ?”

“ਬੀ.ਏ. ਪਾਸ ਕੀਤੀ ਸੀ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ, ਫੇਰ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਟਾਈਪ ਸਿੱਖਦਾ ਰਿਹਾਂ।”

“ਅੱਛਾ ਜੀ !... ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਾਂ ਫੇਰ ਚੰਗੀ ਨੌਕਰੀ ਮਿਲ ਜਾਊ।”

“ਚੰਗੀ ਛੱਡ ਕੇ ਮਾੜੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ।”

“ਫੇਰ ਵੀ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਵਾਲੀ ਮਿਲ ਜਾਊ?”

“ਦੋ-ਢਾਈ ਸੌ ਦੀ, ਹੋਰ ਕਿੰਨੇ ਵਾਲੀ?”

ਬੱਸ, ਬੰਤਿਆ, ਏਨੀ ਈ? ਇਹ ਤਾਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਾ ਹੋਈ। ਬੀ.ਏ. ਪਾਸ ਕਰ ਕੇ ਵੀ ਏਨੀ ਥੋੜੀ ਤਨਖਾਹ? ਤਾਂ ਤੇ ਫੇਰ ਤੂੰ ਈ ਚੰਗੇ, ਪੰਜਵੀਂ ਫ਼ੇਲ੍ਹ।

ਇਹ ਤਾਂ ਕਿਸਮਤ ਦੀ ਗੱਲ ਐ ਕਿ ਆਪਾਂ ਫ਼ੇਲ੍ਹ ਹੋ ਗਏ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿੱਚ, ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ। ਉਦੋਂ ਦੋ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ ਸੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਦੇ ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਪਰ ਕਰਜ਼ਾ ਲੱਭਣ ਦੀ ਥਾਂਵੇਂ ਹੋਰ ਚੜ੍ਹਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਖੇਤ-ਮਜ਼ਦੂਰ ਈ ਸੀ ਨਾ ਮੇਰਾ ਪਿਓ, ਕਿਵੇਂ ਲਾਹ ਸਕਦਾ ਸੀ ਉਹ ਕਰਜ਼ਾ? ਦੋ ਸਾਲ ਉਹ ਅੰਦਰੇ-ਅੰਦਰ ਘੁਲਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਫੇਰ ਇੱਕ ਦਿਨ ਉਹਦੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਸਾਰੀ ਕਰਜ਼ੇ ਲੱਥ ਗਏ। ਬੇਬੇ ਅਤੇ ਦੋ ਛੋਟੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਆ ਪਿਆ। ਪੰਜਵੀਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਹਾਲੀ ਮੈਨੂੰ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਈ ਹੋਏ ਸੀ, ਉਦੋਂ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਮੈਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰ ਲਈਆਂ ਸਨ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਬਾਪੂ ਮਰਿਆ, ਉਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਬਸਤਾ ਲੱਕੜ ਦੇ ਬਕਸੇ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਵੀ ਫੇਰ ਖੇਤ-ਮਜ਼ਦੂਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਬਣਦਾ ਕਿਉਂ ਨਾ, ਮੈਂ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰ? ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਬਾਪੂ ਨੇ ਕਰਜ਼ਾ ਲਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਛੱਡ ਦੇਂਦੇ ਮੈਨੂੰ? ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਉਮਰ ਸੀ ਮੇਰੀ, ਪਰ ਕੰਮ ਮੈਂ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਸਾਂ। ਫੇਰ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਈ

ਮੈਂ ਵੱਡਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕੁੱਟਿਆ, ਮੈਂ ਵੀ ਟਿਕਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਦੋ-ਚਾਰ। ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਮਗਰ ਪੈ ਗਿਆ, ਮੇਰੇ। ਮੇਰਾ ਵੀ ਦਿਲ ਭਰ ਗਿਆ ਸੀ, ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਤੋਂ। ਅਖੀਰ ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਮੈਂ ਪਿੰਡ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਸੱਤ-ਅੱਠ ਕੋਹ ਦੀ ਵਿੱਥ ਉੱਤੇ ਈ ਸੀ ਸਾਡਾ ਪਿੰਡ, ਸ਼ਹਿਰੋਂ। ਸ਼ਹਿਰ ਪੁੱਜ ਕੇ ਕਈ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਪਰ ਰਾਸ ਇਹੀ ਆਇਆ—ਰਿਕਸ਼ੇ ਦਾ ਕੰਮ।

ਇਹ ਕੰਮ ਹੈ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਪਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਆਕੜ ਨਹੀਂ ਝੱਲਣੀ ਪੈਂਦੀ ਇਸ ਵਿੱਚ। ਚਪੜਾਸੀ ਵੀ ਲੱਗਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਇੱਕ ਵਾਰੀ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸਾਬੂ ਦੇ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਛੋਟੇ-ਮੋਟੇ ਕੰਮ ਕਰਦਾ। ਬੂਟ ਵੀ ਪਾਲਸ਼ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਮੈਂ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਸਾਬੂ ਦੀ ਘਰਵਾਲੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕੱਪੜੇ ਧੋਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਮੈਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਬੱਸ ਫੇਰ ਕੀ ਸੀ, ਸਾਬੂ ਬੜਾ ਕੜਕਿਆ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ। ਫੇਰ ਮੈਂ ਕਦੀ ਦਫ਼ਤਰ ਈ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਕਰ ਲਵੋ ਜੇ ਕਰਨਾ ਜੇ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਪੜ੍ਹ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਮੈਂ, ਤਾਂ ਇਹ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਾ ਹੋਣਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ। ਪੰਜਵੀਂ ਵਿੱਚ ਈ ਛੁੱਟ ਗਿਆ ਸੀ, ਪੜ੍ਹਨਾ-ਲਿਖਣਾ। ਸਵੇਰੇ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਜਮਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਫੱਟੀ-ਬਸਤਾ ਚੁੱਕੀ ਜਾਂਦਿਆਂ ਵੇਖਦਾ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਕੀ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ। ਕਿੰਨਾ ਈ ਚਿਰ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂਦਿਆਂ ਵੇਖਦਾ ਰਹਿੰਦਾ, ਫੇਰ ਬਦੋ-ਬਦੀ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚੋਂ ਹਉਕਾ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ। ਜਦੋਂ ਸਲਾਨਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਪੰਜਵੀਂ ਜਮਾਤ ਦਾ, ਮੈਂ ਵੀ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸਕੂਲੇ ਇੱਕ ਦਿਨ। ਮੇਰੇ ਜਮਾਤੀ ਹੋਰਾਨ ਹੋ ਗਏ ਮੈਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ। ਵੱਡਾ ਮਾਸਟਰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਘੂਰੀ ਵੱਟ ਕੇ ਵੇਖਦਾ ਰਿਹਾ, ਮੇਰੇ ਵੱਲ। ਫੇਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ—“ਪਹਿਲਾਂ ਫ਼ੀਸਾਂ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਾ ਦੇ, ਸਾਰੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀਆਂ।” ਮੈਂ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਪੈਸੇ ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ, ਇਮਤਿਹਾਨ ਵਿੱਚ। ਭਾਵੇਂ ਆਉਂਦਾ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਇਮਤਿਹਾਨ ਮੈਂ ਸਾਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਪਾਸ ਹੋਣ ਦੇ ਖ਼ਿਆਲ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬੈਠਾ, ਮੈਂ ਇਮਤਿਹਾਨ ਵਿੱਚ। ਜੇ ਮੈਂ ਇਮਤਿਹਾਨ ਨਾ ਦੇਂਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਚੌਥੀ ਪਾਸ ਈ ਰਹਿਣਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਮੈਂ ਪੰਜਵੀਂ ਫ਼ੇਲ੍ਹ ਆਂ... ਅਗਲੀ ਜਮਾਤ ਦਾ ਨਾਂ ਤਾਂ ਵੱਜਦਾ ਐ, ਨਾ!

“ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਚਾਹਿਆ ਤਾਂ ਏਸ ਵਾਰੀ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਕੰਮ ਬਣ ਈ ਜਾਊ, ਸਰਦਾਰ ਜੀ !”

“ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਆਸ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ, ਉਂਜ ਇੰਟਰਵਿਊ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਹੋ ਗਿਆ ਏ।”

“ਬੱਸ, ਫੇਰ ਕੀ ਐ—ਦਿਲ ਨਾ ਛੱਡੋ। ਕੰਮ ਜਦੋਂ ਬਣਨ ਲੱਗਦੈ, ਝੱਟ ਈ ਬਣ ਜਾਂਦੈ।”

“ਅੱਛਾ ਦੇਖੋ... ਬੱਸ, ਰੋਕ ਦੇ ਏਸ ਗਲੀ ਅੱਗੇ।”

“ਠੰਢ ਨੇ ਤਾਂ ਜੀ, ਮੱਤ ਈ ਮਾਰ ਛੱਡੀ ਏ।”

ਸਵੇਰੇ-ਸਵੇਰੇ ਠੰਢ ਵਿੱਚ ਉੱਤਰਿਆ, ਇਹ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚੋਂ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਰਾਤੀਂ ਸੁੱਤਾ ਵੀ ਐ ਕਿ ਨਹੀਂ? ਕੰਬਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੋਲ। ਕੋਟ ਦੇ ਕਾਲਰ ਈ ਚੁੱਕੇ ਹੋਏ ਐ, ਉਤਾਂਹ। ਕਾਲਰਾਂ ਨਾਲ ਵੀ

ਭਲਾ ਕਦੀ ਠੰਢ ਰੁਕੀ ਐ? ਚੱਲ ਛੱਡ, ਬੰਤਿਆ, ਇਹ ਗੱਲਾਂ, ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਸੋਚ। ਅੱਜ ਤਾਂ ਤਾਰੇ ਨੇ ਚਾਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਕੇ ਦਿੱਤੀ। ਨਹੀਂ, ਉਹ ਤਾਂ ਬਣਾਉਣ ਲੱਗੀ ਸੀ ਪਰ ਮੈਂ ਈ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਣ ਦਿੱਤੀ। ਉਦੋਂ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਬਣਾ ਕੇ ਦੇਣ ਨੂੰ? ਅਖੇ ਤੂੰ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਲੋਕ ਐ? ਹੋਰ ਕਿਹੋ-ਜਿਹੇ ਹੁੰਦੇ ਐ, ਵੱਡੇ ਲੋਕ?

ਬੱਸ ਇਹੀ ਗੱਲ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਦੋ ਜਮਾਤਾਂ ਈ ਪੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਐ, ਨਾ! ਪੜ੍ਹ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ ਬਹੁਤਾ। ਕਿਸਮਤਾਂ ਵਾਲੇ ਈ ਪੜ੍ਹਦੇ ਐ। ਬੰਦਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਟ੍ਰੇਰ ਈ ਹੋਰ ਹੁੰਦੀ ਐ। ਟ੍ਰੇਰ ਆਪਣੀ ਵੀ ਉਦੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸੌਹਰੇ ਘਰ ਜਾਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਅਖ਼ਬਾਰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵੇਖ ਕੇ ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਏ। ਭਲਾ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਸੀ? ਮੇਰੀ ਛੋਟੀ ਸਾਲੀ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਪਾਟੀਆਂ-ਪਾਟੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਵੇਖਦੀ ਰਹੀ, ਫੇਰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ....“ਸਾਰੀ ਅਖ਼ਬਾਰ ਪੜ੍ਹ ਲੈਂਦੇ?” ਉਹਦੀ ਮੂਰਖਤਾ ਉੱਤੇ ਮੈਂ ਹੱਸ ਛੱਡਿਆ, ਹੋਰ ਕਰਦਾ ਵੀ ਕੀ? ਪਰ ਉਹ ਝੱਲੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲ਼ ਈ ਬੈਠ ਗਈ ਤੇ ਪਹਿਲੇ ਸਫ਼ੇ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਥਾਂ 'ਤੇ ਉਂਗਲੀ ਰੱਖ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, ‘ਐਥੋਂ ਪੜ੍ਹ।’ ਮੈਂ ਫਰ-ਫਰ ਪੜ੍ਹਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਦੂਸਰੇ ਸਫ਼ੇ ਉੱਤੇ ਉਂਗਲੀ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ, ਅਖੀਰ ਆਖਰੀ ਸਫ਼ੇ ਉੱਤੇ। ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਫਰਕ ਪੈਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਥੋਂ ਮਰਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹਾ ਲੈਂਦੀ। ਉਹਦੀ ਹੈਰਾਨੀ ਇਕਦਮ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਈ। ਫੇਰ ਉਹ ਚਾਈ-ਚਾਈ ਮੇਰੇ ਲਈ ਚਾਹ ਬਣਾ ਕੇ ਲਿਆਈ। ਉਹੋ-ਜਿਹੀ ਚਾਹ ਪੀਤਿਆਂ ਤਾਂ ਹੁਣ ਖ਼ਾਸਾ ਚਿਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਵੇਲ਼ਾ ਹੁੰਦੇ ਕੋਈ, ਏਧਰੋਂ ਆਉਂਦੇ, ਉੱਪਰੋਂ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦੇ। ਚੱਲ ਛੱਡ ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਬੰਤਿਆ, ਤੂੰ ਹੁਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ। ਚਾਹ ਪੀਣੀ ਐ ਤਾਂ ਹੋਰ ਨਾ ਮਾਰ ਪੈਡਲ। ਰੁਕ ਜਾਣ ਦੇ ਰਿਕਸ਼ਾ, ਏਸ ਖੋਖੇ ਅੱਗੇ। ਪੂਰਾ ਰੁਪਇਆ ਐ ਜੇਬ ਵਿੱਚ, ਕਰ ਐਸ਼—

“ਚੱਲੋਂਗਾ ਬਈ...?”

“ਕਿੱਥੇ ਜਾਣਾ ਜੇ....?”

“ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ.....”

“ਆਓ, ਬੈਠੋ....”

“ਕਿੰਨੇ ਪੈਸੇ....”

“ਬਾਰਾਂ ਆਨੇ....”

“ਨਹੀਂ, ਅੱਠ ਆਨੇ....ਰੋਜ਼ ਇਹੀ ਦੇਂਦੇ ਆਂ...”

“ਚਲੋ, ਆਓ ਬੈਠੋ....”

ਚਾਹ ਦਾ ਕੀ ਐ, ਕਿਸੇ ਵੇਲ਼ੇ ਵੀ ਪੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਐ। ਪਰ ਸਵਾਰੀ ਹਰ ਵੇਲ਼ੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਨਾ ਮਿਲਦੀ! ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਬੰਤਿਆ, ਦਸ-ਪੰਦਰਾਂ ਮਿੰਟ ਹੀ ਲੱਗਣਗੇ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚਣ ਵਿੱਚ। ਮਿੰਟ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਬਹੁਤੇ ਨਾ ਲੱਗਣ ਪਰ ਜ਼ੋਰ ਬਹੁਤ ਲੱਗ ਰਿਹੈ ਰਿਕਸ਼ਾ ਖਿੱਚਣ

ਵਿੱਚ। ਦੋਵੇਂ ਈ ਸਵਾਰੀਆਂ ਵਾਹਵਾ ਭਾਰੀਆਂ ਨੇ। ਅੱਧਿਓਂ ਬਹੁਤੀ ਸੀਟ ਤਾਂ ਜ਼ਨਾਨੀ ਨੇ ਮੱਲੀ ਹੋਈ ਐ ਤੇ ਆਦਮੀ ਅੱਧਾ ਸੀਟ ਉੱਤੇ ਐ ਤੇ ਅੱਧਾ...ਹੱਸਦਾ ਕਿਉਂ ਐ, ਬੰਤਿਆ? ਖਾਂਦੇ-ਪੀਂਦੇ ਲੋਕ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਈ ਹੁੰਦੇ ਐ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਗੱਲ ਵੇਖੀ ਐ, ਮੈਂ ਖਾਂਦੇ-ਪੀਂਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ। ਇਹ ਤੁਰਦੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਐ ਤੇ ਇੰਜ ਸਾਡਾ ਫੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੈ ਤੇ ਇਸ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਖਾਂਦੇ-ਪੀਂਦੇ ਲੋਕ ਸਾਡਾ ਭਲਾ ਕਰਦੇ ਐ—

“ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਕੇ ਬੈਠੋ ਨਾ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ।”

“ਠੀਕ ਆਂ, ਠੀਕ ਆਂ...ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਆਂ, ਮੈਂ।”

“ਕਿੰਨੀ ਹੌਲੀ ਚਲਾਂਦਾ ਏ, ਰਿਕਸ਼ਾ !”

“ਕੀ ਕਰੇ, ਤੂੰ ਸਿਆਣੀ ਏਂ, ਠੰਢ ਵੀ ਤਾਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਪੈ ਰਹੀ।”

“ਠੰਢ ਨੇ ਤਾਂ ਹੱਦ ਈ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਏ...ਤੁਸੀਂ ਉੱਪਰਲਾ ਸਵੈਟਰ ਪਾ ਲਿਆ ਸੀ ਨਾ?”

“ਆਹੋ, ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਏ...ਉੱਜ ਇਹ ਕੋਟ ਵੀ ਬੜਾ ਭਾਰਾ ਏ।”

“ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਲੈ ਲਵੋ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਕੋਟ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਿੱਲੇ ਦੇ ਬਾਊ ਨੇ ਲੀਤਾ ਏ, ਹਾਲ ਬਜ਼ਾਰੋਂ।”

“ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ...ਉਹ ਨਹੀਂ ਚੰਗੇ ਹੁੰਦੇ ਕੱਪੜੇ।”

“ਸਸਤੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਨੇ....”

“ਸਸਤਿਆਂ ਨੂੰ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੋਇਆ, ਖਬਰੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਲੱਥੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ।”

“ਐਨੇ ਸੋਹਣੇ ਕੱਪੜੇ ਲਾਹ ਸੁੱਟਦੇ ਨੇ, ਉਹ ਲੋਕ?”

“ਤੇ ਹੋਰ ਕੀ...ਅਮਰੀਕਾ ਵਰਗਾ ਅਮੀਰ ਕਿਹੜਾ ਦੇਸ ਏ, ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ?”

“ਸਾਡਾ ਦੇਸ ਵੀ ਤਾਂ ਘੱਟ ਅਮੀਰ ਨਹੀਂ....”

“ਕਿੱਥੇ ਰਾਜਾ ਭੋਜ, ਕਿੱਥੇ ਗੰਗੂ ਤੇਲੀ...ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਾਸਕੂ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਮਿੰਦਰ ਦੀ ਝਾਈ....”

“ਅੱਛਾ...ਬਹੁਤ ਅਮੀਰ ਨੇ ਉਹ ਲੋਕ? ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਤਾਂ ਫਿਰ ਬਹੁਤ ਸਿਊਨਾ ਹੋਊ। ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤੀਕ ਲੱਦੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ਸਿਊਨੇ ਨਾਲ ਉਥੋਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ।”

“ਕੀ ਘਾਟ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ? ਜੇ ਮਰਜ਼ੀ ਏ ਪਾਣ-ਹੰਢਾਣ।”

“ਸਾਡੇ ਦੇਸ ਵਿੱਚ ਕਦੋਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ਇਹ ਗੱਲਾਂ?”

“ਬੱਸ ਵੇਖਦੀ ਜਾ, ‘ਗਰੀਬੀ ਹਟਾਓ’ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਜੇ ਕਿਤੇ ਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ....”

“ਜੇ ਕੋਈ ਗਰੀਬ ਈ ਨਾ ਰਿਹਾ, ਤਾਂ ਕੰਮ ਕਿਵੇਂ ਚੱਲੂ?”

“ਕੰਮ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਦੀ ਰੁਕਦੇ, ਮਿੰਦਰ ਦੀ ਝਾਈ....”

“ਠੀਕ ਕਹਿੰਦੇ ਓ ਤੁਸੀਂ, ਪਰ ਵੇਖੋ ਨਾ, ਕਿੰਨੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਬਣ ਜਾਊ ਲੋਕਾਂ ਲਈ, ਜੇ ਕੋਈ ਗਰੀਬ ਈ ਨਾ ਰਿਹਾ...”

ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ...ਬੰਤਿਆ! ਆਪਾਂ ਰਿਕਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਬੈਠੇ ਹੋਵਾਂਗੇ ਤੇ ਰਿਕਸ਼ਾ ਚੱਲਦਾ ਜਾਊ, ਆਪੇ। ਭਲੀ ਲੋਕ ਵੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ਼ ਈ ਜਾਇਆ ਕਰੂਗੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ। ਹੁਣ ਐਵੇਂ ਜੁੱਲੀ ਵਿੱਚ ਵੜੀ ਰਹਿੰਦੀ ਐ। ਬੰਦੇ ਨੇ ਭਾਰੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾਏ ਹੋਣ ਤਾਂ ਕੀ ਕਹਿੰਦੀ ਐ, ਸਰਦੀ? ਪਰ ਬੰਤਿਆ, ਨਿਰੇ ਕੱਪੜੇ ਈ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਨਾ ਕਾਫ਼ੀ, ਕੁਝ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਨੂੰ ਵੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦੈ, ਬੰਦੇ ਕੋਲ਼। ਲੈ ਕਮਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਐਂ, ਤੂੰ ਤਾਂ। ਖਵਾਵਾਂਗੇ ਆਪਣੀ ਭਲੀ ਲੋਕ ਨੂੰ ਰੱਜ ਕੇ। ਉਦੋਂ ਤਾਂ ਵਾਹ-ਵਾਹ ਸੀ, ਹੁਣ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦੈ, ਉਸ ਨੂੰ, ਬੱਸ ਨਿੱਘਰਦੀ ਈ ਜਾਂਦੀ ਐ। ਚੱਲ ਲੰਘ ਗਈ ਐ ਔਖੀ ਘੜੀ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਬੋੜੇ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਈ ਗੱਲ ਐ, ਫੇਰ ਆਪਾਂ ਵੀ ਅਮੀਰ ਹੋ ਜਾਣੈ। ਉਹ ਕਿਵੇਂ, ਬੰਤਿਆ? ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ, ਇਹਨਾਂ ਭਾਈ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛ ਨਾ, ਜਿਹੜੇ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਨੇ ਮੇਰੀ ਰਿਕਸ਼ਾ ਦੀ ਨਰਮ-ਨਰਮ ਗੱਦੀ ਉੱਤੇ। ਤਾਂ ਫੇਰ ਤੂੰ ਐਵੇਂ ਨਾ ਬੋਲੀ ਜਾਇਆ ਕਰ, ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਤੈਨੂੰ ਆਪ ਨੂੰ ਨਾ ਪਤਾ ਹੋਵੇ। ਰੋਕ ਰਿਕਸ਼ਾ ਤੇ ਫੜ ਅੱਠ ਆਨੇ, ਤੇ ਪਾ ਬੋਝੇ ਵਿੱਚ। ਹੋ ਗਿਆ ਨਾ ਡੇੜ੍ਹ ਰੁਪਇਆ ਸਵੇਰੇ-ਸਵੇਰੇ, ਹਾਲੀ ਨਵੇਂ ਸਾਲ ਦਾ ਸੂਰਜ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹਿਆ। ਕਿਵੇਂ ਚੜ੍ਹੇਗਾ ਨਵੇਂ ਸਾਲ ਦਾ ਸੂਰਜ, ਐਨੀ ਧੁੰਦ ਵਿਚ? ਮੈਨੂੰ ਨਾ ਪੁੱਛ ਤੂੰ ਕੁਝ ਵੀ, ਐਸ ਵੇਲੇ ਕੰਮ ਦਾ ਵੇਲਾ ਐ, ਐਵੇਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾ ਲਾਈ ਰੱਖ। ਅੱਜ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਪੈਸੇ ਕਮਾਉਣੇ ਐਂ, ਫੇਰ ਸਾਰਾ ਸਾਲ ਬਰਕਤ ਰਹੁ, ਆਪਣੀ ਕਮਾਈ ਵਿੱਚ—

“ਆਓ ਜੀ, ਭੈਣ ਜੀ, ਬੈਠੋ....”

“ਬੱਸਾਂ ਦੇ ਅੱਡੇ....”

“ਲੈ ਚੱਲਨੇ ਆਂ....”

“ਕਿੰਨੇ ਪੈਸੇ....?”

“ਪੱਝੱਤਰ ਪੈਸੇ....”

“ਸੱਠ ਲੈਣੇ ਈ?...?”

“ਨਹੀਂ ਜੀ....”

“ਜਾਹ ਤੇਰੀ ਮਰਜ਼ੀ....”

“ਚੰਗਾ ਜੀ....”

“ਸੱਤਰ ਲੈ ਲੈ, ਹੋਰ ਕੀ....”

“ਚਲੋ ਬੈਠੋ....”

ਇਹਨੂੰ ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਹੋਇਐ, ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਤੇ। ਪਰਸੋਂ ਇੱਕ ਕੁੜੀ ਉੱਤਰੀ ਸੀ ਬੱਸ ਵਿੱਚੋਂ। ਮੈਂ ਈ ਲਿਆਇਆ ਸੀ, ਉਹਨੂੰ ਏਸ ਗਲੀ ਤੀਕ। ਉਹਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਸਿਤਾਰ ਸੀ, ਕੱਪੜੇ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟੀ ਹੋਈ। ਇਹਦੇ ਕੋਲ਼ ਤਾਂ ਹੁਣ ਬੱਸ ਇੱਕ ਪਰਸ ਜਿਹਾ ਈ ਐ, ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ। ਖ਼ਬਰੇ ਉਹੋ ਈ ਕੁੜੀ ਐ। ਚੱਲ ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਬੰਤਿਆ, ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਰਿਕਸ਼ਾ ਚਲਾ। ਕਈ ਆਉਂਦੇ ਐ ਤੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਐ, ਬੋੜੇ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ। ਜਿਹੜੀ ਸਵਾਰੀ ਮੇਰੇ ਰਿਕਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਜਾਂਦੀ ਐ, ਬੱਸ ਉਹਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਸਮਝਦਾਂ।

ਦੇ ਕੁੜੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨੇ ਨਾ ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰੇ, ਮੇਰੇ ਰਿਕਸ਼ਾ ਵਿੱਚ, ਆਪਣੇ ਸਕੂਲ ਨੂੰ ! ਮਹੀਨਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਐ, ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ। ਸਵੇਰੇ ਛੱਡ ਆਉਣਾ, ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਲੈ ਆਉਣਾ। ਦਸਵੀਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦੀਆਂ ਨੇ, ਖੌਰੇ ਗਿਆਰਵੀਂ ਵਿੱਚ? ਬੜੀਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੇ ਉਹ ਦੋਵੇਂ। ਪਰ ਇੱਕ ਦਿਨ ਬੜੀ ਅਜੀਬ ਗੱਲ ਹੋਈ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਕੂਲੋਂ ਘਰ ਲਿਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਦੋ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਪਿੱਛੇ ਸਾਈਕਲ ਲਾ ਦਿੱਤੇ। ਕਾਲਜ ਦੇ ਈ ਹੋਣਗੇ, ਉਹ ਮੁੰਡੇ। ਬੜੇ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਲੱਗਦੇ ਸਨ, ਉਹ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਇੱਕ ਮੁੰਡਾ ਰਿਕਸ਼ਾ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਦੂਸਰਾ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ। ਮੈਂ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਧਾਰ ਲਈ ਕਿ ਜੇ ਕਿਸੇ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਸ਼ਰਾਰਤ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਫੜ ਲਾਂਗਾ, ਉਸ ਨੂੰ। ਮੈਂ 'ਕੱਲਾ ਈ ਬੜਾ ਸੀ ਉਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਲਈ—

ਇੱਕ ਜਣੇ ਨੇ ਗੀਤ ਗਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ।

ਦੂਸਰੇ ਨੇ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ।

ਮੈਂ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਦੇਖਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ। ਇਹ ਭਲਾ ਕੀ ਗੱਲ ਹੋਈ?

ਬੱਸ, ਮੇਰਾ ਗੁੱਸਾ ਸਿਰ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਰਿਕਸ਼ਾ ਰੋਕ ਲਿਆ ਤੇ ਉੱਤਰ ਕੇ ਇੱਕ ਜਣੇ ਨੂੰ ਫੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਸਾਈਕਲ ਤੇਜ਼ ਕਰ ਕੇ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਦੂਸਰੇ ਵੱਲ ਮੈਂ ਹੋਣ ਈ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨੇ ਮੇਰੀ ਧੌਣ ਉੱਤੇ ਮੁੱਕਾ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਖਿਸਕ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਦੌੜ ਕੇ ਵੀ ਫੜ ਲੈਂਦਾ ਪਰ ਇੱਕ ਕੁੜੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ—

“ਤੈਨੂੰ ਕੀਹਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਰਿਕਸ਼ਾ ਰੋਕਣ ਲਈ?”

“ਐਵੇਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਤਮਾਸ਼ਾ ਦਿਖਾਣ ਲੱਗਾ ਏ”, ਦੂਸਰੀ ਬੋਲੀ।

“ਅੱਜ ਮੈਂ ਕਹਾਂਗੀ ਪਾਪਾ ਨੂੰ, ਰਿਕਸ਼ਾ ਬਦਲ ਦਿਓ।”

“ਤੇ ਹੋਰ ਕੀ....”

ਮੈਂ ਫੇਰ ਰਿਕਸ਼ਾ ਚਲਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕੀ ਸੋਚਾਂ ਤੇ ਕੀ ਨਾ ਸੋਚਾਂ।

ਸੋਚਣਾ ਕੋਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਬੰਤਿਆ। ਬੰਦਾ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਜਾਏ, ਸੋਚਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਐ? ਹੋਰ ਲੱਗਾ-ਲਗਾਇਆ ਮਹੀਨਾ ਤੂੰ ਹੱਥੋਂ ਗਵਾਉਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਸੀ ਨਾ ਗੱਲ, ਇਹਨਾਂ ਬੀਬੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ। ਅੱਜ ਛੁੱਟੀ ਐ ਨਾ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਉੱਪਰ ਨਹੀਂ ਗਿਆ।

ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਅੱਜ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਐ। ਪਰ ਬੱਸਾਂ ਦਾ ਅੱਡਾ ਨੇੜੇ ਆ ਗਿਐ। ਪੁੱਛ ਈ ਨਾ ਲਵਾਂ ਇਹਨੂੰ ਕਿ ਪਰਸੋਂ ਮੇਰੀ ਰਿਕਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਈ ਆਈ ਸੀ ਨਾ? ਚੱਲ ਪੁੱਛ ਲੈ, ਪੁੱਛਣ ਦਾ ਕੀ ਹਰਜ ਐ? ਪਰ ਨਹੀਂ, ਕੀ ਲੋੜ ਪਈ ਐ ਤੈਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਦੀ, ਕੋਈ ਹੋਵੇ। ਆਪਾਂ ਪੈਸੇ ਖਰੇ ਕਰਨੇ ਐਂ, ਆਪਣੇ। ਜਦੋਂ ਸਿਤਾਰ ਵਜਾਉਂਦੀ ਹੋਵੇਗੀ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਈ ਚੰਗੀ ਲੱਗਦੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਐ, ਸਿਤਾਰ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਵਜਾਉਂਦੀ ਹੋਵੇਗੀ।

“ਅੱਡੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲੈ ਚੱਲਾਂ, ਭੈਣ ਜੀ?”
 “ਹਾਂ, ਜਿੱਥੇ ਜਲੰਧਰ ਦੀਆਂ ਬੱਸਾਂ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨੇ।”
 “ਤੁਸੀਂ ਪਰਸੋਂ ਵੀ ਜਲੰਧਰੋਂ ਈ ਆਏ ਸੀ?”
 “ਕਿਉਂ, ਕੀ ਗੱਲ ਏ....?”
 “ਉਸ ਦਿਨ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਸਿਤਾਰ ਵੀ ਸੀ ਕੱਪੜੇ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟੀ ਹੋਈ।”
 “ਸਿਤਾਰ....?” ਉਹ ਹੱਸ ਪਈ, “ਉਹ ਤਾਂ ਤਾਨਪੁਰਾ ਸੀ।”
 “ਅੱਛਾ, ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਲੱਗਦੈ?”
 “ਬੱਸ, ਰੋਕ ਦੇ ਏਥੇ ਈ।”

ਮੈਂ ਬੇਕਾਂ ਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਉਸ ਨੇ ਸੀਟ ਉੱਤੇ ਬੈਠੇ-ਬੈਠੇ ਈ ਪਰਸ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਤੇ ਪੰਜਾਂ ਦਾ ਨੋਟ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਵਧਾਇਆ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਬਾਕੀ ਪੈਸੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਇੱਧਰ-ਉੱਧਰ ਦੇਖਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ, ਰਿਸਾਲਿਆਂ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਵੱਲ ਨੂੰ ਹੋ ਗਈ। ਹਾਲੀ ਉਸ ਨੇ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਉਲਾਂਘਾਂ ਈ ਪੁੱਟੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਇੱਕ ਕੁੜੀ ਨੇ ਦੌੜ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜ ਲਈ...

“ਕਿੱਥੇ ਦੌੜੀ ਜਾਨੀ ਏਂ, ਬੱਲੀਏ?”
 “ਹਾਏ, ਮੈਂ ਮਰ ਗਈ! ਤੂੰ ਏਥੇ ਕਿੱਥੇ?”
 “ਕਿਉਂ? ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੀ, ਏਥੇ?”
 “ਨੀ, ਤੂੰ ਤਾਂ ਵਿਆਹ ਵੀ ਕਰਵਾ ਲਿਆ ਏ—ਮੁਬਾਰਕ!”
 “ਬੈਂਕਸ...ਆ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ‘ਉਸ’ ਨਾਲ ਮਿਲਾਵਾਂ।”
 “ਠਹਿਰ, ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਦੇ ਲਵਾਂ।”
 “ਕਿੰਨੇ ਦੇਣੇ ਈ? ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਹੈਗੇ ਨੇ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ।”
 “ਸੱਤਰ...ਪਰ ਮੈਂ ਉੱਥੋਂ ਤੁੜਾ ਲੈਨੀ ਆਂ।”
 “ਨੀ, ਫੇਰ ਕੀ ਹੋਇਆ...ਦੱਸ, ਚੱਲੀ ਕਿੱਥੇ ਏਂ?”
 “ਜਲੰਧਰ, ਰੇਡੀਓ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਏ, ਅੱਜ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ।”
 “ਅੱਛਾ...ਕਾਲਜ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਾਲਾ ਸ਼ੌਕ ਹਾਲੀ ਵੀ ਜਾਰੀ ਏ, ਤੇਰਾ!”

“ਹੁਣ ਤਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਈ ਵਧ ਗਿਆ ਏ। ਪਰਸੋਂ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਦੇ ਕੇ ਆਈ ਸਾਂ, ਤਾਨਪੁਰੇ ਉੱਤੇ। ਕੱਲ੍ਹ ਫੇਰ ਤਾਰ ਆ ਗਈ ਕਿ ਨਵੇਂ ਸਾਲ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਫੀਚਰ ਹੋਣਾ ਏ ਗਾਣਿਆਂ ਦਾ।”

ਤੂੰ ਵੀ ਚੱਲ ਆਪਣੇ ਗਰ, ਬੰਤਿਆ, ਪੈਸੇ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਮਿਲ ਈ ਗਏ ਨੇ, ਫੇਰ ਕਿਉਂ ਖੜ੍ਹਾ ਏਂ ਉਤਾਂ ਵਾਂਗ ਮੂੰਹ ਚੁੱਕੀ? ਹੁਣ ਤਾਂ ਚਾਹ ਪੀ ਲੈ, ਸਾਢੇ ਅੱਠ ਵੱਜਣ ਲੱਗੇ ਐ। ਐਵੇਂ ਤੂੰ ਜਿਦੇ ਪੈ ਗਿਆ ਘਰ ਕਿ ਚਾਹ ਪੀਣੀ ਈ ਨਹੀਂ। ਫੇਰ ਕੀ ਹੋਇਆ ਜੇ ਭਲੀ ਲੋਕ ਨੇ ‘ਬੈਂਡ-ਟੀ’ ਨਹੀਂ ਸੀ

ਦਿੱਤੀ ਬਣਾ ਕੇ। ਰੋਜ਼ ਵਾਂਗ ਚੱਲਣ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਪੀ ਲੈਂਦਾ ਚਾਹ ਤੇ ਨਾਲੇ ਖਾ ਲੈਂਦਾ ਰਾਤ ਦੀ ਬਚਾ ਕੇ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਇੱਕ ਰੋਟੀ। ਠੀਕ ਐ ਬੰਤਿਆ, ਰੋਜ਼ ਰਾਤ ਦੀ ਰੋਟੀ ਈ ਖਾਣੀ ਪੈਂਦੀ ਐ, ਸਵੇਰੇ ਚਾਹ ਨਾਲ। ਪਰ ਅੱਜ ਤਾਂ ਨਵਾਂ ਸਾਲ ਚੜ੍ਹਾਐ। ਕੁਝ ਤਾਂ ਫ਼ਰਕ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦੈ, ਅੱਜ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਵਿੱਚ। ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਐ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕੱਲ੍ਹ ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਕਿ ਨਵਾਂ ਸਾਲ ਚੜ੍ਹਨ ਵਾਲਾ ਐ।

ਕੱਲ੍ਹ ਰਾਤੀਂ ਘਰ ਮੁੜਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਮੈਨੂੰ ਦੋ ਸਵਾਰੀਆਂ ਮਿਲ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਕਿਸੇ ਕਲੱਬ ਵਿੱਚੋਂ ਆਉਂਦੀਆਂ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਾਰ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਈ ਐ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਲੱਬ ਵਿੱਚ ਈ ਰੱਖ ਆਏ ਸੀ, ਉਹ। ਘਰ ਨੇੜੇ ਈ ਸੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਤੇ ਉਹ ਪੈਦਲ ਈ ਚੱਲ ਪਏ ਸਨ, ਝੂਮਦੇ-ਝੂਮਦੇ। ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਰਿਕਸ਼ਾ ਲੰਘਦਾ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ 'ਵਾਜ ਮਾਰ ਲਈ ਮੈਨੂੰ। ਮੈਂ ਵੀ ਉਸੇ ਪਾਸੇ ਜਾਣਾ ਸੀ, ਸੋ ਇਹ ਇੱਕ ਰੁਪਇਆ ਬੱਸ ਇਨਾਮ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸੀ, ਮੇਰੇ ਲਈ-

“ਯਾਰ, ਅੱਜ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਈ ਖਾਧਾ-ਪੀਤਾ ਗਿਆ।”

“ਗੱਲ ਤਾਂ ਮਨ ਦੀ ਮੌਜ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਏ। ਬੱਸ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹਸਰਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦੇਣੀ, ਅਸੀਂ। ਐਸ਼ ਕਰਾਂਗੇ ਰੱਜ ਕੇ, ਕਮਾਉਂਦੇ ਕਾਹਦੇ ਲਈ ਆਂ।”

“ਅੱਛਾ ਬਈ, ਲਾਲੀ, ਇਹ ਸ਼ਾਮ ਤਾਂ ਮੰਨ ਗਈ ਸਾਡੀ ਚੰਗੀ, ਹੁਣ ਦੱਸ ਕੱਲ੍ਹ ਦਾ ਕੀ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਏ, ‘ਨੀਊ ਯੀਅਰ ਡੇ’ ਦਾ?”

“ਕੱਲ੍ਹ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਸਵੇਰੇ ਦੱਸਾਂਗਾ, ਟੈਲੀਫ਼ੂਨ ਉੱਤੇ, ਬੈਂਡ-ਟੀ ਪੀਣ ਲੱਗਿਆਂ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਬੱਸ ਸੌਣ ਨੂੰ ਜੀਅ ਕਰਦਾ ਏ, ਨਿੱਘੀ-ਨਿੱਘੀ ਰਜਾਈ ਵਿੱਚ....ਰੋਕ ਬਈ ਰਿਕਸ਼ਾ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਏਥੇ ਹੀ ਉੱਤਰਨਾ ਏ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਹੁ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਖੰਭੇ ਦੇ ਨਾਲ ਵਾਲੀ ਕੋਠੀ ਵਿੱਚ ਉਤਾਰ ਦੇਈਂ। ਅਹਿ ਲੈ ਰੁਪਇਆ, ਹੁਣ ਇਹਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਨਾ ਲੈ ਲਈਂ, ਉੱਥੇ ਜਾ ਕੇ।”

“ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰ, ਲਾਲੀ ਸ਼ਾਹ, ਮੈਂ ਮਦਹੋਸ਼ ਜ਼ਰੂਰ ਆਂ, ਪਰ ਬੇਹੋਸ਼ ਨਹੀਂ....ਅੱਛਾ, ਗੁੱਡ-ਨਾਈਟ....”

“ਗੁੱਡ ਨਾਈਟ, ਡੀਅਰ....”

ਇਹ ਤਾਂ ਚੰਗੀ ਕਿਸਮਤ ਸੀ ਮੇਰੀ ਕਿ ਮੈਂ ਪੰਜਵੀਂ ਫ਼ੇਲ੍ਹ ਸੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ‘ਨਿਊ ਯੀਅਰ ਡੇ’ ਦਾ ਮੈਂ ਮਤਲਬ ਸਮਝ ਲਿਆ, ਨਹੀਂ ਤੇ ਕੀ ਪਤਾ ਲੱਗਣਾ ਸੀ ਮੈਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮੈਂ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੜ੍ਹੀ, ਪਰ ਸੁਣ-ਸੁਣ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਕਈ ਸ਼ਬਦ ਮੈਨੂੰ ਚੇਤੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਭਲੀ ਲੋਕ ਨੂੰ ਜੇਕਰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਆਉਂਦੀ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਅੱਜ ‘ਬੈਂਡ-ਟੀ’ ਨਾ ਪਿਆ ਦੋਂਦੀ, ਸਾਨੂੰ।—

“ਬਣਾ ਬਈ ਚਾਹ, ਅੱਧ ਪਾ ਦੁੱਧ ਦੀ, ਪੱਤੀ ਜ਼ਰਾ ਬਹੁਤੀ, ਨਾਲੇ ਫੜਾ ਦੇ ਆਹ ਦੋ ਕੇਕ ਜਿਹੇ ਗੋਲ-ਗੋਲ।”

“ਲਓ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਨਾਲੇ ਆ ਜਾਓ ਜ਼ਰਾ ਨੇੜੇ ਅੱਗ ਦੇ।”

“ਇਹ ਪੁੰਦ ਸਹੁਰੀ ਪਰੇ ਈ ਨਹੀਂ ਹਟਦੀ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ, ਕਈ ਦਿਨ ਹੋ ਗਏ ਐ, ਵੇਖਦਿਆਂ।”

“ਪਰ ਅੱਜ ਰੋਜ਼ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਏ, ਦਸ-ਯਾਰਾਂ ਵਜੇ ਸੂਰਜ ਨਿਕਲ ਈ ਆਉ।”

“ਅੱਜ ਵੀ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲੇਗਾ ਸੂਰਜ? ਅੱਜ ਤਾਂ ਨਿਕਲੇਗਾ ਈ।”

“ਕਿਉਂ ਕੋਈ ਖ਼ਾਸ ਗੱਲ ਏ ਅੱਜ ਕਿ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਨਿਕਲਣਾ ਈ ਪਉ?”

“ਖ਼ਾਸ ਈ ਐ ਨਾ, ਨਵਾਂ ਸਾਲ ਚੜ੍ਹਾਏ ਅੱਜ।”

“ਨਵਾਂ ਸਾਲ...?”

“ਤੇ ਹੋਰ ਕੀ? ਕੁਝ ਪਤਾ ਵੀ ਐ ਕਿਹੜਾ ਸੰਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਐ ਅੱਜ?”

“ਸੰਨ....? ਉਹ ਕੀ ਹੁੰਦੈ....?”

“ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਤੈਨੂੰ, ਚੱਲ ਛੱਡ ਯਾਰ...ਤੂੰ ਕੀ ਲੈਣੈਂ ਸੰਨ ਤੋਂ...ਲਿਆ, ਫੜਾ ਚਾਹ, ਘੁੱਟ ਪੀਈਏ...ਚੰਗਾ ਨਵਾਂ ਸਾਲ ਚੜ੍ਹਾਏ, ਸਵੇਰ ਦੀ ਚਾਹ ਈ ਨਹੀਂ ਪੀਤੀ।”

ਰੋਲਾ ਕਿਉਂ ਪਾਉਂਦਾ ਏ ਬੰਤਿਆ, ਚੁੱਪ ਕਰ ਕੇ ਚਾਹ ਪੀ। ਗੱਲਾਂ-ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਤੂੰ ਦੋ ਕੇਕ ਤਾਂ ਖਾ ਈ ਲਏ ਐ। ਹੋਰ ਦੱਸ ਕੀ ਖਾਣਾ ਈ? ਕਰ ਲੈ ਮੌਜ ਤੂੰ ਵੀ। ਜੂਨ ਭੋਗਣ ਆਇਆ ਹੋਇਐਂ ਬੰਦੇ ਦੀ। ਪਤਾ ਈ ਚੁਰਾਸੀ ਲੱਖ ਜੂਨਾਂ ਭੋਗ ਕੇ ਬੰਦੇ ਦੀ ਜੂਨ ਮਿਲਦੀ ਐ। ਕਿੰਨੇ ਚੰਗੇ ਨਸੀਬ ਨੇ ਤੇਰੇ, ਬੰਤਿਆ, ਕਿ ਆਦਮੀ ਦੀ ਜੂਨ ਭੋਗ ਰਿਹੈ। ਕਰ ਲੈ ਐਸ਼, ਫੇਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਅਗਲੇ ਜਨਮ ਵਿੱਚ ਤੈਨੂੰ ਕਿਹੜੀ ਜੂਨ ਭੋਗਣੀ ਪਵੇ। ਜੇਕਰ ਰੱਬ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕਿਹੜੀ ਜੂਨ ਵਿੱਚ ਪੈਣਾ ਐ? ਚੱਲ ਛੱਡ, ਉਹਨੇ ਕਿਹੜਾ ਸਾਨੂੰ ਪੁੱਛਣੈਂ। ਪਰ ਗੱਲ ਸੁਣ, ਬੰਤਿਆ, ਦੱਸ ਤਾਂ ਸਈ, ਭਲਾ ਜੇ ਉਹ ਪੁੱਛੇ ਤਾਂ ਤੂੰ ਕਿਹੜੀ ਜੂਨ ਮੰਗੇਂ?” ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਕਵਾਂ, “ਕਿਸੇ ਵੀ ਜੂਨ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦੇ, ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ...ਆਪਾਂ ਬੰਦੇ ਦੀ ਜੂਨ ਭੋਗੀ ਹੋਈ ਐ....”—

“ਲਿਆ ਫੜਾ ਦੇ, ਸਿਗਰਟਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਡੱਬੀ, ਨਾਲ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵੀ ਉਰ੍ਹਾਂ ਕਰ ਦੇਹ, ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਸਹੀ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹੈ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ।”

“ਜ਼ਰਾ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਸੁਣਾ ਦਿਓ, ਇੱਕ-ਅੱਧ ਚੌਂਦੀ-ਚੌਂਦੀ ਖ਼ਬਰ ...।”

“ਲੈ ਸੁਣ ਫੇਰ, ਲਿਖਿਆ ਐ....‘ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸਾਲ ਦੀ ਵਧਾਈ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ’...”

“ਅੱਛਾ-ਅੱਛਾ...ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿੱਚ ਆਈ ਏ ਇਹ ਖ਼ਬਰ?”

“ਨਹੀਂ ਕਮਲਿਆ, ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ....ਚੱਲ ਖ਼ਬਰ ਈ ਸਮਝ ਲੈ ਤੂੰ।”

“ਅੱਗੇ ਸੁਣ! ‘ਬੰਬਈ (ਮੁੰਬਈ) : ਇੱਕ ਸੌ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤੀ ਜਿਹੜੇ ਚੋਰੀ-ਛੁਪੇ ਆਪਣਾ ਦੇਸ ਛੱਡ ਕੇ ਵਲਾਇਤ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਡੁਬਈ ਦੇ ਕੋਲ ਕਿਸਤੀ ਡੁੱਬ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਡੁੱਬ ਗਏ’ ....”

“ਕਿਸਤੀ ਡੁੱਬ ਜਾਣ ਨਾਲ ਤਾਂ ਡੁੱਬਣਾ ਈ ਸੀ... ਇਹ ਭਲਾ ਕੀ ਖ਼ਬਰ ਹੋਈ?”

“ਬੋਲ ਨਾ ਵਿੱਚ, ਬੱਸ ਸੁਣਦਾ ਜਾ.... ‘ਰਾਜਕੋਟ : ਪੰਜ ਸੌ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਾਲਜ ਦੀ ਬਿਲਡਿੰਗ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ’....”

“ਮਤਲਬ ਇਹ ਕਿ.... ‘ਨਾ ਰਹੇਗਾ ਬਾਂਸ, ਨਾ ਵੱਜੋਗੀ ਬੰਸਰੀ’....”

“ਫੇਰ ਉਹੀ ਗੱਲ। ਲੈ ਹੋਰ ਸੁਣ.... ‘ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ : ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਕੱਲ੍ਹ ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਹਾਲਾਤ ਸੁਧਰ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ’....।”

“ਠੀਕ ਏ ਫੇਰ.... ਪਹਿਲਾਂ ਹਾਲਾਤ ਸੁਧਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਏ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ....”

“ਲੈ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ.... ‘ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ : ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮਈ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਤੋਂ ਹੋਰ ਭੱਤਾ ਦੇਣ ਦੀ ਘੋਸ਼ਣਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ’....”

“ਹੋਈ ਨਾ ਗੱਲ, ਸਰਕਾਰ ਨਹੀਂ ਖ਼ਿਆਲ ਰੱਖੇਗੀ, ਆਪਣੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦਾ, ਤਾਂ ਕੌਣ ਰੱਖੇਗਾ...? ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਪੈਸੇ ਹੋਣਗੇ ਤਾਂ ਉਹ ਖ਼ਰਚੇਗਾ ਵੀ।”

“ਇੱਕ ਹੋਰ ਖ਼ਬਰ ਐ.... ‘ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ : ਠੰਢ ਨਾਲ ਚਾਰ ਬੰਦੇ ਹੋਰ ਮਰ ਗਏ’....”

“ਮਰਨਗੇ ਈ, ਬਾਹਰ ਠੰਢ ਵਿੱਚ ਈ ਪਏ ਰਹਿੰਦੇ ਐ, ਕੋਈ ਪੁਲ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਪਿਆ ਹੁੰਦਾ ਏ ਤੇ ਕੋਈ ਹੱਟੀ ਦੇ ਥੜੇ ਉੱਤੇ। ਮਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪ ਕਰਦੇ ਐ, ਸਗੋਂ.... ਕੋਈ ਚੰਗੀ ਜਿਹੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਾ, ਇਹ ਕੀ....”

“ਚੰਗੀ ਖ਼ਬਰ ਵੀ ਸ਼ੈਦ ਲੱਭ ਈ ਪਵੇ, ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਸੁਣ.... ‘ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ : ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵਾਧਾ’....”

“ਹੋਰ ਵਾਧਾ....? ਜਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੀ ਈ ਨਹੀਂ, ਉਹਦੇ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵਾਧਾ....?”

“ਉਹਦੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ, ਉਹਦੀ ਕੀਮਤ ਵਿੱਚ....”

“ਇੱਕੋ ਗੱਲ ਹੋਈ ਨਾ, ਜਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਮਿਲਦੀ ਈ ਨਹੀਂ ਉਹਦੀ ਕੀਮਤ ਵਿੱਚ ਜੇਕਰ ਹੋਰ ਵਾਧਾ....”

ਚੱਲ ਛੱਡ ਬੰਤਿਆ, ਤੁਰ ਏਥੋਂ, ਇਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਲੱਗਣੀ, ਇਹ ਗੱਲ। ਬਾਕੀ ਦਾ ਸਿਗਰਟ ਰਿਕਸ਼ਾ ਦੀ ਪਿਛਲੀ ਸੀਟ ਉੱਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਪੀਵੀਂ। ਟੱਪ ਲੱਗਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਪਿਛਲੀ ਸੀਟ ਉੱਤੇ ਬੈਠਾ ਬੰਦਾ ਇੰਜ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੈ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਘਰ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠਾ ਹੋਵੇ। ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਕੁਝ ਲੋਕ ਇਸ ਸੀਟ ਨੂੰ ਘਰ ਦਾ ਕਮਰਾ ਈ ਸਮਝ ਲੈਂਦੇ ਐ। ਤਦੇ ਤੇ ਮੈਂ ਹਨੇਰਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਕਦੀ ਟੱਪ ਨਹੀਂ ਲਾਂਦਾ। ਇਹ ਤਾਂ ਧੁੱਪ-ਮੀਂਹ ਰੋਕਣ ਲਈ ਐ।

ਚੱਲ ਉੱਠ ਬੰਤਿਆ, ਕੋਈ ਸਵਾਰੀ ਭਾਲ। ਠਹਿਰ ਐਨੀ ਵੀ ਕੀ ਜਲਦੀ ਐ, ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਪਿਐ, ਸਵਾਰੀਆਂ ਢੋਣ ਨੂੰ। ਨਾਲੇ ਜਿਹੜਾ ਰਿਜ਼ਕ ਮਿਲਣੈ, ਬੈਠੇ-ਬਿਠਾਏ ਈ ਮਿਲ ਜਾਣੈ। ਖ਼ਬਰੇ ਮਿਲ ਜਾਏ, ਪਰ ਅੱਜ ਤੀਕ ਤਾਂ ਮਿਲਿਆ ਨਹੀਂ, ਬੈਠੇ-ਬਿਠਾਏ ਕੁਝ, ਕੱਲ੍ਹ ਦਾ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਮਿਲਦਾ ਹੋਊ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੋਊ, ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਬੈਠੇ-ਬਿਠਾਏ। ਹੋਰਨਾ ਦਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਸੇਠ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰ ਪਤਾ ਐ, ਜਿਸ ਨੇ ਕਈ ਰਿਕਸ਼ੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਐ। ਰੋਜ਼ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਕਿਰਾਇਆ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੈ, ਬੈਠੇ-ਬਿਠਾਏ। ਠੀਕ ਐ, ਬੰਤਿਆ, ਰੁਪਇਆ ਉਸ ਨੇ ਲਾਇਐ ਪੌਲਿਓ, ਪਰ ਉਹ ਹੱਥ-ਪੈਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਨਾ ਹਿਲਾਂਦਾ ਸਾਡੇ ਵਾਂਗ। ਤੇਰੀ ਤਾਂ ਬੱਸ, ਅਕਲ ਮੋਟੀ ਐ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਐ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚੰਗੇ ਕਰਮ ਕੀਤੇ ਸਨ ਨਾ, ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਵਿੱਚ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਜਨਮ ਵਿੱਚ ਚੰਗਾ ਫਲ ਤਾਂ ਮਿਲਣਾ ਹੀ ਹੋਇਆ। ਤਾਂ ਫੇਰ ਬੰਤਿਆ, ਆਪਾਂ ਬੁਰੇ ਕਰਮ ਕੀਤੇ ਹੋਣਗੇ, ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਵਿੱਚ? ਇਹ ਵੀ ਕੋਈ ਪੁੱਛਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਐ? ਚੱਲ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਦਾ, ਪਰ ਇਹ ਦੱਸ ਕਿ ਹੁਣ ਅਗਲੇ ਜਨਮ ਵਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫਲ ਮਿਲੂ, ਚੰਗਾ ਕਿ ਮਾੜਾ? ਇਹ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਈ ਪਤਾ ਹੋਊ। ਜੇ ਚੰਗੇ ਕਰਮ ਕਰਦੈਂ, ਤਾਂ ਚੰਗਾ, ਜੇ ਬੁਰੇ ਕਰਦੈਂ, ਤਾਂ ਬੁਰਾ। ਲੈ ਇੰਜ ਤਾਂ ਨਾ ਟਰਕਾ ਸਾਨੂੰ, ਤੈਥੋਂ ਕੀ ਲੁਕਿਐ-ਛੁਪਿਐ ਸਾਡਾ। ਹਰ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਤੂੰ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੈਂ ਮੇਰੇ। ਹਾਲੀ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਉਮਰ ਤੀਹਾਂ-ਪੈਂਤੀਆਂ ਦੀ ਈ ਐ, ਕੀ ਪਤਾ ਅੱਗੋਂ ਕੀ ਕਰ ਬੈਠੇ? ਚੱਲ ਮੰਨੀ ਤੇਰੀ ਗੱਲ, ਪਰ ਇਹ ਤਾਂ ਦੱਸ, ਉਹ ਸੇਠ ਕਿਹੜੀ ਜੂਨ ਵਿੱਚ ਜਾਊ, ਉਹ ਤਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਖਾ-ਹੰਢਾ ਚੁੱਕਿਐ? ਕੀ ਪਤਾ ਅੰਦਰਗਤੀ ਉਹ ਚੰਗੇ ਕਰਮ ਈ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ—ਪੂਜਾ-ਪਾਠ ਕਰਦਿਆਂ ਤਾਂ ਤੂੰ ਆਪ ਵੇਖਿਐ ਉਸ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ। ਉਹ ਤਾਂ, ਜਦੋਂ ਵੀ ਰਿਕਸ਼ੇ ਦੀ ਕਿਸ਼ਤ ਦੇਣ ਜਾਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਉਹਨੂੰ ਪਾਠ ਕਰਦਿਆਂ ਈ ਵੇਖਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ। ਪਰ—ਬੱਸ... ਬੱਸ ਚੁੱਪ ਕਰ ਜਾ, ਉਹਦੇ ਕਰਮ ਚੰਗੇ ਨੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਫਲ ਮਿਲੂ, ਅਗਲੇ ਜਨਮ ਵਿੱਚ। ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ, ਕੋਈ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਤਾਂ ਮੈਂ.....। ਕੰਮ ਦੀ ਗੱਲ ਤੂੰ ਛੱਡ, ਉਹਨੇ ਨਾ ਕੀਤਾ, ਤੂੰ ਕਰ ਲਿਆ, ਅਸਲ ਗੱਲ ਤਾਂ ਚੰਗੇ ਫਲ ਦੀ ਐ। -

“ਖਾਲੀ ਏ, ਰਿਕਸ਼ਾ.....?”

“ਖਾਲੀ ਐ ਜੀ....”

“ਉੱਥੇ ਲੈ ਆ, ਸਮਾਨ ਦੇ ਕੋਲ....”

“ਕਿੰਨੀਆਂ ਸਵਾਰੀਆਂ ਐਂ ਜੀ...?”

“ਤਿੰਨ ਬੱਚੇ ਨੇ ਨਾਲ, ਦੋ ਜੀਅ ਅਸੀਂ ਆਪ ਆਂ....”

“ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜੀ, ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਬਰਕਤਾਂ ਨੇ।”

“ਕਟੜਾ ਦੁਲੋ, ਗਲੀ ਮਸਤ ਰਾਮ...”

“ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਹੋਈ....?”

“ਨੇੜੇ ਈ ਏ, ਮੋੜ ਮੁੜ ਕੇ।”

“ਦੇ ਰੁਪਏ...”

“ਦੇ....?”

“ਹਾਂ ਜੀ...”

“ਕੋਈ ਰਾਹ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ।”

“ਰਾਹ ਦੀ ਈ ਗੱਲ ਐ, ਬਾਊ ਜੀ।”

“ਇੱਕ ਰੁਪਇਆ ਦੇਵਾਂਗੇ।”

“ਨਹੀਂ ਪੁੱਗਦਾ...”

ਜੇ ਪੁੱਗਦਾ ਹੁੰਦਾ, ਬੰਤਿਆ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਈ ਰੁਪਇਆ ਮੰਗਣਾ ਸੀ। ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਰਗੇ ਈ ਐ ਇਹ ਬੱਚੇ ਵੀ, ਪਰ ਜ਼ਰਾ ਸਮਾਨ ਵੱਲ ਤਾਂ ਵੇਖ—ਇੱਕ ਟ੍ਰੱਕ, ਇੱਕ ਸੂਟਕੇਸ, ਇੱਕ ਬਿਸਤਰਾ, ਨਾਲ਼ ਅਹੁ ਟੋਕਰੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪੁੱਗਦਾ, ਸੱਚ ਪੁੱਛੋਂ ਤਾਂ। ਮਹਿੰਗਾਈ ਕਿੰਨੀ ਐ! ਜੋ ਮਰਜ਼ੀ ਐ, ਕਮਾ ਲਓ, ਕੁਝ ਬਣਦਾ ਈ ਨਹੀਂ। ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਤਾਂ ਛੱਡੋ, ਢਿੱਡ ਭਰਨ ਜੋਗੇ ਪੈਸੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਮਾਏ ਜਾਂਦੇ। ਉਂਜ ਪੈਸੇ ਤਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਈ ਕਮਾਈਦੇ ਐ, ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲ਼ੋਂ, ਪਰ ਹੁਣ ਜਿਵੇਂ ਬਰਕਤ ਈ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਪੈਸਿਆਂ ਵਿੱਚ। ਲੈ ਚਾਹ ਦੇ ਈ ਬਾਰਾਂ ਆਨੇ ਧਰਾ ਲਏ ਐ ਉਹਨੇ, ਹਾਲੀ ਕੀ ਦੇਰ ਹੋਈ ਐ ਚਾਹ ਪੀਤਿਆਂ। ਪਰ ਢਿੱਡ ਜਿਵੇਂ ਭੁੱਖੇ ਦਾ ਭੁੱਖਾ, ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਹੁਣ ਸਾਹ-ਸਤ ਈ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਬੰਦਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਆਉ! ਲੈ ਫੇਰ ਆ ਰਿਹਾ ਈ, ਬਾਊ ਏਧਰ ਨੂੰ, ਹੋਰ ਕੋਈ ਦੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਹੋਣਾ। ਐਸ ਵੈਲੋ ਉਂਜ ਵੀ ਤਾਂ ਰਿਕਸ਼ਾ ਕੋਈ-ਕੋਈ ਈ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਐ। ਦਿਨ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੜ੍ਹਿਆ ਨਹੀਂ, ਏਸੇ ਲਈ ਰਿਕਸ਼ਾ ਈ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ। ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਭਾਵੇਂ ਰੁਪਈਏ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਲੈ ਲਵੇ। ਹਮੂਤੜ ਕਈ ਵਾਰ ਸੋਚ ਲੈਂਦੇ...‘ਚੱਲ ਜੋ ਵੱਟਿਆ, ਸੋ ਖੱਟਿਆ’।—

“ਦੋ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਲੈਣੇ?”

“ਵਾਰਾ ਈ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੇ, ਬਾਊ ਜੀ।”

“ਚੱਲ ਮੋੜ ਫੇਰ...।”

ਇੱਕ-ਇੱਕ ਨਗ ਕਰ ਕੇ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਮਾਨ ਰਿਕਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਟਿਕਾ ਦਿੱਤਾ। ਫੇਰ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਅੱਖੇ-ਸੌਖੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਇੱਕ-ਇੱਕ ਬੱਚਾ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਗੋਦੀ ਵਿੱਚ ਬਿਠਾ ਲਿਆ। ਹੁਣ ਮੁਸ਼ਕਲ ਵੱਡੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਬਿਠਾਣ ਦੀ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਖੀਰ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਡੰਡੇ ਉੱਤੇ ਬਿਠਾ ਲਿਆ। ਉਹ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ ਸੀ ਸਭਨਾਂ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਬੈਠ ਕੇ। ਮੈਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਸਾਂ, ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ਼ ਬਿਠਾ ਕੇ। ਮੇਰੇ ਲੜਕੇ ਦੀ ਉਮਰ ਦਾ ਈ ਲੱਗਦਾ ਸੀ, ਉਹਦੇ ਜਿੰਨਾ ਈ

ਉਸ ਦਾ ਕੱਦ ਸੀ। ਪਿੱਛੇ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ, ਮੈਂ ਵੀ ਉਸ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਗੱਲੀਂ ਲਾ ਲਿਆ—

“ਕੀ ਨਾਂ ਐ, ਬਈ ਤੇਰਾ...?”

“ਰਮਨ....”

“ਬੱਲੇ, ਬੱਲੇ...ਬੜਾ ਸੋਹਣਾ ਨਾਂ ਐ।”

“ਤੇਰਾ ਕੀ ਨਾਂ ਏ....?”

“ਮੇਰਾ ਨਾਂ...? ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਐ ਰਿਕਸ਼ੇ ਵਾਲਾ।”

“ਇਹ ਵੀ ਕੋਈ ਨਾਂ ਏ....?”

“ਅੱਛਾ, ਇਹ ਦੱਸ ਤੂੰ ਪੜ੍ਹਦਾ ਕਿੰਨਵੀਂ ਵਿੱਚ ਐ?”

“ਤੀਸਰੀ ਵਿੱਚ...”

“ਮੇਰਾ ਲੜਕਾ ਵੀ ਤੀਸਰੀ ਵਿੱਚ ਈ ਪੜ੍ਹਦਾ ਐ।”

“ਤੇਰਾ ਲੜਕਾ? ਤੇਰੇ ਵੀ ਬੱਚੇ ਨੇ?”

“ਹਾਂ...ਕਿਉਂ, ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ?”

ਉਸ ਨੇ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਾ ਦਿੱਤਾ, ਮੈਂ ਵੀ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਿਆ। ਭਾਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਕਰਨੀ ਔਖੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਰ ਮੇਰਾ ਧਿਆਨ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵੱਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾ ਰਿਹਾ। ਮੈਂ ਕੁਝ ਸੋਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੇਰੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਘੁੰਮ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਰਿਕਸ਼ਾ ਚੱਲਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪੂਰਾ ਟੱਬਰ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਮੇਰੇ ਰਿਕਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨ ਸਮੇਤ ਤੇ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਘਰ ਵੱਲ ਲਿਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਿੰਨਾ ਚੰਗਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਮੈਨੂੰ, ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਾਫ਼ੀ ਰੋਣਕ ਸੀ। ਪੁੰਦ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਘਟੀ ਸੀ। ਲੋਕ ਇੱਧਰ-ਉੱਧਰ ਆ-ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਫਿਰ ਕਟੜਾ ਦੂਲੇ ਆ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਆਦਮੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਮੈਂ ਮੁੜ ਗਿਆ। ਉਸ ਔਰਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਰਦ ਨੂੰ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਕੁਝ ਪੁੱਛਿਆ। ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ—“ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰ।” ਫੇਰ ਇੱਕ ਗਲੀ ਅੱਗੋਂ ਮੈਂ ਲੰਘਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਰੋਕ ਲਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਬੌਚਿਆਂ ਨੂੰ ਉਤਾਰਿਆ, ਫੇਰ ਸਮਾਨ ਨੂੰ, ਫੇਰ ਉਹ ਆਪ ਉੱਤਰੇ। ਉਹ ਆਦਮੀ ਗਲੀ ਦੇ ਨਾਲ ਵਾਲੀ ਹਲਵਾਈ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਕੋਲ ਗਿਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ—

“ਕੀ ਹਾਲ ਐ, ਘਣਸ਼ਾਮ ਜੀ, ਠੀਕ ਓ ਨਾ?”

“ਕਿਰਪਾ ਏ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ, ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਸੁਣਾਓ—ਬੜੇ ਦਿਨ ਲਾ ਆਏ ਓ।”

“ਲੱਗ ਈ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ਦਿਨ ਵਿਆਹ-ਸ਼ਾਦੀ ਵਿੱਚ...।”

“ਹਾਂ, ਵਿਆਹ-ਸ਼ਾਦੀ ਵਿੱਚ ਤਾਂ....”

“ਅੱਛਾ, ਦੋ ਰੁਪਏ ਤਾਂ ਦੇਣਾ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ, ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਵੱਡਾ ਨੋਟ ਏ, ਮੈਂ ਦੇਨਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੁਣੇ ਤੁੜਵਾ ਕੇ।”

“ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਜੀ, ਅਹਿ ਲਓ ਦੋ ਰੁਪਏ।”

ਵੱਡਾ ਨੋਟ ਟੁੱਟਣਾ ਵੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਸੌਖੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਉਂਜ ਬੰਦੇ ਕੋਲ ਨੋਟ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਚਿੰਤਾ ਦੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਸ ਨੋਟ ਦੇ ਆਸਰੇ ਬੰਦਾ ਜਿੰਨੇ ਪੈਸੇ ਚਾਹੇ ਫੜ ਸਕਦਾ ਐ। ਇਹ ਗੋੜ ਇੰਜ ਈ ਚੱਲੀ ਜਾ ਰਿਹੈ ਜਿੰਦਗੀ ਦਾ। ਠੀਕ ਐ ਨਾ, ਬੰਤਿਆ? ਮੈਂ ਕੁਝ ਗ਼ਲਤ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਰਿਹਾ? ਕੀ ਨਾਂ ਸੀ ਉਸ ਮੁੰਡੇ ਦਾ? ਬੜਾ ਚੰਗਾ ਜਿਹਾ ਨਾਂ ਸੀ। ਰਮਨ—ਹਾਂ, ਹਾਂ ਰਮਨ। ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਨਾਂ ਐ ਫੁੰਮਣ। ਚੰਗਾ ਐ ਨਾ, ਇਹ ਨਾਂ ਵੀ? ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਪਹਿਲੋਂ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ‘ਇਹ ਵੀ ਕੋਈ ਨਾਂ ਐ ਭਲਾ?’ ਪਰ ਉਹ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ, ਭਲੀ ਲੋਕ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ—‘ਕੀ ਹੋਇਐ ਐਸ ਨਾਂ ਨੂੰ? ਕਿੰਨਾ ਸੋਹਣਾ ਨਾਂ ਐ। ਮੇਰਾ ਫੁੰਮਣ ਐ ਇਹ ਤਾਂ।’ ਹੁਣ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਨਾਂ ਚੰਗਾ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਰਮਨ ਵੀ ਚੰਗਾ ਨਾਂ ਐ, ਫੁੰਮਣ ਵੀ। ਨਾਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਈ ਚੰਗੇ ਹੁੰਦੇ ਐ, ਗੱਲ ਤਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਚੰਗੇ-ਮੰਦੇ ਹੋਣ ਦੀ ਐ—

“ਚੱਲੋਗਾ, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਦੀ ਸਰਾਂ?”

“ਲੈ ਚੱਲਨੇ ਆਂ ਜੀ....”

“ਕੀ ਲਏਂਗਾ....?”

“ਇੱਕ ਰੁਪਇਆ.....”

“ਚੱਲ ਇੱਕ ਰੁਪਇਆ ਈ ਸਈ।”

ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਬੈਠ ਗਏ ਰਿਕਸ਼ੇ ਵਿੱਚ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਵਾਂ-ਨਵਾਂ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਭਾਵੇਂ ਦੋ ਰੁਪਏ ਮੰਗ ਲੈਂਦਾ, ਨਾਂਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣੀ।

ਪਰ ਆਪਣਾ ਨਹੀਂ ਇਹ ਕੰਮ। ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਲਈਦਾ ਐ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਐਵੇਂ ਤੰਗ ਨਹੀਂ ਕਰੀਦਾ। ਕਈ ਲੋਕ ਖੁਸ਼ੀ ਜਾਂ ਗ਼ਮੀ ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਦੇਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਐ, ਪਰ ਆਪਾਂ ਮੰਗੀਦੇ ਈ ਨਹੀਂ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਵੱਧ। ਬੜੀ ਰੋਣਕ ਐ, ਏਸ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਤਾਂ। ਬੜੀਆਂ ਝੰਡੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ ਹੋਈਐਂ। ਨਾਲੇ ਥਾਂ-ਥਾਂ ‘ਤੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਵੀ ਲਟਕ ਰਹੀਐਂ। ਓ ਬੰਤਿਆ, ਤੂੰ ਵੀ ਬੜਾ ਪਾਪੀ ਐਂ। ਤੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ, ਅੱਜ ਜਨਮ-ਦਿਨ ਐ ਬਾਜ਼ਾਂ ਵਾਲੇ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ। ਸਵੇਰੇ ਜਦੋਂ ਤੂੰ ਘੰਟਾ-ਘਰ ਵੱਲ ਗਿਆ ਸੀ, ਦੋ ਭਾਰੀਆਂ-ਭਾਰੀਆਂ ਸਵਾਰੀਆਂ ਛੱਡਣ, ਤਾਂ ਵੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੂੰ ਸਜੇ ਹੋਏ ਉਸ ਬਜ਼ਾਰ ਨੂੰ? ਕੀ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਐ, ਸਵੇਰੇ ਠੰਢ ਵਿੱਚ। ਨਾਲੇ ਧੁੰਦ ਵੀ ਕਿੰਨੀ ਸੀ ਉਸ ਵੇਲੇ। ਹੁਣ ਵੇਖ ਕਿੰਨੀ ਚਮਕਦੀ ਐ, ਧੁੱਪ। ਕਿੰਨੀ ਨਿੱਘੀ-ਨਿੱਘੀ ਐ। ਜੀਅ ਕਰਦੇ ਇੱਕ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਰਿਕਸ਼ਾ ਰੋਕ ਕੇ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਧੁੱਪ ਸੇਕ ਲਾਂ। ਪਰ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਕੰਮ ਦਾ ਵਕਤ ਐ, ਵਿਹਲੇ ਵੇਲੇ ਸੇਕਾਂਗੇ ਧੁੱਪ। ਅੱਛਾ, ਫੇਰ ਅੱਜ ਐ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਪੁਰਬ! ਨਵਾਂ ਸਾਲ ਵੀ ਚੜ੍ਹਾਐ ਅੱਜ ਤੇ ਨਾਲੇ ਗੁਰਪੁਰਬ ਵੀ ਐ। ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਈ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਫੇਰ ਤਾਂ ਚਾਹੇ

ਪਾਸੇ। ਸਾਰੇ ਈ ਚਾਈਂ-ਚਾਈਂ ਜਾ ਰਹੇ ਐ ਬਾਬੇ ਦੇ ਘਰ। ਆਪਾਂ ਵੀ ਅੱਜ ਚਲੇ ਚੱਲਨੇ ਆਂ, ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ। ਦੇਰ ਤਾਂ ਲੱਗ ਜਾਊ, ਭੀੜ ਜੋ ਬਹੁਤ ਐ, ਪਰ ਕੀ ਐ ਦੇਰ ਦਾ ਵੀ। ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਪਈ ਐ ਕਮਾਉਣ ਲਈ। ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਰੱਬ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦੈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਜਾ ਰਹੇ ਆ ਗੁਰਦੁਆਰੇ, ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ। ਆਪਾਂ ਵੀ ਗਏ ਸਾਂ ਕਦੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ, ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ। ਕਿੰਨਾ ਚੰਗਾ-ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ, ਉਦੋਂ ਸਭ ਕੁਝ। ਇੰਜ ਜਾਪਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵੀ ਖੁਸ਼ ਹੋਵੇ ਸਾਡੇ ਵਿਆਹ ਉੱਤੇ। ਉਹ ਤਾਂ ਅੱਜ ਵੀ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ ਹੋਏਗਾ, ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਉੱਤੇ। ਉਹ ਤਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੋਏਗਾ, ਸਭ ਉੱਤੇ। ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ। ਬੱਸ, ਉਸ ਨੂੰ ਈ ਲੱਗਦੀ ਐ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਉਹ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਐ। -

“ਭਾਬੀ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ, ‘ਬਹੁਤੇ ਗਹਿਣੇ ਨਾ ਪਾਈਂ, ਬੜੀ ਭੀੜ ਹੁੰਦੀ ਐ, ਅੱਜ ਦੇ ਦਿਨ’।”

“ਅੱਛਾ, ਗੱਲ ਸੁਣ, ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬੋਂ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਪਿਕਚਰ ਈ ਨਾ ਕੋਈ ਦੇਖ ਆਈਏ?”

“ਕਿਹੜੀ ਦੇਖਾਂਗੇ? ਸਾਰੀਆਂ ਈ ਤਾਂ ਦੇਖ ਲਈਆਂ ਨੇ।”

“ਦੇਖ ਲੈਂਦੇ ਆਂ, ਕੋਈ ਦੁਬਾਰਾ।”

“ਨਾ ਬਾਬਾ ਨਾ, ਫਿਲਮ ਤਾਂ ਇੱਕ ਵਾਰ ਦੇਖੀ ਹੋਈ ਬਹੁਤ ਏ।”

“ਅੱਛਾ, ਗੱਲ ਸੁਣੋ...ਟੈਲੀਵੀਜ਼ਨ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲੈ ਆਂਦੇ ਤੁਸੀਂ? ਘਰ ਬੈਠੇ ਹੀ ਫਿਲਮਾਂ ਦੇਖੀ ਜਾਓ।”

“ਪੈਸੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਲੈ ਕੇ ਚੱਲਿਆ ਸੀ ਇੱਕ ਵਾਰ, ਪਰ ਭਾਬੀ ਜੀ ਨੇ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ।”

“ਕਿਉਂ...?”

“ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ‘ਚੱਲ, ਫੇਰ ਲੈ ਆਈਂ, ਵਿਆਹ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ’।”

“ਪਹਿਲਾਂ ਈ ਲੈ ਆਉਂਦੇ...”

“ਤੇਰੀ ਚਾਇਸ ਵੀ ਤਾਂ ਦੇਖਣੀ ਸੀ।”

“ਮੰਮੀ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਟੀ.ਵੀ. ਨਾਲ਼ ਦੇਣਾ ਏ, ਪਰ ਪਾਪਾ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਇੱਕ ਚੀਜ਼ ਲੈ ਦੇ...ਜਾਂ ਟੀ.ਵੀ. ਜਾਂ ਫ਼ਰਿੱਜ।”

“ਟੀ.ਵੀ. ਲੈ ਆਉਂਦੀ ਸਗੋਂ।”

“ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਹੋਗੇ, ‘ਚੰਗਾ ਈ ਕੀਤਾ ਫ਼ਰਿੱਜ ਲਿਆ ਕੇ’।”

“ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਹਾੜ ’ਤੇ ਚੱਲਾਂਗੇ ਦੋ ਮਹੀਨੇ।”

“ਹੁਣ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਦੋ ਦਿਨ ਵੀ ਨਾ ਲੈ ਕੇ ਗਏ ਕਿਤੇ।”

“ਐਨੀ ਸਰਦੀ ਵਿੱਚ...?”

“ਕੀ ਸੀ ਫੇਰ, ਬਰਫ਼ਾਂ ਦੇਖ ਆਉਂਦੇ।”

“ਏਥੇ ਵੀ ਬਰਫ਼ ਪੈਣ ਤੋਂ ਕਿਹੜੀ ਘੱਟ ਰਹੀ ਏ, ਏਸ ਸਾਲ।”

“ਕਿਹੜੀ ਸਰਦੀ ਏ ਬਹੁਤੀ, ਐਵੇਂ ਕਰੀ ਜਾਂਦੇ ਓ।”

“ਘੱਟ ਏ ਹਾਲੀ—ਤੋਬਾ! ਤੋਬਾ!!”

ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦਾ ਐਂ, ਬੌਲਿਆ। ਸਰਦੀ ਨੇ ਤਾਂ ਕੜਾਕੇ ਕੱਢ ਦਿੱਤੇ ਐ, ਇਸ ਵਾਰੀ। ਜੇ ਸ਼ਾਹ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਮੁੱਢ ਨਾ ਸੁਟਾਏ ਹੁੰਦੇ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਵਰਗੇ ਤਾਂ ਮਰ ਗਏ ਹੁੰਦੇ ਹੁਣ ਤੀਕ। ਜਦੋਂ ਕਦੀ ਵਿਹਲ ਮਿਲਦੀ ਐ, ਅੱਗ ਸੇਕ ਲਈਦੀ ਐ, ਮੁੱਢ ਦੇ ਕੋਲ ਬਹਿ ਕੇ। ਦਿਨੇ-ਰਾਤ ਧੁਖਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਐ, ਇਹ ਮੁੱਢ। ਕਿੰਨੇ ਦਿਆਲੂ ਹੁੰਦੇ ਐ ਕੁਝ ਬੰਦੇ ਵੀ। ਕਈ ਤਾਂ ਛਕਦੇ ਐ ਵੱਡ ਕੇ, ਤੇ ਕਈ ਆਪਣੀ ਈ ਗੋਗੜ ਭਰੀ ਜਾਂਦੇ ਐ। ਇਹ ਵੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਹੋਈ, ਆਪੇ ਈ ਖਾਈ ਜਾਓ, ਆਪੇ ਈ ਖਾਈ ਜਾਓ। ਓਏ ਖੋਫ਼ ਕਰੋ ਰੱਬ ਦਾ। ਭੁਲਾ ਈ ਬੈਠੇ ਓ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ। ਪਰ, ਕਾਹਨੂੰ ਐਵੇਂ ਔਖਾ ਹੋਈ ਜਾਨੈਂ? ਕਿਸੇ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਵੇਖੀਦਾ। ਦਸਾਂ ਨਹੁੰਆਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਕੇ ਖਾਈਦੀ ਐ। ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁਝ। ਸਭ ਆਪਣਾ ਈ ਸੁਆਰਥ ਵੇਖਦੇ ਐ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਹੈਣ ਚੰਗੇ ਬੰਦੇ ਹਾਲੀ ਵੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ, ਪਰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ—

“ਬੀ ਜੀ ਵੱਲ ਚੱਲਣਾ ਏ ਅੱਜ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ, ਭੁੱਲ ਨਾ ਜਾਣਾ।”

“ਹਾਲੀ ਪਰਸੋਂ ਤਾਂ ਗਏ ਸੀ ਉੱਥੇ, ਰੋਜ਼-ਰੋਜ਼ ਜਾਣਾ ਵੀ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ, ਸਹੁਰੇ ਘਰ..”

“ਬੜੀ ਜਲਦੀ ਅੱਕ ਗਏ ਓ, ਹਾਲੀ ਤਾਂ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਵਿਆਹ ਨੂੰ।”

“ਤਦੇ ਤਾਂ ਕਹਿਨਾਂ ਵਾਂ ਕਿ ਕੀ ਜਾਣਾ ਹੋਇਆ ਘੜੀ-ਮੁੜੀ, ਐਨੀ ਛੇਤੀ।”

“ਬੜੇ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਓ ਤੁਸੀਂ, ਕਿੱਧਰ ਦੀ ਗੱਲ ਕਿਧਰ ਲੈ ਗਏ।”

“ਸੰਤ ਆਂ ਅਸੀਂ ਤਾਂ, ਜੋ ਮਨ ਆਇਆ ਕਹਿ ਦੇਈਏ ਏ।”

“ਕਿੰਨੀ ਉੱਚੀ ਬੋਲਦੇ ਓ ਤੁਸੀਂ, ਰਿਕਸ਼ਾ ਵਾਲਾ ਸੁਣਦਾ ਪਿਆ ਏ।”

“ਫੇਰ ਕੀ ਏ, ਸੁਣਦਾ ਰਵੇ, ਸਾਨੂੰ ਕੀ...”

ਹਾਂ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੀ, ਕੋਈ ਜੋ ਮਰਜ਼ੀ ਐ ਕਹਿੰਦਾ ਰਹੇ, ਕੋਈ ਜੋ ਮਰਜ਼ੀ ਐ ਸੁਣਦਾ ਰਹੇ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਕੀ? ਫੇਰ ਬੰਤਿਆ, ਤੂੰ ਹੈਂ ਵੀ ਕੀ? ਤੈਨੂੰ ਕੌਣ ਸਿਆਣਦਾ ਐ ਏਥੇ? ਤੂੰ ਮਾਰੀ ਜਾ ਪੈਡਲ ਤੇ ਸੁਣੀ ਜਾ ਗੱਲਾਂ, ਚੁੱਪ ਕਰ ਕੇ। ਵੇਖੀ ਜਾ ਰੰਗ ਕਰਤਾਰ ਦੇ। ਐਵੇਂ ਨਾ ਝੂਰਿਆ ਕਰ ਗੱਲ-ਗੱਲ 'ਤੇ। ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਵੀ ਸਭ ਕੁਝ ਐ। ਬੀਵੀ ਐ, ਬੱਚੇ ਐ, ਮਾਂ ਐ—ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਪਿੰਡ ਈ ਰਹਿੰਦੀ ਐ। ਆ ਗਈ ਸੀ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਈ ਮੇਰੇ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ, ਪਰ ਐਵੇਂ ਖਹਿਬੜ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਨੂੰਹ-ਸੱਸ ਵਿੱਚ। ਬੱਸ, ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, “ਮੈਨੂੰ ਛੱਡ ਆ, ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਮਾਂਜ ਲਊਂਗੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਏਥੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ। ਚੰਗਾ ਬਈ, ਨਾ ਰਹੋ ਏਥੇ, ਹੋਰ ਕੀ ਕਹਿੰਦਾ ਮੈਂ? ਮਹੀਨੇ-ਦੋ ਮਹੀਨਿਆਂ ਪਿੱਛੋਂ ਜਾਈਦਾ ਐ ਪਿੰਡ, ਮਿਲ-ਗਿਲ ਆਈਦਾ ਐ ਬੇਬੇ ਨੂੰ, ਨਾਲੇ ਦੋ-ਚਾਰ ਛਿੱਲੜ ਫੜਾ ਆਈਦੇ ਐ, ਉਸ ਨੂੰ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਰਹੀ ਜਾਂਦੀਐਂ। ਦੋਹਾਂ ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਅਪਰੇਸ਼ਨ ਹੋ

ਚੁੱਕਾ ਐ, ਖਬਰੇ ਫੇਰ ਕਰਵਾਣਾ ਪੈ ਜਾਏ, ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਦਾ। ਚੱਲ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਕਰ ਦਿਆਂਗੇ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਉਹਦੀ ਸੇਵਾ—

“ਅੱਗੇ ਤਾਂ ਰਸਤਾ ਬੰਦ ਐ ਜੀ।”

“ਰੋਕ ਦੇ ਏਥੇ ਈ, ਪਹੁੰਚ ਤਾਂ ਗਏ ਆਂ—ਲੈ ਫੜ ਰੁਪਇਆ।”

ਬੰਤਿਆ, ਲਾ ਰਿਕਸ਼ਾ ਇੱਕ ਪਾਸੇ। ਹੋ ਈ ਨਾ ਆਈਏ ਅੰਦਰ, ਮੱਥਾ ਟੇਕਣੇ ਨੂੰ? ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਦੇਰ ਲੱਗ ਜਾਊ? ਬੱਸ, ਆਣ-ਜਾਣ ਈ ਕਰਨਾ ਐ। ਕਰ ਫੇਰ ਖੜ੍ਹਾ ਰਿਕਸ਼ਾ ਐਸ ਗਲੀ ਵਿੱਚ, ਕਾਫੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਥਾਂ ਐ। ਜੰਦਰਾ ਵੀ ਮਾਰ ਦੇ ਚੈਨ ਨੂੰ, ਚੰਗੀ ਹੁੰਦੀ ਐ ਹਿਫ਼ਾਜ਼ਤ। ਆਪਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਸੀਟ ਦੇ ਥੱਲੇ ਵਾਲੇ ਖਾਨੇ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਆਂ, ਜੰਦਰਾ।—

“ਚਲੋਂਗਾ, ਬਈ ਓਏ...”

“ਨਹੀਂ ਜੀ, ਪਹਿਲਾਂ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਜਾਣੈ।”

“ਹਾਲੀ ਤਾਂ ਬਾਲ਼ੀ ਈ ਭੀੜ ਐ ਅੰਦਰ—ਸਾਨੂੰ ਕਰ ਆ ਖਾਂ ਉੱਥੋਂ ਤੀਕ।”

“ਜਾਣਾ ਕਿੱਥੋ ਐ ਤੁਸਾਂ....?”

“ਰਾਮਾ ਨੰਦ ਦੇ ਬਾਗ਼—”

“ਪੰਝੱਤਰ ਪੈਸੇ ਲੱਗਣੇ ਜੇ...”

“ਚੱਲ ਬੈਠ ਨਾਮੋ—ਲਿਆ ਜਵਾਕ ਮੈਨੂੰ ਫੜਾ ਦੇ।”

“ਨਹੀਂ, ਰਹਿਣ ਦਿਓ ਜੀ—ਮੇਰੇ ਕੋਲ਼ ਈ।”

“ਚੰਗਾ ਫੇਰ, ਬੈਠ।”

ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਬੈਠ ਗਏ ਮਲਕੜੇ ਈ। ਤੀਹਾਂ-ਪੈਂਤੀਆਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਈ ਸਨ ਉਹ ਤੀਵੀਂ-ਮਰਦ। ਵਾਹਵਾ ਸਿਹਤ ਸੀ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਈ ਅਤੇ ਕੱਪੜੇ ਵੀ ਚੰਗੇ ਪਾਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ। ਖ਼ੋਰੇ, ਕਾਕੇ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟਿਕਾਣ ਲਿਆਏ ਸਨ ਉਹ, ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ। ਦੋ ਕੁ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦਾ ਬਾਲ ਸੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੁੱਛੜ। ਮੈਂ ਦੋ-ਚਾਰ ਪੈਡਲ ਈ ਮਾਰੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ—

“ਪੰਝੱਤਰ ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਭਾਵੇਂ ਤੂੰ ਰੁਪਇਆ ਲੈ ਲੈ, ਪਰ ਰਾਮਾਨੰਦ ਦਾ ਬਾਗ਼ ਹੈ ਨੇੜੇ ਈ....”

“ਭੀੜ ਬੜੀ ਐ ਜੀ, ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਕਿੰਨਾ ਈ ਚਿਰ ਲੱਗ ਜਾਂਦੈ, ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਵਾਟ ਜਾਂਦਿਆਂ....”

“ਚੱਲ, ਕੋਈ ਨਹੀਂ।”

“ਤੈਨੂੰ ਅਸੀਂ ਰੁਪਇਆ ਈ ਦੇਵਾਂਗੇ।”

“ਹੱਕ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਪੰਝੱਤਰ ਪੈਸੇ ਈ ਬਣਦਾ ਐ, ਜੀ।”

“ਕੀ ਹੋਇਆ ਫੇਰ....? ਅਸੀਂ ਧਨ-ਦੌਲਤ ਕੋਈ ਨਾਲ਼ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਲੈ ਜਾਣੀ ਮਰਨ ਲੱਗਿਆਂ, ਸਭ ਕੁਝ ਐਥੇ ਈ ਰਹਿ ਜਾਣੈ।”

“ਠੀਕ ਐ ਜੀ ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ, ਪਰ ਕੋਈ-ਕੋਈ ਸਮਝਦੈ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ।”
 “ਲੈ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਵੇਖ, ਪੰਜਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ’ਤੇ ਹੋਇਆ ਈ, ਇਹ ਕਾਕਾ।”
 “ਅੱਛਾ ਜੀ....!”
 “ਜੇ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਘਰ-ਬਾਰ ਕੌਣ ਸਾਂਭਦਾ....?”
 “ਸ਼ੁਕਰ ਐ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ, ਉਹਦੇ ਘਰ ਕਾਹਦੀ ਘਾਟ ਐ?”
 “ਐਨੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਕਿ ਪੰਜ ਪੁੱਤਰ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਵੀ ਰੱਜ-ਰੱਜ ਖਾਂਦੇ,
 ਪਰ....”
 “ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜੀ, ਜੋੜੀ ਰਲਾ ਦਊਗਾ ਉਹ, ਛੇਤੀ ਈ।”
 “ਚੱਲ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਜਿਵੇਂ ਉਹਦੀ ਮਰਜ਼ੀ....”
 ਆਪਣਾ ਫੁੰਮਣ ਐ ਨਾ ਜਿਵੇਂ, ਬੰਤਿਆ...ਜੇਕਰ ਉਹਦੀ ਜੋੜੀ ਰਲਾ ਦਿੰਦਾ ਨੀਲੀ
 ਛਤਰੀ ਵਾਲਾ ਤਾਂ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਸੀ? ਹੁਣ ਵੀ ਸ਼ੁਕਰ ਐ, ਉਸ ਦਾ। ਜੇਕਰ ਇੱਕ ਵੀ ਨਾ ਦਿੰਦਾ
 ਮੁੰਡਾ, ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਰਿਕਸ਼ਾ ਕੌਣ...ਓਇ ਇਹ ਕੀ ਮੂਰਖਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੋਚੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਐ?
 ਫੁੰਮਣ ਕਿਉਂ ਸਾਂਭੇਗਾ ਮੇਰਾ ਰਿਕਸ਼ਾ? ਇਹ ਕਿਹੜੀ ਜ਼ਮੀਨ ਐ ਜਾਂ ਹਵੇਲੀ ਐ ਜਿਹੜੀ ਉਹਨੇ
 ਸਾਂਭਣੀ ਐ? ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਹੈ ਵੀ ਕੀ, ਬੰਤਿਆ, ਉਹਦੇ ਸਾਂਭਣ ਜੋਗਾ? ਕਿਉਂ, ਹੈ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ?
 ਹੋਸਲਾ ਚਾਹੀਦੈ ਬੰਦੇ ਕੋਲ। ਜੀਹਦੇ ਕੋਲ ਹੋਸਲਾ ਨਹੀਂ, ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਸਭ ਕੁਝ ਹੁੰਦਿਆਂ-ਸੁੰਦਿਆਂ
 ਵੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਠੀਕ ਐ ਨਾ, ਮੇਰੀ ਗੱਲ?—
 “ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਏ ਪਸ਼ਾਪ ਏਨੇ ਤਾਂ.....”
 “ਲਿਆ ਫੜਾ ਦੇ ਮੈਨੂੰ....”
 “ਨਹੀਂ, ਹੁਣ ਮਾਸੀ ਦੇ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਈ ਬਦਲਾਂਗੇ, ਇਹਦੇ ਲੀੜੇ।”
 “ਬੜੇ ਚਿਰ ਦਾ ਸੁੱਤਾ ਹੋਇਆ ਐ, ਜਗਾ ਖਾਂ ਹੁਣ।”
 “ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ, ਸੁੱਤੇ ਰਹਿਣ ਦੇਹ, ਫੇਰ ਤੰਗ ਕਰੂਗਾ, ਮੈਨੂੰ।”
 “ਲੈ ਤੇਰੀ ਸੁੱਖਣਾ ਵੀ ਲਾਹ ਦਿੱਤੀ, ਤੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਜੇ ਕਾਕਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਪੰਜਾਂ
 ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਕਰੋਣੇ ਨਾਲੇ ਉਹਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬੋਂ ਰਖੋਣੈ।”
 “ਊ ਤਾਂ ਸ਼ੁਕਰ ਐ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ, ਪਰ ਸ਼ਰੀਕ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਸੜ ਕੇ ਸਵਾਹ ਹੋ ਗਏ
 ਐ....”
 “ਛੱਡ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ, ਨਾਮੋ। ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਕਾਕਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂ
 ਲਵਾ ਦੇਣੀ ਸੀ....ਹੁਣ ਤਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ਵੀ ਓਨੀਆਂ ਈ ਵਾਰਸ ਐ, ਜਿੰਨੇ ਕਿ ਮੁੰਡੇ।”
 “ਚੱਲ ਹੁਣ ਸਾਂਭੂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਮੇਰਾ ਛਿੰਦਾ.....”
 “ਪਰ ਕੁੜੀਆਂ ਦਾ ਹੱਕ ਵੀ ਆਪਾਂ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣਾ....”

“ਹੁਣ ਤੈਨੂੰ ਕੁੜੀਆਂ ਦਾ ਹੇਜ ਵੀ ਜਾਗ ਪਿਆ, ਨਹੀਂ ਤੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ‘ਕੀ ਐ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮੁੰਡੇ ਬਿਨਾਂ...ਮੈਂ ਤਾਂ ਨਵਾਂ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲੈਣੈ’....”

“ਲੈ ਕਮਲੀ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਹੱਸ ਛੱਡੀਦਾ ਸੀ.....”

“ਪਤੈ ਮੈਨੂੰ ਸਾਰਾ, ਤੇਰੇ ਹਾਸੇ ਦਾ....”

“ਚੱਲ ਛੱਡ ਹੁਣ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ, ਕੀ ਐਵੇਂ....”

ਤੂੰ ਵੀ ਛੱਡ ਦੇ ਬੰਤਿਆ, ਹੁਣ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ। ਕਰ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਗੱਲ। ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ, ਭਲਾ? ਬੱਸ ਨਵੀਂ ਹੋਵੇ ਗੱਲ, ਹੋਰ ਕੀ? ਲੈ ਸੁਣ ਫੇਰ। ਆਪਾਂ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਕਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਓਨਾ ਈ ਪੜ੍ਹਾਉਣੈ ਜਿੰਨਾ ਕਿ ਫੁੰਮਣ ਨੂੰ। ਫੀਸਾਂ ਕਿਥੋਂ ਦਵੇਂਗਾ? ਫੀਸਾਂ ਕਿਹੜੀਆਂ ਲੱਗਦੀਆਂ ਐਨੀਆਂ? ਨਾਲੇ ਹੁਣ ਤਾਂ ਦਾਜ ਦੇਣ ਤੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਐ, ਪੜ੍ਹਾਣਾ-ਲਿਖਾਣਾ। ਬਈ ਹੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਬੰਤਿਆ, ਤੂੰ ਤਾਂ ਅੱਜ ਸੱਚੀ-ਮੁੱਚੀ ਨਵੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰੀ ਜਾਨੈਂ....ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਤੇਰੇ-

“ਸਵਰਨੀ ਲਈ ਦੱਸ ਪਈ ਏ, ਮੁੰਡੇ ਦੀ।”

“ਪਤੈ ਮੈਨੂੰ, ਉਹੀ ਫਰੀਦਕੋਟ ਦੇ ਲਾਗੇ...ਕੀ ਨਾਂ ਐ ਉਸ ਪਿੰਡ ਦਾ?”

“ਪਿੱਪਲੀ....”

“ਹਾਂ, ਹਾਂ—ਪਿੱਪਲੀ.....ਪਰ ਆਪਾਂ ਨਹੀਂ ਹਾਮੀ ਭਰਨੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਹਾਲੀ।”

“ਚੰਗਾ ਸਾਕ ਨਹੀਂ ਹੱਥੋਂ ਗਵਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ...ਕਾਲਜ 'ਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਏ ਮੁੰਡਾ।”

“ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੋਊ...ਕਾਹਲੀ ਕੀ ਐ, ਤੈਨੂੰ? ਉਮਰ ਵੀ ਕੀ ਐ ਹਾਲੀ ਸਵਰਨੀ ਦੀ।”

“ਅਸਾਂ ਕਿਹੜਾ ਵਿਆਹ ਕਰ ਦੇਣੈ ਐਡੀ ਛੇਤੀ, ਰੋਕਣਾ ਈ ਐ, ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ।”

“ਕਮਲੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤੇ...ਉਦੋਂ ਰੋਕਾਂਗੇ ਜਦੋਂ ਵਿਆਹ ਕਰਨਾ ਹੋਊ...”

“ਬੈਠਾ ਰਹੂ ਉਹ ਸਾਡੇ ਜੋਗਾ, ਉਦੋਂ ਤੀਕ?”

“ਮੈਂ ਕਿਹੜਾ ਆਹਨਾਂ ਕਿ ਬੈਠਾ ਰਹੂ...ਹਾਲੀ ਪੰਜ-ਚਾਰ ਸਾਲ ਠਹਿਰ ਕੇ ਲੱਭਾਂਗੇ ਸਾਕ...ਹੁਣੇ ਤੋਂ ਈ ਬੱਝ ਕੇ ਬਹਿ ਜਾਈਏ?”

“ਜੇ ਨਾ ਲੱਭਾ ਕੋਈ ਚੰਗਾ....?”

“ਕਿਵੇਂ ਨਾ ਲੱਭੂ...ਪੜ੍ਹਨ ਦੇ ਹਾਲੇ ਗੁੱਡੀ ਨੂੰ ਦਿਲ ਲਾ ਕੇ।”

“ਪੜ੍ਹਦੀ ਰਹੇ, ਮੈਂ ਕੀ ਆਹਨੀਂ ਆਂ ਉਹਨੂੰ....”

“ਤੂੰ ਵੀ ਪੜ੍ਹ ਲੈ ਕੁਝ, ਨਾਮੋ....”

“ਹੁਣ ਕੀ ਪੜ੍ਹਨੈਂ ਮੈਂ...ਉਦੋਂ ਨਾ ਪੜ੍ਹੀ ਜਦੋਂ ਵੇਲਾ ਸੀ।”

“ਹੁਣ ਕੀ ਹੋਇਐ ਵੇਲੇ ਨੂੰ, ਤੂੰ ਅੱਜ ਹਾਂ ਕਰ, ਮੈਂ ਕਿਤਾਬਾਂ-ਕਾਪੀਆਂ ਦਾ ਢੇਰ ਲਾ ਦਊਂ।”

“ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇੱਲ ਦਾ ਨਾਂ ਕੋਕੋ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ...ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਨੈਂ, ਕਿਤਾਬਾਂ-ਕਾਪੀਆਂ ਨੂੰ।”

ਤਾਰੇ ਨੂੰ ਵੀ ਇੱਲ ਨਾ ਨਾਂ ਕੋਕੋ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਬੱਸ ਕੱਚੀ-ਪੱਕੀ ਪਾਸ ਐ, ਐਸ ਤੋਂ ਅੱਗੋਂ ਨਹੀਂ ਗਈ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਪੜ੍ਹ ਜਾਂਦੀ, ਤਾਰੇ...ਪਰ, ਬੰਤਿਆ, ਇਹ ਵੀ ਤਾਂ ਸੋਚ, ਜੇ ਪੜ੍ਹ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕੌਣ ਕਰਵਾਂਦਾ। ਕਿਉਂ, ਫੇਰ ਕੀ ਸੀ....? ਆਪਾਂ ਨਾ ਪੜ੍ਹ ਲੈਂਦੇ ਹੋਰ? ਹੁਣ ਪੜ੍ਹ ਲੈ, ਸੋਚਦਾ ਕੀ ਐਂ? ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਵੇਲਾ ਹੁੰਦਾ ਐ ਪੜ੍ਹਨ-ਲਿਖਣ ਦਾ.... ਵੇਲਾ ਇੱਕ ਵਾਰ ਹੱਥੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਹੋਇਆ ਮੁੜ ਨਹੀਂ ਹੱਥ ਆਉਂਦਾ। ਚੰਗਾ ਫੇਰ ਰੋਕ ਦੇ ਰਿਕਸ਼ਾ, ਆ ਗਿਆ ਈ ਰਾਮਾਨੰਦ ਦਾ ਬਾਗ਼-

“ਲੈ ਬਈ, ਫੜ ਰੁਪਇਆ....”

“ਚਾਰ ਆਨੇ ਲੈ ਜਾਓ ਜੀ....”

“ਚੱਲ ਰਹਿਣ ਦੇ, ਰੱਖ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਈ....”

“ਨਹੀਂ, ਜੀ ਇਹ ਤਾਂ....”

ਚੰਗਾ ਬੰਦਾ ਐ, ਬਾਕੀ ਦੇ ਪੈਸੇ ਈ ਨਹੀਂ ਲੈ ਗਿਆ...ਉਂਜ ਹੈ ਰੂਹ ਵਾਲਾ। ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਕਈ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਣਗੇ ਇਹਦੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇੰਜ ਹੀ ਦਿੰਦਾ ਹੋਊਗਾ, ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਗੱਢੇ। ਉਂਜ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਪੁੱਛੋਂ, ਬੰਤਿਆ, ਜੇ ਕੋਈ ਹੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੇ ਜਾਏ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਜੀਅ ਨੂੰ। ਮਨ ਝੁਠਾ ਪੈ ਜਾਂਦੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਦਾਨ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ। ਜਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਕਵੇ....‘ਅਹਿ ਲੈ ਫੜ, ਅਹਿ ਵੀ ਚੁੱਕ।’ ਐਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੀਵਾਂ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦੈ ਬੰਦੇ ਨੂੰ। ਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਉਹਦਾ ਹੱਕ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਐ, ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਕਿਉਂ ਬੰਤਿਆ..... ਹੋਰ ਕੁਝ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ? ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਐ, ਉਹ.....? ਕੌਣ? ਉਹੀ ਕਾਰਖ਼ਾਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ। ਅੱਛਾ, ਅੱਛਾ....ਬੋਨਸ। ਹਾਂ, ਹਾਂ....ਬੋਨਸ। ਪਰ ਕਮਲਿਆ, ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕਾਹਦਾ ਬੋਨਸ ? ਬੱਸ, ਤੇਰੀ ਤਾਂ ਮੱਤ ਈ ਮਾਰੀ ਜਾਂਦੀ ਐ, ਬਾਜ਼ੇ ਵੇਲੇ।

ਚੱਲ ਮੋੜ ਹੁਣ, ਬੰਤਿਆ, ਰਿਕਸ਼ਾ ਇੱਕ ਪਾਸੇ। ਅੱਗੋਂ ਗੱਡਾ ਆਉਂਦਾ ਈ ਬੋਰੀਆਂ ਨਾਲ ਲੱਦਿਆ ਹੋਇਆ। ਹੁਣ ਕਿੱਧਰ ਚੱਲਣ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਐ? ਜਲ੍ਹਿਆਂਵਾਲੇ ਬਾਗ਼ ਅੱਗੋਂ ਨਾ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਈਏ ਚੱਲ ਕੇ? ਠੀਕ ਐ, ਤੇਰੀ ਗੱਲ। ਮੋੜ ਰਿਕਸ਼ਾ ਤੇ ਮਾਰ ਪੰਜ-ਸੱਤ ਪੈਡਲ। ਅੱਹ ਸਾਹਮਣੇ ਈ ਐ ਜਲ੍ਹਿਆਂਵਾਲਾ ਬਾਗ਼, ਜਿਥੇ ਆਂਹਦੇ ਐ, ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਲਹੂ ਡੁੱਲ੍ਹਿਆ ਸੀ, ਵਿਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ। ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਐ, ਖ਼ਬਰੇ ਪੰਜਾਹ ਵਰ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ ਐ ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ। ਅੰਨ੍ਹੇਵਾਹ ਗੋਲੀ ਚਲਾ ਦਿੱਤੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੇ, ਭੁੰਨ ਦਿੱਤਾ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਕਰ ਕੇ ਦੇਸ-ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ। ਇੱਕ ਖੂਹ ਹੈ ਇਸ ਬਾਗ਼ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਜਿਹੇ। ਉਸ ਵਿੱਚ ਐਨੇ ਲੋਕ ਡਿਗ ਪਏ ਕਿ ਖੂਨ ਭਰ ਗਿਆ ਨੱਕੋ-ਨੱਕ। ਹੁਣ ਵੀ ਯਾਦ ਕਰੋ ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਲੂੰ-ਕੰਡੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਐ। ਕੰਧਾਂ ਉੱਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਵੇਖ ਕੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਆਂਦੇ ਐ, ਮਨ ਵਿੱਚ। ਕੀ ਸਮਾਂ ਸੀ ਉਹ! ਉਂਜ ਤਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਚਿਤਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਹਰ ਵਰ੍ਹੇ ਮੇਲੇ ਲੱਗਦੇ ਐ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਰੋਜ਼ ਈ ਸੈਂਕੜੇ ਲੋਕ ਆਂਦੇ ਐ। ਅੱਜ ਖੋਰੇ ਕੋਈ ਜਲਸਾ ਹੋ ਰਿਹੈ ਅੰਦਰ, ਬੜੇ

ਲੋਕ ਜਾ ਰਹੇ ਐ ਦਬਾ-ਦਬ। ਲਾਊਡਸਪੀਕਰ ਦੀ 'ਵਾਜ਼ ਵੀ ਆ ਰਹੀ ਐ, ਦੇਸ-ਪਿਆਰ ਦਾ ਗੀਤ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਐ, ਕੋਈ।—

“ਚੱਲ ਬਈ, ਛੇਤੀ...”

“ਕਿੱਧਰ ਨੂੰ ਜੀ....?”

“ਚੌਕ ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ....”

ਉਹ ਗੱਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਈ ਰਿਕਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਬੜਾ ਘਬਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਹ। ਚਾਲੀ-ਪੰਜਾਹ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਲੱਗਦੀ ਸੀ, ਉਹਦੀ। ਚਿੱਟੇ ਕੱਪੜੇ ਖੱਦਰ ਦੇ ਤੇ ਸਿਰੋਂ ਨੰਗਾ। ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਥੈਲਾ ਸੀ, ਉਹਦੇ—

“ਬਈ, ਜਲਦੀ ਚਲਾ ਰਿਕਸ਼ਾ...”

“ਗੱਲ ਕੀ ਐ, ਜੀ? ਬੜੇ ਘਬਰਾਏ ਹੋਏ ਓ।”

“ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਬਿਮਾਰ ਨੇ, ਬਹੁਤ ਸਖ਼ਤ।”

“ਕੀ ਗੱਲ ਐ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ?”

“ਅੱਜ ਸਵੇਰੇ ਵੇਸਣ ਵਾਲੀ ਰੋਟੀ ਖਾਧੀ ਸੀ ਉਹਨਾਂ ਨੇ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਲਟੀਆਂ ਈ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ।”

“ਵੇਸਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨੁਕਸ ਹੋਊ, ਜ਼ਰੂਰ।”

“ਕੀ ਪਤਾ ਕਿਸ ਵਿੱਚ ਨੁਕਸ ਐ....ਜਿਹੜਾ ਟੀਕਾ ਲਗਵਾਇਆ ਸੀ, ਸਵੇਰੇ ਛੇਤੀ ਵਿੱਚ, ਡਾਕਟਰ ਕਹਿੰਦਾ ਏ ਕਿ ਉਹ ਅਸਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨਹੀਂ ਤੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਕਾਫ਼ੀ ਅਰਾਮ ਆ ਜਾਣਾ ਸੀ।”

“ਫੇਰ ਹੁਣ....?”

“ਕੁਝ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਪਈ ਲੱਗਦੀ....”

“ਦਿਲ ਨਾ ਛੱਡੋ ਤੁਸੀਂ....”

“ਨਹੀਂ, ਬਈ, ਦਿਲ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੇ, ਅਸੀਂ...”

“ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਉਮਰ ਹੋਊ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ....?”

“ਅੱਸੀਆਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਹੀ ਹੈ, ਕੁਝ.....”

“ਤਾਂ ਤੇ ਫੇਰ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਜਲ੍ਹਿਆਂਵਾਲੇ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਗੋਲੀ ਚੱਲਦੀ ਵੇਖੀ ਹੋਊ....”

“ਵੇਖੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਗੋਲੀ ਲੱਗੀ ਵੀ ਸੀ, ਲੱਤ ਵਿੱਚ...”

“ਜੀ....ਜੀ....?”

“ਹਾਂ.... ਪਰ ਇਹ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਉਦੋਂ ਤਾਂ ਉਹ ਬਚ ਗਏ ਸਨ, ਪਰ ਹੁਣ....।”

ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ...ਬੰਤਿਆ, ਇਹ ਨਹੀਂ ਠੀਕ। ਇੱਕ ਦੇਸ-ਭਗਤ ਇੰਜ ਮਰ ਜਾਏ! ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਚਿਤਾਵਾਂ 'ਤੇ ਮੇਲੇ...ਹਰ ਵਰ੍ਹੇ, ਹਰ ਰੋਜ਼ ਠੀਕ ਐ, ਠੀਕ ਐ ਪਰ ਇਹ ਦੇਸ-ਭਗਤ, ਇਹ ਦੇਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਬੱਸ, ਸੋਚ ਨਾ ਤੂੰ ਕੁਝ, ਬੰਤਿਆ, ਚਲਾਈ ਚੱਲ ਰਿਕਸ਼ਾ—ਤੇਜ਼, ਹੋਰ ਤੇਜ਼।—

“ਨਹੀਂ ਜੀ, ਪੈਸੇ ਲੈਣੇ ਨਹੀਂ ਠੀਕ....”

“ਲੈ ਪਕੜ, ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰੀਦਾ....”

“ਰਹਿਣ ਦਿਓ, ਜੀ....।”

ਬੰਤਿਆ, ਤੂੰ ਵੀ ਚੱਲ ਮਗਰੇ-ਮਗਰ, ਇਸ ਦੇ। ਕਰ ਆ ਦਰਸ਼ਨ ਉਹਨਾਂ ਦੇ। ਸਵੇਰ ਦਾ ਨਾ ਤੂੰ ਕਿਸੇ ਮੰਦਰ ਗਿਆਂ, ਨਾ ਗੁਰਦੁਆਰੇ। ਵਿਹਲ ਈ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਕਰੇ ਵੀ ਕੀ ਬੰਦਾ? ਹੁਣ ਤਾਂ ਵਿਹਲ ਐ, ਚਲਿਆ ਜਾ ਗਲੀ ਵਿੱਚ, ਉਸ ਦੇ ਮਗਰੇ-ਮਗਰ। ਪਰ, ਬੰਤਿਆ, ਤੂੰ ਹੈਂ ਕੌਣ? ਕੀ ਹੈਸੀਅਤ ਐ, ਤੇਰੀ? ਕਿਵੇਂ ਜਾਏਗਾ ਕਿਸੇ ਦੇ ਘਰ? ਕੱਪੜੇ ਵੇਖ ਆਪਣੇ, ਔਕਾਤ ਵੇਖ ਆਪਣੀ। ਐਵੇਂ ਨਾ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰ ਉੱਚੀਆਂ-ਉੱਚੀਆਂ। ਮੁੜ ਕੇ ਥੱਲੇ ਈ ਡਿਗੇਗਾ, ਆ ਕੇ। ਤੇਰੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਬਾਤ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਣੀ। ਤੂੰ ਤੇ ਪਹੀਏ ਵਾਂਗ ਐਂ। ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਚੱਲਦਾ ਰਹੇਗਾ, ਠੀਕ ਐ...ਜਦੋਂ ਰੁਕ ਗਿਆ, ਤੈਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਖੁੰਜੇ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਏਗਾ, ਕੋਈ ਜਣਾ। ਰੁਕ ਨਾ ਕਿਤੇ ਵੀ, ਸੋਚ ਵੀ ਨਾ ਕੁਝ। ਪਾਗਲ ਹੋ ਜਾਏਗਾ, ਨਹੀਂ ਤੇ। ਪਰ ਬੰਤਿਆ, ਇਹ ਦੱਸ, ਪਾਗਲ ਕਿਉਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਐ, ਬੰਦਾ? ਨਾਲੇ ਕਿਵੇਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਐ ਕਿ ਫਲਾਣਾ ਪਾਗਲ ਐ, ਫਲਾਣਾ ਪਾਗਲ ਨਹੀਂ? ਤੂੰ ਕੀ ਲੈਣਾ ਐ, ਇਹ ਪੁੱਛ ਕੇ? ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰੀ ਚੱਲ—

“ਭਉ, ਰੋਕੀਂ ਰਿਕਸ਼ਾ....”

“ਜਾਣਾ ਕਿੱਥੇ ਐ, ਤੁਸਾਂ?”

“ਚਾਟੀਵਿੰਡ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੀਕ ਈ ਜਾਣਾ ਐ, ਅੱਗੋਂ ਆਪਾਂ ਤਰਨਤਾਰਨ ਦੀ ਬੱਸ ਫੜ ਲਾਂਗੇ।”

“ਸੱਠ ਪੈਸੇ ਲੱਗਣਗੇ, ਸੋਚ ਲਵੋ।”

“ਚੱਲ ਲੈ ਲਵੀਂ ਤੂੰ ਸੱਠ ਪੈਸੇ, ਸੋਚਣ ਵਾਲੀ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਐ, ਇਹ?”

“ਚੰਗਾ ਫੇਰ, ਚੱਲਨੇ ਆਂ, ਰਹੁ ਦਾ ਇੱਕ ਗਲਾਸ ਪੀ ਲਾਂ, ਤੇਹ ਲੱਗ ਗਈ ਐ।”

“ਆਪਾਂ ਵੀ ਪੀ ਲੈਨੇ ਆਂ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਗਲਾਸ, ਕਿਉਂ ਮੱਖਣਾ?”

“ਇਹਨਾਂ ਛੂਛੜੀਆਂ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਕੀ ਬਣਨਾ ਐ? ਪਿੰਡ ਚੱਲ ਕੇ ਪੀਆਂਗੇ ਬਾਟੇ ਵਿੱਚ।”

“ਪਿੰਡ ਜਾ ਕੇ ਫੇਰ ਨਾ ਪੀਤੀ ਜਾਊ, ਚੱਲ ਆ ਉਰੇ।”

ਇੱਕ ਗਲਾਸ ਪੀ ਕੇ ਮੈਂ ਇੱਕ ਗਲਾਸ ਹੋਰ ਪੀ ਲਿਆ। ਨਜ਼ਾਰੇ ਆ ਗਏ। ਧੁੱਪ ਵਿੱਚ ਖਲੋ ਕੇ ਰਹੁ ਦਾ ਠੰਢਾ ਗਲਾਸ ਪੀ ਕੇ ਅੱਖਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹ ਜਾਂਦੀਆਂ, ਬੰਦੇ ਦੀਆਂ—

“ਮਾਰ ਦੇ ਵੀਰ ਹੁਣ ਦੇ ਪੈਡਲ, ਸਾਡੀ ਬੱਸ ਈ ਨਾ ਨਿਕਲ ਜਾਏ।”

“ਮੱਖਣਾ, ਕਿਉਂ ਕਾਹਲਾ ਪੈਦੈ? ਖਿੱਚਣ ਦੇ ਸੂ ਮੌਜ ਨਾਲ਼। ਬੱਸਾਂ ਤਾਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਈ ਰਹਿੰਦੀਆਂ, ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ।”

“ਤਰਨਤਾਰਨੋਂ ਅੱਗੇ ਵੀ ਤਾਂ ਵਾਟ ਐ, ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ।”

“ਤਾਂ ਕੀ ਹੋਇਆ, ਜੇਰਾ ਕਰ।”

“ਚੰਗਾ, ਜਿਵੇਂ ਤੇਰੀ ਮਰਜ਼ੀ—ਉੱਜ ਭਊ, ਰੋਣਕਾਂ ਬੜੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਨਗਰੀ 'ਚ।”

“ਤੂੰ ਵੇਖੀ ਜਾ ਮੱਖਣਾ, ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਪਈ ਐ, ਦੁਨੀਆ।”

“ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਈਕਲ ਵਾਲੀ ਈ ਅੱਗੇ ਲੰਘ ਗਈ....”

“ਲੰਘ ਜਾਣ ਦੇ, ਸਾਨੂੰ ਕਾਹਦੀ ਕਾਹਲ ਐ। ਲੈ ਹੁਣ ਆ ਗਿਆ ਈ, ਚਾਟੀਵਿੰਡ.... ਬੱਸ ਵੀ ਖੜੀ ਐ ਰੋਡਵੇ ਦੀ... ਚੱਲ ਭੱਜ ਕੇ ਅੱਗੇ ਹੋ, ਮੈਂ ਦੇਨਾਂ ਇਸਨੂੰ ਪੈਸੇ... ਲੈ ਫੜ, ਵੀਰ ਮੇਰਿਆ, ਇੱਕ ਰੁਪਇਆ, ਦੇ-ਦੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਪੈਸੇ... ਛੇਤੀ ਕਰ ਜ਼ਰਾ... ਫੜਾ ਛੇਤੀ ਨਾਲ਼... ਲੈ ਤੁਰ ਪਈ ਉ ਬੱਸ।”

ਕਈਆਂ ਸਵਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਈ ਚਿੱਤ ਕਰਾਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦੈ, ਬੰਤਿਆ। ਬੰਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹਸਮੁਖ ਹੋਵੇ... ਇਉਂ ਨਾ ਜਾਪੇ ਜਿਵੇਂ ਹੱਥ ਦੀ ਮਕਾਣੇ ਆਇਆ ਹੋਇਐ—ਹੁਣ ਚੱਲਣਾ ਈ, ਬੰਤਿਆ, ਕਿ ਰੁਕੀਏ ਏਥੇ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ?... ਧੁੱਪ ਕਿੰਨੀ ਨਿੱਘੀ ਲੱਗ ਰਹੀ ਐ, ਠਰੇ ਹੋਏ ਹੱਡਾਂ ਨੂੰ। ਨਿੱਘ ਤਾਂ ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਆਉਂਦਾ ਈ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਰਾਤੀ—ਨਾ ਦਿਨੋਂ। ਹੱਥ ਤਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਧੇ ਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਜਿਵੇਂ। ਲੈ ਹੁਣ ਪਤਾ ਏ ਕੋਈ ਇਹਨਾਂ ਉਂਗਲਾਂ ਨੂੰ ਕਿ ਧੁੱਪ ਨਿਕਲੀ ਹੋਈ ਐ। ਉਵੇਂ ਦੀਆਂ ਉਵੇਂ ਈ ਐਂ, ਆਕੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ, ਸੁੱਕੀਆਂ ਲੱਕੜਾਂ ਵਾਂਗ ਈ ਜਾਪਦੀਆਂ ਐਂ। ਖੁਸ਼ਕੀ ਬੜੀ ਹੋ ਗਈ ਐ, ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ। ਥਾਂ-ਥਾਂ ਤੋਂ ਉੱਖੜ ਗਈ ਐ ਚਮੜੀ। ਅਹਿ ਵੇਖ ਨਾ ਕਿਵੇਂ ਮਾਝਾ ਲਾ ਰਿਹਾ ਏ, ਡੋਰ ਨੂੰ। ਇਹਦੇ ਹੱਥ ਵੀ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਈ ਨੇ—ਕਾਲੇ-ਕਾਲੇ ਤੇ ਸੁੱਕੇ-ਸੁੱਕੇ। ਕਿਰਤੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਤਾਂ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਈ ਸੋਹਣੇ ਲੱਗਦੇ ਐ। ਵੇਖ ਨਾ ਕਿਵੇਂ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਏ ਇਦ੍ਰਾ ਮਾਝੇ ਨਾਲ਼ ਲਿੱਬੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੱਥ, ਡੋਰ ਉੱਤੇ। ਕਿੰਨੀਆਂ ਰੰਗ-ਬਰੰਗੀਆਂ ਡੋਰਾਂ ਨੇ—ਲਾਲ, ਪੀਲੀਆਂ, ਨੀਲੀਆਂ। ਗੁੱਡੀਆਂ ਦੀ ਰੁੱਤ ਐ ਬਈ, ਬੰਤਿਆ, ਕਿਉਂ ਨਾ ਲੱਗਣ ਡੋਰਾਂ... ਅਹੁ ਆ ਰਹੀਆਂ ਈ ਦੋ ਕਾਕੀਆਂ, ਏਧਰ ਨੂੰ... ਕਿੱਦਾਂ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾਏ ਆ, ਇਹਨਾਂ ਨੇ? ਉੱਜ ਫੱਥਦੇ ਬਹੁਤ ਐ...-

“ਚੱਲਣਾ ਈ, ਚਿੱਤਰਾ ਟਾਕੀ....?”

“ਬੈਠੋ....”

“ਕਿੰਨੇ ਪੈਸੇ....”

“ਜੇ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਦੇਣਾ....”

“ਨਹੀਂ, ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸ....”

“ਪੰਝੱਤਰ ਪੈਸੇ...”

“ਪੰਜਾਹ ਦੇਵਾਂਗੀਆਂ, ਅੱਗੇ ਏਨੇ ਈ ਦੇਈਦੇ ਨੇ।”

“ਜੇ ਅੱਗੇ ਦੇਂਦੇ ਓ, ਹੁਣ ਦੇ ਦੇਣਾ....”

ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਿਠਾ ਕੇ ਜਦੋਂ ਰਿਕਸ਼ਾ ਚਲਾਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇੰਜ ਜਾਪਿਆ ਜਿਵੇਂ ਖਾਲੀ ਹੀ ਲਿਜਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵਾਂ, ਮੈਂ ਰਿਕਸ਼ਾ। ਉਂਜ ਦੋ ਜਣੀਆਂ ਸਨ ਪਰ ਭਾਰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਵਾਰੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਪੰਜਾਹ ਪੈਸੇ ਈ ਮਿਲ ਜਾਣ ਤਾਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ...ਐਨਾ ਹਲਕਾ ਸਰੀਰ ਵੀ ਕੀ ਹੋਇਆ, ਐਧਰੋਂ ਹਵਾ ਆਈ, ਉੱਧਰ ਲੈ ਗਈ...

“ਜਲਦੀ ਚਲਾ ਰਿਕਸ਼ਾ, ਸਾਨੂੰ ਦੇਰ ਹੋ ਰਹੀ ਏ।”

“ਰੰਜੂ, ਜੇ ਪਿਕਚਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਸਵਾਦ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ।”

“ਪਹਿਲਾ ਸੀਨ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਇਮਪਾਰਟੈਂਟ ਹੁੰਦਾ ਏ।”

“ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗਾਣਾ ਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਏ....”

“ਹਾਏ, ਕਿੰਨੀ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਚਲਾਂਦਾ ਏ...”

“ਤੂੰ ਈ ਆ ਗਈ ਏਧਰ, ਨਹੀਂ ਤੇ ਮੈਂ ਤਾਂ ਦੂਸਰੇ ਰਿਕਸ਼ੇ ਵੱਲ ਚੱਲੀ ਸਾਂ।”

“ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ...ਹੁਣ ਗੈਲਰੀ ਦੀ ਟਿਕਟ ਨਹੀਂ ਮਿਲਣੀ, ਥੱਲੇ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਈ ਬੈਠਣਾ ਪਊ।”

“ਮੈਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਬੈਠਣਾ ਹਾਲ ਵਿੱਚ....।”

“ਮੁੜਨਾ ਨਹੀਂ ਹੁਣ ਅਸੀਂ, ਜਿਹੜੀ ਟਿਕਟ ਮਿਲ ਗਈ....”

“ਸਾਨੂੰ ਡਰੀ ਨਹੀਂ ਮਾਰੀ ਹੋਈ ਕਿਸੇ ਦੀ—ਡਰੋਂਗੀ ਤੇ ਮਰੋਂਗੀ....।”

ਠੀਕ ਈ ਐ, ਬੰਤਿਆ, ਜੇ ਡਰੋਂਗਾ ਤਾਂ ਮਰੋਂਗਾ। ਬੱਸ ਡਰਿਆ ਨਾ ਕਰ ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ। ਆਪਾਂ ਅੱਗੇ ਕਿਹੜਾ ਡਰਦੇ ਆਂ ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ। ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਕਰੀਦੀ ਐ, ਹਮੇਸ਼ਾਂ। ਜੋ ਜੀਅ ਕਰੇ ਖਾਈ-ਪਾਈਦਾ ਐ, ਆਪਾਂ ਰੱਬ ਦੀ ਜੰਵੇ ਆਏ ਹੋਏ ਆਂ! ਕਰਾਂਗੇ ਮੌਜਾਂ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਵਕਤ ਈ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਰਿਕਸ਼ਾ ਚਲਾ-ਚਲਾ ਕੇ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਐ, ਸਰੀਰ। ਰਾਤੀਂ ਰੋਟੀ ਖਾ ਕੇ ਸੌ ਜਾਈਦਾ ਐ, ਛੇਤੀ ਈ। ਬੱਚੇ ਤੰਗ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਐ। ਕੋਈ ਕਹਿੰਦਾ ਐ, ‘ਮੈਂ ਅਹਿ ਲੈਣਾ’, ਕੋਈ ਕਹਿੰਦਾ ਐ, ‘ਮੈਂ ਅਹੁ ਲੈਣਾ’। ਆਪਾਂ ਵੀ ਨਾਂਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਦਿਲ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਐ, ਬੱਚੇ ਦਾ। ਚੀਜ਼ ਭਾਵੇਂ ਲੈ ਕੇ ਦੇਈਏ ਭਾਵੇਂ ਨਾ ਦੇਈਏ, ਪਰ ਨਾਂਹ ਨਹੀਂ ਕਰੀਦੀ, ਆਪਣੇ ਮੂੰਹੋਂ। ਨਾਂਹ ਤਾਂ ਆਪਾਂ ਕਦੀ ਭਲੀ ਲੋਕ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਬੱਸ ਲਿੱਸੀ ਈ ਹੋਈ ਜਾਂਦੀ ਐ, ਦਿਨੋ-ਦਿਨ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਾਹਦਾ ਗ਼ਮ ਲੱਗਾ ਹੋਇਐ ਉਸ ਨੂੰ। ਆਪਾਂ ਤਾਂ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਝੂਰਦੇ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਉੱਤੇ। ਜੋ ਤਕਦੀਰ ਵਿੱਚ ਹੈਗਾ ਏ, ਉਹ ਤਾਂ ਮਿਲ ਈ ਜਾਣਾ ਏ, ਫੇਰ ਕਿਉਂ ਬੰਦਾ ਐਵੇਂ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਪਿਆ ਰਹੇ ? ਰੋਟੀ ਮਿਲ ਈ ਜਾਂਦੀ ਐ, ਅੱਖੀ-ਸੌਖੀ। ਹਾਂ, ਕੱਪੜੇ ਨਹੀਂ ਬਣਦੇ ਸੌਖ ਨਾਲ। ਹੁਣ ਕਿੰਨੇ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਭਲੀ ਲੋਕ ਮਗਰ ਪਈ ਹੋਈ ਐ ਕਿ ‘ਝੱਗਾ ਪਾਟ ਗਿਐ, ਹੋਰ ਸਵਾ ਦੇ’। ਬਣ

ਜਾਏਗਾ ਨਵਾਂ ਝੱਗਾ, ਕੀ ਹੋਇਐ ਪਹਿਲੇ ਨੂੰ? ਇਕ-ਦੋ ਥਾਂਵਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਰਾ ਖੁੱਸਿਆ ਈ ਐ। ਐਨੀ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਨਾ ਸੁੱਟ ਪਾਈਦੀ, ਆਪਣੀ ਚੀਜ਼। ਪਰਸੋਂ ਐਵੇਂ ਟਾਕੀਆਂ ਲਾਈ ਫਿਰੇ—ਦੋ-ਤਿੰਨ ਥਾਂਈਂ। ਉਸ ਦਿਨ ਬੋਲੀ ਈ ਨਹੀਂ, ਮੇਰੇ ਨਾਲ਼। ਨਹੀਂ ਬੋਲਦੀ, ਨਾ ਬੋਲੇ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ਼ ਵਿਹਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬੋਲਣ ਦੀ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਆਪੇ ਈ ਪੱਜੀਂ-ਪੱਜੀਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈ। ਫਿਰ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਈ ਤੇ ਚੁੱਪ ਈ ਨਾ ਕਰੇ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ‘ਦਿਲ ਰੱਖ, ਮੁੰਡਾ ਵੱਡਾ ਹੋ ਰਿਹੈ, ਛੇਤੀ ਈ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਵਟਾਣ ਜੋਗਾ ਹੋ ਜਾਊ। ਫੇਰ ਨਿਕਲ਼ ਜਾਊ ਘਰ ਦਾ ਦਲਿੱਦਰ।’ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, ‘ਅਜੇ ਅੱਜ ਕਿ ਕੱਲ੍ਹ? ਕੀ ਉਮਰ ਐ ਉਸ ਦੀ?’ ਠੀਕ ਈ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਉਹ। ਕੀ ਉਮਰ ਐ, ਹਾਲੀ ਉਸ ਦੀ? ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਵਾਂਗਾ—ਚੌਦਾਂ ਜਮਾਤਾਂ। ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਘੱਟ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿੱਚ। ਪੜ੍ਹੇ, ਜਿੰਨਾ ਉਹਦਾ ਜੀਅ ਕਰਦਾ ਐ। ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਰੋਕਣਾ ਉਸ ਨੂੰ, ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ। ਉਹਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸੌਰ ਜਾਏ, ਸਾਡਾ ਕੀ ਐ—

“ਬੱਸ, ਬੱਸ—ਰੋਕ ਦੇ ਏਥੇ ਈ...ਅਹਿ ਲੈ ਰੁਪਇਆ।”

“ਬਾਕੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਣੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ਼।”

“ਤੁੜਾ ਲਿਆ ਕਿਤੋਂ....”

“ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇਣੇ ਕਿਸੇ ਨੇ, ਤੁਸੀਂ ਈ....”

“ਨੀ, ਦੇਖ ਕਿੰਨੇ ਨੇ ਤੇਰੇ ਕੋਲ਼ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ....?”

“ਮੇਰੇ ਕੋਲ਼ ਤਾਂ, ਰੰਜੂ, ਸਿਰਫ਼ ਤੀਹ ਪੈਸੇ ਨੇ....”

“ਅਹਿ ਲੈ, ਪੰਦਰਾਂ ਪੈਸੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਵੀ ਨਿਕਲ਼ ਆਏ ਈ।”

“ਸਾਡੇ ਕੋਲ਼ ਤਾਂ ਪੰਜਤਾਲੀ ਪੈਸੇ ਨੇ, ਭਾਈ।”

“ਪੰਜਤਾਲੀ ਈ ਦੇ ਦਿਓ...ਭਾਨ ਦਾ ਤਾਂ ਤੋੜਾ ਮੁੱਕਦਾ ਈ ਨਹੀਂ।”

ਕਿਸ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਤੋੜਾ ਮੁੱਕ ਗਿਐ, ਬੰਤਿਆ? ਚੱਲ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਐਵੇਂ ਨਾ ਘਬਰਾ ਜਾਇਆ ਕਰ। ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਚੱਲਦੇ ਈ ਪਏ ਐ, ਦੁਨੀਆ ਦੇ। ਦੱਸ, ਕਾਰਾਂ ਬੰਦ ਹੋਈਐ ਕਿ ਸਿਨਮੇ ਬੰਦ ਹੋਏ ਐ? ਚੀਜ਼ਾਂ ਕਿਤੋਂ ਨਾ ਕਿਤੋਂ ਲੈ ਈ ਆਂਦੇ ਨੇ ਲੋਕ। ਹੁਣ ਭਾਨ ਦੇ ਤੋੜ ਦਾ ਈ ਐ, ਰੁਪਇਆ ਦਿਓ ਤੇ ਨੱਬੋ ਪੈਸੇ ਲਓ, ਔਸ ਹਟਵਾਣੀਏ ਤੋਂ। ਭਾਵੇਂ ਸੌ ਰੁਪਏ ਦਾ ਭਾਨ ਲੈ ਲਵੇ ਕੋਈ। ਕਿਸ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਖੁੜ ਐ, ਸਾਡੇ ਮੁਲਖ ਵਿੱਚ? ਸੋਨੇ ਦੀ ਚਿੜੀ ਐਵੇਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ, ਪਹਿਲੇ ਲੋਕ। ਹਾਲੀ ਵੀ ਇਹ ਸੋਨੇ ਦੀ ਚਿੜੀ ਈ ਐ। ਪਾਈ ਜਾਣ ਜਿੰਨਾ ਰੋਲਾ ਪਾਂਦੇ ਐ ਲੋਕ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਾਨੂੰ ਲੁੱਟ ਕੇ ਲੈ ਗਏ। ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਹੋਊ ਉਹਨਾਂ ਨੇ? ਸਭ ਕੁਝ ਉਂਜ ਦਾ ਉਂਜ ਈ ਪਿਆ ਲੱਗਦਾ ਐ, ਏਥੇ। ਕੀ ਹੋਇਆ ਜੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲ਼ ਨਹੀਂ ਬੰਤਿਆ, ਸਾਡੇ ਭਰਾਵਾਂ ਕੋਲ਼ ਤਾਂ ਹੈ।

ਹਾਲ-ਗੋਟ ਉੱਥੋਂ ਨੇੜੇ ਈ ਸੀ। ਗੋਟ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਬੜੇ ਰਿਕਸ਼ੇ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਵੀ ਜਾ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਆਪਣਾ ਰਿਕਸ਼ਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੋਲ਼। ਧੁੱਪ ਚੰਗੀ ਤਿੱਖੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਰੋਜ਼ ਨਾਲੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਸੂਰਜ। ਕਈ-ਕਈ ਦਿਨ ਤਾਂ ਦੋ ਵਜੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੂਰਜ ਨਜ਼ਰ ਹੀ ਨਹੀਂ

ਸੀ ਆਉਂਦਾ, ਹੁੰਦਾ ਈ ਐਨੀ ਗਾੜੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਪਰ ਅੱਜ ਹੁੰਦਾ ਜਲਦੀ ਖਿੰਡ ਗਈ ਸੀ। ਹਾਲੀ ਤਾਂ ਮਸਾਂ ਸਾਢੇ ਯਾਰਾਂ ਈ ਵੱਜੇ ਸਨ। ਪੰਦਰਾਂ ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਮੂੰਗਫਲੀ ਲੈ ਕੇ ਮੈਂ ਰਿਕਸ਼ੇ ਦੀ ਸੀਟ ਉੱਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਧੁੱਪ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਕੇ ਮੂੰਗਫਲੀ ਖਾਣ ਦਾ ਆਪਣਾ ਈ ਸਵਾਦ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਚੌਕ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਭੀੜ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਹਰ ਬੰਦਾ ਜਲਦੀ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਪੈਦਲ ਸੀ, ਸਾਈਕਲ ਜਾਂ ਸਕੂਟਰ ਉੱਤੇ—ਕਾਰਾਂ, ਬੱਸਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਭਲਾ ਦੌੜਨਾ ਈ ਹੋਇਆ। ਹਾਲ-ਗੇਟ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਵੀ ਰੌਣਕ ਵਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਕਈ ਤਾਂ ਅਖਬਾਰ-ਰਿਸਾਲਾ ਲੈ ਕੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਪਰ ਕੁਝ ਉੱਥੇ ਖੜ੍ਹੇ -ਖੜ੍ਹੇ ਈ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਅਖਬਾਰ। ਨਾਲ਼ ਈ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਉੱਤੇ ਲਾਟਰੀ ਦੀਆਂ ਟਿਕਟਾਂ ਲਟਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਕਿੰਨੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਲੱਗ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਉਹ ਰੰਗ-ਬਰੰਗੀਆਂ ਟਿਕਟਾਂ!

ਇੱਕ ਵਾਰ ਮੈਂ ਵੀ, ਬੰਤਿਆ, ਖਰੀਦੀ ਸੀ, ਏਹੋ-ਜਿਹੀ ਇੱਕ ਟਿਕਟ, ਪਰ ਐਵੇਂ ਰੁਪਇਆ ਈ ਗੁਆਇਆ। ਕੁਝ ਵੀ ਹੱਥ ਪੱਲੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਿਆ। ਫੇਰ ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਕਦੀ ਲਈ ਟਿਕਟ। ਉਂਜ ਵੀ ਲੱਖ-ਸਵਾ ਲੱਖ ਰੁਪਇਆ ਕਿਨ੍ਹੇ ਦੇਣਾ ਐ, ਗਰੀਬ ਨੂੰ? ਐਨਾ ਰੁਪਇਆ ਤਾਂ ਅਮੀਰਾਂ ਕੋਲ਼ ਹੀ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੱਲ ਜੋ ਆਇਐ ਸਾਂਭਣ ਦਾ, ਜਾਂ ਖਰਚਣ ਦਾ।

ਮੇਰੇ ਕੋਲ਼ ਜੇ ਐਨਾ ਰੁਪਇਆ ਆ ਵੀ ਜਾਏ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ? ਕਿਉਂ, ਕਰਨ ਨੂੰ ਕੀ ਐ, ਬੰਤਿਆ? ਆਉਣ ਤਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਵੇਰਾਂ। ਫੇਰ ਵੇਖੀਂ, ਆਪਾਂ ਕਿਵੇਂ ਇਹਦੀਆਂ ਫੱਕੀਆਂ ਉਡਾਂਦੇ ਆਂ। ਪਰ ਦੁੱਖ ਤਾਂ ਇਹੀ ਐ ਕਿ ਆਉਂਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਾਡੇ ਹੱਥ। ਲੈ ਮੂੰਗਫਲੀ ਵੀ ਮੁੱਕ ਗਈ ਐ। ਲਈਏ ਹੋਰ ਪੰਦਰਾਂ ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ? ਚੱਲ ਰਹਿਣ ਦੇ, ਕੀ ਐਵੇਂ ਖਾਈ ਜਾਣੀ ਐ, ਮੂੰਗਫਲੀ। ਉਂਜ ਗੱਲ ਤਾਂ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲ਼ੀ ਐ, ਪਈ ਪੰਦਰਾਂ ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਮੂੰਗਫਲੀ ਐਨੀ ਛੇਤੀ ਮੁੱਕ ਗਈ। ਚੜ੍ਹਦੀ ਈ ਨਹੀਂ ਕੁਝ ਵੀ। ਪਿੱਛੇ ਭਾਰਾ ਵੱਟਾ ਪਵੇ, ਤਾਂ ਚੜ੍ਹੇ, ਕੁਝ ਕੁ।

ਹੁਣ ਕਿੱਦਾਂ ਕਰੀਏ, ਬੰਤਿਆ? ਬੈਠੀਏ ਹੋਰ ਕਿ ਚੱਲੀਏ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ? ਚੱਲਨੇ ਆਂ ਹੁਣ ਕਿ। ਕਿੱਧਰ ਨੂੰ? ਹਾਲ-ਬਜ਼ਾਰ ਦੇ ਵਿੱਚ ਦੀ ਲੰਘਦੇ ਆਂ। ਐਨੀ ਦੁਨੀਆ ਆ-ਜਾ ਰਹੀ ਐ, ਮਿਲ਼ ਈ ਜਾਊ ਸਵਾਰੀ, ਛੇਤੀ ਈ। ਪਿਛਲੇ ਚੱਕੇ ਵਿੱਚ ਹਵਾ ਜ਼ਰਾ ਘੱਟ ਲੱਗਦੀ ਐ। ਪਰਸੋਂ ਪੈਂਚਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਕੀ ਪਤਾ ਉਹੀ ਲੀਕ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੋਵੇ। ਨਹੀਂ, ਪੈਂਚਰ ਤਾਂ ਪੱਕਾ ਲਵਾਇਆ ਸੀ, ਉਂਜ ਈ ਹਵਾ ਨਿਕਲ਼ ਗਈ ਹੋਊ, ਥੋੜ੍ਹੀ ਕੁ। ਏਥੋਂ ਨਹੀਂ ਭਰਦੇ ਹਵਾ, ਇਹ ਪੰਜ ਪੈਸੇ ਮੰਗ ਲੈਂਦਾ ਐ, ਭਾਵੇਂ ਬੰਦਾ ਆਪ ਈ ਭਰੇ ਹਵਾ। ਬਾਜ਼ੇ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਵੀ ਬੜੇ ਬੇਲਿਹਾਜ਼ੇ ਹੁੰਦੇ ਐ। ਅਹੁ ਪਰੇ ਮੋੜ ਦੇ ਨਾਲ਼ ਈ ਐ ਨਾ ਦੁਕਾਨ ਮੀਤੇ ਦੀ, ਉੱਥੋਂ ਭਰਾਂਗੇ ਹਵਾ। ਆਦਮੀ ਚੰਗਾ ਐ, ਉਹ। ਕਈ ਵੇਰਾਂ ਛੋਟਾ-ਮੋਟਾ ਕੰਮ ਕਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਪੈਸੇ ਈ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ। ਉਂ ਵੀ ਉਧਾਰ ਕਰ ਲਈਦਾ ਐ, ਉਹਦੇ ਨਾਲ਼, ਕਈ ਵਾਰੀ। ਕੰਮ ਵੀ ਚੰਗਾ ਕਰਦਾ ਐ, ਠਈਆ-ਠੱਪਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ-

“ਆਓ ਜੀ—ਆਓ।”

“ਜਲ੍ਹਿਆਂਵਾਲੇ ਬਾਗ਼....”

“ਪੰਝੱਤਰ ਪੈਸੇ....”

“ਚੱਲ ਵਗਦਾ ਜਾ....”

“ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਦੇਣਾ ਐ...?”

ਚੱਲ, ਜਾਹ ਫੇਰ। ਗੱਲ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕਰ ਰਿਹੈ, ਬੁਲਾ ਉਸ ਰਿਕਸ਼ਾ ਨੂੰ ਲਿਆ ਸੂ। ਉਹ ਤੈਨੂੰ ਮੁਫਤ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਲੈ ਜਾਊ, ਪੰਜ-ਦਸ ਘੱਟ ਲੈ ਲਊ, ਹੋਰ ਕੀ? ਆਪਾਂ ਵੀ ਪੰਜਾਹ-ਸੱਠ ਪੈਸੇ ਲੈ ਈ ਲੈਣੇ ਸੀ। ਫੇਰ ਕੀ ਐ....? ਹੁਣੇ ਈ ਮਿਲ ਜਾਊ ਹੋਰ ਸਵਾਰੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਹਵਾ ਭਰ ਲਾਂ ਪਿਛਲੇ ਚੱਕੇ ਵਿੱਚ। ਰੋਕ ਦੇ ਰਿਕਸ਼ਾ। ਚੁੱਕ ਲੈ ਪੰਪ। ਇੱਕ, ਦੋ, ਪੰਜ, ਸੱਤ.... ਦਸ। ਬੱਸ, ਬੱਸ.... ਬੜੀ ਐ ਹਵਾ। ਹੋਰ ਨਾ ਮਾਰੀਂ ਪੰਪ, ਕਿਤੇ ਪਟਾਕਾ ਈ ਨਾ ਪੈ ਜਾਏ। ਹੋਰ ਲੈਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਦੇਣੀਆਂ ਪੈ ਜਾਣ। ਰੱਖ ਦੇ ਪੰਪ। ਮੋੜ ਲੈ ਰਿਕਸ਼ਾ, ਪਿੱਛੇ ਨੂੰ। ਖੜ੍ਹ ਜਾ ਐਥੇ, ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ। ਬੜੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਨੇ ਐਥੇ, ਕੋਲ-ਕੋਲ। ਮਿਲ ਜਾਊ ਹੁਣੇ ਈ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਸਵਾਰੀ। ਲੈ, ਅਹੁ ਆਈਆਂ ਈ ਦੋ ਜਣੀਆਂ ਗਲੀ ਵਿੱਚੋਂ, ਐਨੀ ਠੰਢ ਵਿੱਚ, ਸਾੜੀਆਂ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਠੰਢ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ ਹੋਊ? ਨਾ ਈ ਲੱਗਦੀ ਹੋਊ ਨਾ! ਉੱਪਰੋਂ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਵਾਹਵਾ ਭਾਰੇ ਸ਼ਾਲ ਲੀਤੇ ਹੋਏ ਐ, ਬੂਟੀਆਂ ਵਾਲੇ। ਇੱਕੋ-ਜਿਹੀਆਂ ਈ ਐ ਦੋਵੇਂ ਜਣੀਆਂ, ਭਾਰੀਆਂ-ਭਾਰੀਆਂ।

“ਵੇ ਭਾਈ, ਚੱਲੋਂਗਾ, ਗੁਰੂ ਬਜ਼ਾਰ?”

“ਲੈ ਚੱਲਨੇ ਆਂ, ਜੀ।”

“ਕਿੰਨੇ ਪੈਸੇ....?”

“ਕਿੱਥੇ ਉੱਤਰੋਗੇ....?”

“ਚੁਰੱਸਤੀ ਅਟਾਰੀ ਤੋਂ ਉਰ੍ਹਾਂ....”

“ਚੰਗਾ ਜੀ... ਬੈਠੋ।”

“ਪਹਿਲਾਂ ਪੈਸੇ ਦੱਸ....”

“ਰੁਪਇਆ ਦੇ ਦੇਣਾ...”

“ਹੈਂ ਰੁਪਇਆ....? ਕੋਈ ਰਾਹ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ।”

“ਚਲ ਛੱਡ ਲਾਜ਼ੋ, ਅੱਗੋਂ ਹੋਰ ਰਿਕਸ਼ਾ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗਾ।”

“ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਦੇਂਦੇ ਓ?”

“ਪੰਜਾਹ ਪੈਸੇ....”

“ਪੰਝੱਤਰ ਪੈਸੇ ਦੇ ਦਿਓ....।”

“ਨੀ ਚੱਲ, ਇਹਦੀ ਨਹੀਂ ਮਰਜ਼ੀ, ਜਾਣ ਦੀ।”

“ਮਰਜ਼ੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਜੀ ? ਠੀਕ ਈ ਮੰਗੋ ਆ ਮੈਂ।”

“ਸੱਠ ਪੈਸੇ ਲੈਣੇ ਈ....?”

“ਨੀ, ਰਹਿਣ ਦੇ ਤੂੰ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਇੱਕ ਪੈਸਾ ਵੀ ਵੱਧ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ। ਕਈ ਵਾਰ ਜਾਈਦਾ ਐ। ਇਹ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪਈ ਅੱਜ ਈ ਜਾਣ ਲੱਗੇ ਆਂ। ਕੋਈ ਨਵੇਂ ਨਹੀਂ ਆਏ ਏਥੇ। ਹਾਲੀ ਪਰਸੋਂ ਪੰਜਾਹ ਪੈਸੇ ਦੇ ਕੇ ਗਈ ਸੀ ਮੈਂ।”

“ਲਾਜੋ, ਉਹ ਵੇਖ ਇੱਕ ਹੋਰ ਰਿਕਸ਼ਾ ਆ ਰਿਹਾ ਏ, ਏਧਰ।”

“ਚਲੋ, ਬੈਠੋ”

ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਿਠਾ ਲਿਆ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਰਿਕਸ਼ੇ ਵਾਲਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਇੱਧਰ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਾਹਨੂੰ ਸਵਾਰੀ ਗਵਾਣੀ ਐ ਹੱਥੋਂ। ਉੱਜ ਘੱਟ ਸਨ ਪੈਸੇ, ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਦੇਣੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਤਾ ਸੀ। ਏਨੀ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਵੀ ਨਾ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਐਹੋ -ਜਿਹੀ ਸਵਾਰੀ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੰਦੇ ਨਾਲ ਵਾਹ ਪੈਂਦਾ ਐ, ਸਾਡਾ। ਆਦਮੀ ਨਾਲ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਮਰਜ਼ੀ ਐ, ਮੰਗ ਲਵੋ—ਪਰ ਜਦੋਂ ਸਿਰਫ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਹੋਣ ਤਾਂ ਮਜ਼ਾਲ ਐ, ਇੱਕ ਪੈਸਾ ਵੀ ਵੱਧ ਦੇ ਜਾਣ। ਵੱਧ ਕੀ, ਪੂਰੀ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਸੋਚੀਦਾ ਐ, ਕਿਤੋਂ ਵੱਧ, ਕਿਤੋਂ ਘੱਟ— ਗੱਲ ਉੱਥੇ ਈ ਆ ਜਾਂਦੀ ਐ—

“ਨੀ ਲਾਜੋ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਕੁੜੀ ਵੇਖਣੀ ਉ, ਸੋਹਣੀ ਹੋਵੇ।”

“ਤੂੰ ਯਕੀਨ ਕਰ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਦਾ, ਭੈਣੇ.. ਕੁੜੀ ਹੱਥ ਲਾਇਆਂ ਮੈਲੀ ਹੁੰਦੀ ਉ।”

“ਮੇਰਾ ਮੁੰਡਾ ਵੀ ਘੱਟ ਨਹੀਂ, ਰੱਜ ਕੇ ਸੋਹਣਾ ਏ।”

“ਤਦੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਹਿੰਦੀ ਆਂ ਕਿ ਜੋੜੀ ਬੜੀ ਫਬੇਰੀ।”

“ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦੇਈਂ, ਪਈ ਬਹੁਤਾ ਪੜ੍ਹਾਣ ਨਾ ਕੁੜੀ ਨੂੰ।”

“ਬੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦੀ ਏ— ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਪਹਿਲੇ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਏ ਕਿ ਦੂਸਰੇ ਵਿੱਚ, ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਯਾਦ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ।”

“ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਵੀਂ ਕਿ ਉਠਾ ਲੈਣ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨੋਂ, ਅਸਾਂ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਾਣਾ ਬਹੁਤਾ— ਜਿੰਨਾ ਪੜ੍ਹ ਲਿਆ ਏ, ਓਨਾ ਠੀਕ ਏ।”

“ਪਰ ਭੈਣ, ਵਿਆਹ ਤਾਂ ਹਾਲੀ ਸਾਲ—ਦੋ ਸਾਲ ਠਹਿਰ ਕੇ ਈ ਕਰਨਾ ਏ, ਪੜ੍ਹਦੀ ਰਹਿਣ ਦੇ ਸੂ— ਕਾਲਜੋਂ ਕਾਹਨੂੰ ਉਠਾਲਣਾ ਹੋਇਆ?”

“ਨਾ ਅੜੀਏ, ਅਸਾਂ ਆਉਂਦੇ ਸਾਲ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਕਰ ਦੇਣਾ ਏ, ਦੋ ਸਾਲ ਨਹੀਂ ਉਡੀਕਣੇ ਅਸਾਂ— ਇਹ ਗੱਲ ਪਹਿਲਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਲਵੀਂ।”

“ਕੁੜੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੀ, ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਏ, ਮੈਂ ਬੀ.ਏ. ਕਰ ਕੇ ਈ ਵਿਆਹ ਕਰਾਣਾ ਏ।”

“ਮੰਨ ਜਾਊਗੀ ਕੁੜੀ, ਕਰਨਾ ਵੀ ਕੀ ਸੂ ਬਹੁਤਾ ਪੜ੍ਹ ਕੇ।”

“ਨਾਲੇ ਭੈਣ, ਮਹੇਸ਼ੀ ਵੀ ਹਾਲੇ ਛੋਟਾ ਈ ਏ, ਦੋ ਸਾਲ ਹੋਰ ਵੀ ਠਹਿਰ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਕੀ ਏ...”

“ਛੋਟਾ ਕਿੱਥੋਂ ਵੇ, ਅਠਾਰ੍ਹਵਾਂ ਲੱਗ ਗਿਆ ਏ ਉਹਨੂੰ— ਉਹਦਾ ਭਾਈਆ ਜਦੋਂ ਏਨੀ ਉਮਰ ਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਘਰ ਮਹੇਸ਼ੀ ਆ ਗਿਆ ਸੀ।”

“ਨੀ, ਉਦੋਂ ਜ਼ਮਾਨਾ ਹੋਰ ਸੀ, ਹੁਣ ਹੋਰ ਐ।”

“ਨਾਲੇ ਗੱਲ ਸੁਣ, ਮੈਂ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਗਹਿਣਾ ਵੀ ਬੜਾ ਪਾਣਾ ਏ— ਜੜਾਉ ਹਾਰ, ਬਾਰਾਂ ਵੰਗਾਂ, ਹੀਰੇ ਦੀ ਮੁੰਦਰੀ, ਦੋ ਸੈੱਟ...”

“ਉਹਨਾਂ ਵੀ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ, ਅੜੀਏ, ਬੜਾ ਕੁਝ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਏ ਭਗਵਾਨ ਨੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ।”

“ਫੇਰ ਵੀ, ਕੀ-ਕੀ ਦੇਣਗੇ ਉਹ? ਦੇਣਾ ਤਾਂ ਜੋ ਵੀ ਏ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਧੀ ਨੂੰ ਦੇਣਾ ਏ, ਉੱਜ ਜੇ ਚੰਗਾ ਕਰ ਦਏ ਕੋਈ ਧੀ-ਪੁੱਤ ਦਾ ਕਾਰਜ, ਤਾਂ ਸੋਭਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਏ, ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ— ਹੋਰ ਕੀ।”

ਬੰਤਿਆ, ਗੱਲ ਤਾਂ ਸੋਭਾ ਦੀ ਈ ਐ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਵੀ ਕੋਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਐ, ਬੰਦੇ ਦੀ! ਜਿੰਨਾ ਬਹੁਤਾ ਦਿਓ, ਓਨਾ ਹੀ ਬਹੁਤਾ ਆਉਂਦਾ ਐ। ਪੜ੍ਹਨ-ਲਿਖਣ ਦਾ ਕੀ ਐ, ਏਧਰੋਂ ਯਾਦ ਕੀਤਾ, ਉੱਧਰੋਂ ਭੁੱਲ ਗਿਆ— ਪੱਲੇ ਤਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਨਾ ਪੈਂਦਾ। ਹੀਰੇ -ਮੋਤੀ ਭੱਜੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਾਂਦੇ ਐ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਖਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਐ। ਜਿੱਥੇ ਬਹੁਤੇ ਹੋਣ, ਉੱਥੇ ਹੋਰ ਆ ਜਾਂਦੇ ਐ, ਦੌੜਦੇ ਹੋਏ। ਸਾਂਭਣ ਦੀ ਜਾਚ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਐ, ਬੰਦੇ ਨੂੰ। ਪੜ੍ਹੇ ਤਾਂ ਉਹ ਜਿਹਨੂੰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਠੀਕ ਐ ਨਾ, ਬੰਤਿਆ? ਕੋਈ ਗਲਤ ਤਾਂ ਨੀ ਕਿਹਾ ਮੈਂ?—

“ਲਾਜੋ, ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਕੁੜੀ ਪਸਿੰਦ ਆ ਗਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਮੁੰਦਰੀ ਪਾ ਦੇਣੀ ਏ, ਉਹਨੂੰ....”

“ਨਹੀਂ, ਹਾਲੀ ਤੂੰ ਵੇਖ ਲਵੀਂ—ਫੇਰ ਉਹ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਵੇਖਣਗੇ....।”

“ਲੈ ਮੁੰਡੇ ਵੀ ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੇਖੇ ਐ? ਮੁੰਡੇ ਤਾਂ ਹੀਰੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ, ਹੀਰੇ।”

“ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਪਈ ਮੁੰਡਾ ਮੁੰਡਿਆਂ ਵਰਗਾ ਏ, ਸੋਹਣਾ ਗੱਭਰੂ ਏ....।”

“ਲੈ ਮੇਰਾ ਮਹੇਸ਼ੀ ਕੋਈ ਘੱਟ ਏ ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ। ਕੋਈ ਐਬ ਨਹੀਂ ਉਹਨੂੰ—ਸਿਗਰਟ ਨੂੰ ਵੀ ਕਦੀ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਲਾਇਆ। ਹਾਂ, ਹਰ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਉਹ ਸਿਨਮੇ ਜ਼ਰੂਰ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਇਹ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਨਾ ਕੋਈ ਐਬ...।”

“ਇਹ ਕਾਹਦਾ ਐਬ ਏ, ਭੈਣ, ਪਰ ਜ਼ਮਾਨਾ ਬਦਲ ਗਿਆ ਏ, ਹੁਣ। ਤੂੰ ਤਾਂ ਕਰਦੀ ਏਂ ਆਪਣੇ ਵੇਲੇ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ। ਵੇਖ ਬੁਰਾ ਨਾ ਮਨਾਈ—ਕੁੜੀ ਨੇ ਵੀ ਵੇਖਣਾ ਈ, ਮੁੰਡਾ।”

“ਹੈਂ ! ਕੁੜੀ ਨੇ? ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਕਦੀ ਵੀ। ਕਦੀ ਸੁਣਿਆ ਏ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦਾ....?”

“ਸਭ ਕੁਝ ਹੁੰਦਾ ਏ, ਭੈਣ, ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ। ਸਾਡਾ ਵੇਲਾ ਲੰਘ ਗਿਆ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ....”

“ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਜਿੱਥੇ ਮਰਜ਼ੀ ਐ ਜਾਣ-ਆਣ, ਖਾਣ-ਪੀਣ, ਪਰ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਨਾ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ....?”

“ਪੜ੍ਹੀਆਂ-ਲਿਖੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨਹੀਂ ਨਾ ਲੱਗਦੀਆਂ ਆਖੇ, ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ। ਉਹ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ ਕਿ...?”

“ਲਾਜੋ, ਮੇਰਾ ਨਹੀਂ ਜੀਅ ਬੱਝਦਾ ਏਥੇ। ਤੂੰ ਹੁਣ ਲੈ ਚੱਲੀ ਏਂ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੇਖ ਆਉਂਦੀ ਆਂ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਉਹ ਕੁੜੀ ਚਾਹੀਦੀ ਏ ਜਿਹੜੀ ਆਖੇ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ, ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ। ਉਹ ਕੋਈ ਦੁਸ਼ਮਣ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਧੀਆਂ-ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ, ਜੋ ਕਰਦੇ ਐ, ਸੋਚ-ਸਮਝ ਕੇ ਈ ਕਰਦੇ ਐ—।”

“ਭੈਣ, ਤੂੰ ਐਵੇਂ ਦਿਲ ਨਾ ਛੱਡ। ਕੁੜੀ ਬੜੀ ਈ ਸੋਹਣੀ ਐ। ਨਾਲੇ ਦੇਣਗੇ ਵੀ ਬੜਾ। ਵੀਹ-ਪੰਝੀ ਹਜ਼ਾਰ ਤਾਂ ਨਕਦ ਵੀ ਰੱਖਣਗੇ—ਭਾਵੇਂ ਵੱਧ ਈ ਰੱਖ ਦੇਣ, ਕੋਈ ਘਾਟ ਨਹੀਂ ਉੱਥੇ....।”

“ਪਰ ਇਹ ਜਿਹੜੀ ਵੇਖਣ-ਵਖਾਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਐ, ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਉੱਕਾ ਈ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ...।”

“ਇਹਦੇ ਵਿਚ ਕੀ ਐ? ਵੇਖ ਲਵੇ ਕੁੜੀ ਵੀ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ, ਫੇਰ ਕੀ ਐ—?”

“ਉੱਜ ਤਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ, ਲਾਜੋ, ਕਿਸੇ-ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਕਾਕਾ ਆਪਣੀ ਇੱਕ ਅੱਖ ਜ਼ਰਾ ਭੁਆਂ ਲੈਂਦਾ ਏ, ਬੜਾ ਮਾਮੂਲੀ ਜਿਹਾ ਟੀਰ....”

“ਇਹ ਵੀ ਕੋਈ ਨੁਕਸ ਏ? ਅੱਬਲ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਈ ਨਹੀਂ ਲੱਗਣਾ, ਨਹੀਂ ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਕਵਾਂਗੇ, ਪਈ ਧੁੱਪ ਵਾਲੀ ਐਨਕ ਲਾ ਕੇ ਜਾਵੇ....”

“ਅੱਜ-ਕਲ੍ਹ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਨਾ ਲੱਗ ਸਕਦੀ ਧੁੱਪ ਵਾਲੀ ਐਨਕ—ਐਨੀ ਸਰਦੀ ਵਿੱਚ....”

“ਲੈ, ਲੱਗ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ—ਕੁੜੀ ਐਨੇ ਡੈਸ਼ਨ ਕਰਦੀ ਏ ਤਾਂ ਮੁੰਡਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ? ਫੇਰ ਭੈਣ, ਇਹ ਵੀ ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਏ ਕਿ ਅਸੀਂ ਮੁੰਡਾ ਵਿਖਾਈਏ ਈ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ....”

“ਐਨਾ ਚਿਰ ਉਡੀਕ ਲੈਣਗੇ ਉਹ, ਲਾਜੋ...?”

“ਤੇ ਹੋਰ ਕੀ...? ਮੈਂ ਕਹਿਦਾਂਗੀ ਮੁੰਡਾ ਬੰਬਈ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਏ। ਉੱਥੇ ਵੀ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਏ—।”

“ਅਹਿ ਚੰਗੀ ਸਕੀਮ ਐ, ਤੇਰੀ।”

ਠੀਕ ਐ, ਬੰਤਿਆ, ਸਕੀਮ ਚੰਗੀ ਈ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਐ। ਐਵੇਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਨਾ ਕੋਈ ਗੱਲ ਬਣਦੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਸਕੀਮ ਬਣੇ, ਤਾਂ ਈ ਗੱਲ ਤੁਰਦੀ ਐ, ਅੱਗੇ। ਅੱਛਾ, ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਛੱਡ, ਆਪਣੀ ਕਰ। ਠਹਿਰ ਜ਼ਰਾ, ਕਰਦੇ ਆਂ ਆਪਣੀ ਗੱਲ, ਪਹਿਲਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਤਾਰ ਲਈਏ। ਪੈਸੇ ਤਾਂ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਈ ਮਿਲ ਗਏ ਐ। ਇਹ ਵੀ ਚੰਗਾ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਪੰਜਾਹ ਵੀ ਸੱਠਾਂ ਵਰਗੇ ਐ। ਅੱਛਾ ਹੁਣ ਕਿੱਧਰ ਚੱਲਣੈ? ਚੱਲ, ਚੁਰੱਸਤੀ ਅਟਾਰੀ ਦੇ ਚੌਕ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੇ ਹੁੰਦੇ ਆਂ, ਚੱਲ ਕੇ। ਦੁਕਾਨਾਂ ਵੀ ਖੁੱਲ੍ਹਣ ਲੱਗ ਪਈਐਂ, ਹੁਣ। ਕੋਈ ਫਿਕਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗਾਹਕ ਦੀ। ਬਾਰਾਂ ਵਜੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੋਈ ਦੁਕਾਨ ਈ ਨਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹਦਾ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਅੱਠ ਵਜੇ ਬੂਹੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਐ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦੇ। ਜਿਨ੍ਹੇ ਕੁਝ ਲੈਣਾ ਹੁੰਦਾ ਐ, ਆਪੇ ਆਉਂਦਾ ਐ, ਭੱਜ ਕੇ। ਜਿੰਦਗੀ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਹੋਈ ਨਾ ਬੰਤਿਆ, ਆਪਾਂ ਤਾਂ ਘੁੰਮਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਆਂ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ। ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ

ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਕਿੱਧਰ ਨੂੰ ਨਿਕਲ ਜਾਣਾ ਐ। ਏਧਰੋਂ ਆਏ, ਉੱਧਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਸਾਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਗਾਹ ਛੱਡੀਦਾ ਐ, ਦਿਹਾੜੀ ਵਿੱਚ। ਘਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਪਤਾ ਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਕਿੱਥੇ ਗਿਆ ਐ, ਬੰਤਾ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਨਿਕਲੀਦਾ ਐ ਘਰੋਂ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਮੁੜ ਕੇ ਘਰ ਮੁੜਨਾ ਵੀ ਐ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਜਦੋਂ ਘਰ ਜਾ ਵੜੀਦਾ ਐ, ਸਮਝੀਦੇ ਪਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਇੱਕ ਦਿਨ ਹੋਰ ਬੀਤ ਗਿਆ। ਇੰਜ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਦਿਨ ਕਰਕੇ ਬੀਤ ਰਹੀ ਐ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ। ਕੀ ਪਤਾ ਕਿੰਨੀ ਬੀਤ ਚੁੱਕੀ ਐ ਤੇ ਕਿੰਨੀ ਰਹਿੰਦੀ ਐ? ਆਪਾਂ ਕਰਨਾ ਵੀ ਕੀ ਐ, ਪਤਾ ਕਰ ਕੇ। ਚੱਲਣ ਦੇ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਚੱਲਦਾ ਐ ਚੱਕਰ, ਬੰਤਿਆ !

“ਚੱਲ ਬਈ—ਲੈ ਚੱਲ ਸੀਤਲਾ ਮੰਦਰ।”

“ਬੈਠੋ ਜੀ, ਭਲਵਾਨ ਜੀ।”

ਚੰਗੀ ਸਿਹਤ ਐ ਬਈ ਏਸ ਦੀ। ਕਿੰਨਾ ਨਰੋਇਆ ਪਿੰਡਾ ਐ ਇਹਦਾ, ਬੰਦੇ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਚੰਗੀ ਸਿਹਤ ਵਾਲਾ—ਧਨ-ਦੌਲਤ ਦਾ ਕੀ ਐ। ਸਿਹਤ ਵੀ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ, ਬੰਤਿਆ! ਦੁੱਧ-ਘਿਓ ਪੀਣਾ ਪੈਂਦਾ ਐ, ਬਦਾਮ ਖਾਣੇ ਪੈਂਦੇ ਐ। ਹਰ ਚੀਜ਼ ਪੈਸਿਆਂ ਨਾਲ਼ ਈ ਤਾਂ ਆਉਂਦੀ ਐ, ਹਰ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਪੈਸਾ ਈ ਆਣ ਵੜਦਾ ਐ। ਪਰ, ਬੰਤਿਆ, ਇੱਕ ਗੱਲ ਸੋਚ—ਜੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਪੈਸਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਚੰਗੀ ਸਿਹਤ...ਤਾਂ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਚੰਗੀ ਹੋਈ ਭਲਾ? ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ ਰੱਬ ਦਾ। ਪੈਸੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਫੂਕਣਾ ਐ, ਸਿਹਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ? ਪਰ ਗੱਲ ਸੁਣ, ਜੇ ਬੰਦੇ ਦੀ ਸਿਹਤ ਚੰਗੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਦੀ ਵੀ ਤਾਂ ਲੋੜ ਹੋਣੀ ਈ ਹੋਈ। ਸਿਹਤ ਹੋਣ ਦਾ ਇਹ ਮਤਲਬ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹਦੇ ਕੋਲ਼ ਪੈਸੇ ਈ ਨਾ ਹੋਣ। ਇਹ ਚੱਕਰ ਕੀ ਚੱਲਿਆ ਹੋਇਐ, ਪੈਸਿਆਂ ਦਾ? ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹੀ ਸੀ ਨਾ, ਪੈਸੇ ਦੀ ਕਹਾਣੀ, ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਜੁਬਾਨੀ। ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਸਵਾਦਲੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਇਹਦੀ ਕਹਾਣੀ। ਦੁਖੀ ਈ ਕੀਤਾ ਸੀ ਇਸ ਨੇ, ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ। ਸਾਰੇ ਰੋੜਕੇ ਇਹਦੇ ਈ ਪਾਏ ਹੋਏ ਐ। ਜੇ ਨਾ ਹੋਵੇ ਪੈਸਾ ਬੰਦੇ ਕੋਲ਼, ਕਿਸੇ ਵੀ ਬੰਦੇ ਕੋਲ਼, ਤਾਂ ਕੀ ਹੋ ਜਾਊ? ਰੋਟੀ ਨਹੀਂ ਮਿੱਲੂ, ਉਹਨੂੰ? ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਮਿੱਲੂ, ਰੋਟੀ। ਕਿੱਥੇ ਜਾਣਗੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ? ਅੰਨ ਤਾਂ ਓਨਾ ਹੀ ਹੋਊ, ਦੁਨੀਆ ਉੱਤੇ। ਫੇਰ ਕਿਉਂ ਇਹ ਟੰਟਾ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਐ, ਪੈਸਿਆਂ ਦਾ? ਚੁੱਪ ਵੀ ਕਰ ਹੁਣ, ਬੰਤਿਆ ! ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ, ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ। ਤੂੰ ਸੋਚਿਆ ਨਾ ਕਰ ਬਹੁਤਾ। ਸੋਚਣਾ ਤੇਰਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਤਾਂ ਕੰਮ ਐ, ਵੱਡੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦਾ। ਜੇ ਆਪਾਂ ਸੋਚਣ ਲੱਗ ਪਏ ਤਾਂ ਫੇਰ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਕੰਮ। ਮਾਰ ਦੇ ਪੈਡਲ ਹੋਰ, ਆ ਗਿਆ ਸੀਤਲਾ ਮੰਦਰ। ਭਲਵਾਨ ਜੀ ਨੇ ਪੈਸੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕੀਤੇ, ਜੋ ਦਿੰਦਾ ਈ, ਲੈ-ਲੈ ਚੁੱਪ ਕਰ ਕੇ। ਝਗੜਾ ਨਾ ਕਰੀਂ। ਝਗੜਾ ਤਾਂ ਆਪਾਂ ਉੱ ਨੀਂ ਕਰਦੇ, ਕਿਸੇ ਨਾਲ਼। ਅੱਠ ਆਨੇ ਦੇ ਗਿਆ ਈ—ਪੰਜਾਹ ਪੈਸੇ। ਠੀਕ ਈ ਐ—ਨਾ ਬਹੁਤੇ, ਨਾ ਥੋੜ੍ਹੇ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਸਵਾਰੀਆਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਣ ਤਾਂ ਜਲਵੇ ਈ ਨਾ ਆ ਜਾਣ, ਬੰਤਿਆ। ਪਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਈ ਬੰਦੇ ਗ਼ਰੀਬ ਦਾ ਹੱਕ ਕਿਉਂ ਮਾਰਦੇ ਐ ? ਬਈ ਹੱਕ ਦੇ ਦਿਓ ਗ਼ਰੀਬ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ, ਫੇਰ ਕਾਹਦਾ ਰੋੜਕਾ?

ਮੈਂ ਦਸ-ਪੰਦਰਾਂ ਮਿੰਟ ਸਵਾਰੀ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕੀਤੀ, ਫੇਰ ਮੈਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਯਾਦ ਆ ਗਿਆ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਭੁੱਖ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਐ। ਮੈਂ ਘਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਰਿਕਸ਼ਾ ਮੋੜ ਲਿਆ। ਘਰ ਵੀ ਬਹੁਤੀ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉੱਥੋਂ। ਖੋਰੇ ਤਦੇ ਈ ਭੁੱਖ ਲੱਗ ਗਈ ਸੀ ਮੈਨੂੰ। ਭੁੱਖ ਜਦੋਂ ਲੱਗਣ ਲੱਗਦੀ ਐ, ਅਚਾਨਕ ਈ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਐ। ਭੁੱਖ ਨਾ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਈ ਘਰ ਦਾ ਖਿਆਲ ਨਾ ਆਏ, ਸ਼ੈਦ। ਕੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਏਸ ਵੇਲੇ ਭਲੀ ਲੋਕ? ਰੋਟੀਆਂ ਤਾਂ ਪਕਾ ਚੁੱਕੀ ਹੋਏਗੀ। ਉਹ ਸਵਖਤੇ ਈ ਰੋਟੀਆਂ ਤਾਂ ਪਕਾ ਲੈਂਦੀ ਐ। ਕੀ ਕਰੇ, ਘਰ ਦੇ ਕੰਮ ਈ ਨਹੀਂ ਮੁੱਕਦੇ, ਉਸ ਕੋਲੋਂ! ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਐ ਕਿ ਉਹਦੀ ਸਿਹਤ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ, ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਐ, ਉਸ ਨੂੰ। ਚੰਗੀ-ਭਲੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਪਹਿਲਾਂ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਉਹਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਕਈ ਵਾਰ ਮੇਰਾ ਹਉਕਾ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ ਐ। ਬੱਚੇ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਦੇ ਐ। ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਖਾਣ ਨੂੰ ਮੰਗਦੇ ਈ ਰਹਿੰਦੇ ਐ। ਸਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਢਿੱਲਾ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਐ। ਐਨੇ ਸਾਰੇ ਕੱਪੜੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣ ਜਾਣ ਇੱਕੋ ਵਾਰੀ। ਠੰਢ ਵੀ ਤਾਂ ਆਖ਼ਰਾਂ ਦੀ ਪੈ ਰਹੀ ਐ। ਗਰਮ ਕੱਪੜੇ ਨੂੰ ਤਾਂ ਹੱਥ ਈ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਪੈਸੇ ਬਚਾਏ ਸੀ, ਭਲੀ ਲੋਕ ਨੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਉਹ ਉੱਨ ਖ਼ਰੀਦ ਲਿਆਈ ਐ, ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ। ਘਰ ਦੇ ਲਾਗੇ ਈ ਜਿਹੜਾ ਸਕੂਲ ਐ ਨਾ ਵੱਡਾ, ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਇੱਕ ਮਾਸਟਰ ਦੇ ਘਰ ਕੰਮ ਕਰ ਆਉਂਦੀ ਐ ਉਹ, ਦੋ ਵੇਲੇ। ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਰੋਕਦਾਂ ਪਰ ਉਹ ਮੇਰੇ ਆਖੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ। ਕਹਿੰਦੀ ਐ, ‘ਹੁਣ ਜੇ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਲਿਆਉਂਦੀ ਆਂ ਤਾਂ ਵੀ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਜੇ ਬਿਲਕੁਲ ਈ ਕੁਝ ਨਾ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਝੱਟ ਕਿਵੇਂ ਲੰਘੇਗਾ?’ ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਕਹਿੰਦਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਹਾਂ ਕਮਾਉਣ ਵਾਲਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਤੱਕਦੀ ਐ ਫੇਰ ਨਿੰਮ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਪਰੇ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਐ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਤੱਕਣੀ ਉੱਕਾ ਈ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਉਹ ਨਿੰਮ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਮੁਸਕਣੀ। ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਹੁਣ ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਈ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਐ।

ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ :

ਤਬੀਅਤ—ਚਿੱਤ, ਮਨ ਜਾਂ ਸਰੀਰ ਦੀ ਗੱਲ। ਨਿੱਸਲ—ਲੱਤਾਂ-ਬਾਹਾਂ ਪਸਾਰ ਕੇ ਸੌਣਾ, ਬੇਡਿਕਰ ਹੋਣਾ। ਬੋਹਣੀ—ਕੰਮ ਜਾਂ ਦੁਕਾਨ ਖੋਲ੍ਹਣ 'ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਵੱਟਕ। ਇੰਟਰਵਿਊ—ਸਾਖਿਆਤਕਾਰ, ਮੁਲਾਕਾਤ। ਸਿਫਾਰਸ਼—ਸਲਾਹੁਤਾ ਜਾਂ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ ਸ਼ਬਦ, ਮਦਦ, ਵਸੀਲਾ। ਫਰ-ਫਰ—ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ, ਲਗਾਤਾਰ। ਪਾਸਕੂ—ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਭਾਗ। ਸਿਤਾਰ—ਤਾਰਾਂ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਸਾਜ਼। ਫੀਚਰ—ਕਿਸੇ ਸਰਗਰਮੀ ਨੂੰ ਨਾਟਕੀ ਰੰਗਣ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਰੂਪਕ। ਉਲਾਂਘਾਂ—ਭਰਵੇਂ ਕਦਮ, ਪੁਲਾਂਘਾਂ। ਸਿਲਸਿਲਾ—ਲੜੀ, ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ। ਹਸਰਤ—ਦਿਲ ਦੀ ਉਮੰਗ, ਅਧੂਰੀ ਇੱਛਾ, ਸੱਪਰ। ਘੋਸ਼ਣਾ—ਐਲਾਨ। ਰਿਜ਼ਕ—ਰੋਜ਼ੀ, ਉਪਜੀਵਕਾ। ਪੱਲਿਓਂ—ਆਪਣੇ ਕੋਲੋਂ। ਹਮਾਤੜ—ਸਾਡੇ ਵਰਗੇ। ਦਸਾਂ ਨਹੁੰਆਂ ਦੀ ਕਿਰਤ—ਮਿਹਨਤ ਦੀ ਕਮਾਈ। ਨਗ—ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਚੀਜ਼ਾਂ, ਖ਼ੌਫ—ਡਰ। ਦੋ-ਚਾਰ ਛਿੱਲੜ—ਦੋ-ਚਾਰ ਰੁਪਏ। ਹਿਫਾਜ਼ਤ—ਰੱਖਿਆ, ਸੰਭਾਲ। ਮਲਕੜੇ—ਹੌਲੀ, ਸਹਿਜੇ। ਹੇਜ—ਪਿਆਰ,

ਹਿਤ, ਮੋਹ। ਨੀਲੀ ਛਤਰੀ ਵਾਲਾ—ਰੱਬ, ਈਸ਼ਵਰ, ਪਰਮਾਤਮਾ। ਬੋਨਸ—ਤਨਖ਼ਾਹ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਲਨ ਵਾਲਾ ਲਾਭ-ਅੰਸ਼। ਜਲਸਾ—ਕਿਸੇ ਮੰਤਵ ਲਈ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ, ਸਭਾ, ਦਿਵਾਨ। ਰਹੁ—ਗੰਨੇ ਦਾ ਰਸ। ਹੈਸੀਅਤ—ਵਿੱਤ, ਔਕਾਤ, ਦਰਜਾ, ਰੁਤਬਾ, ਸਮਰੱਥਾ। ਫੂਫੜੀਆਂ—ਤੁੱਛ ਜਾਂ ਹਲਕੀਆਂ, ਛੋਟੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ। ਕਰਾਰਾ—ਤਿੱਖਾ, ਤੇਜ਼, ਤਕੜਾ। ਮਾਝਾ—ਸਰੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਪੀਹ ਕੇ ਬਣਾਇਆ ਮਸਾਲਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਡੋਰ ਉੱਤੇ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਗੈਲਰੀ—ਛੱਜਾ, ਛੱਤਿਆ ਹੋਇਆ ਰਾਹ। ਲਿੱਸੀ—ਕਮਜ਼ੋਰ, ਮਾੜੀ। ਜਲਵੇ—ਨਜ਼ਾਰੇ, ਸੋਭਾ, ਚਮਕ-ਦਮਕ। ਨਰੋਇਆ—ਸਿਹਤਮੰਦ, ਤਕੜਾ, ਰਾਜ਼ੀ-ਬਾਜ਼ੀ। ਟੰਟਾ—ਮੁਸੀਬਤ, ਝਗੜਾ, ਫਸਾਦ। ਰੇੜਕਾ—ਝਗੜਾ। ਨਿੰਮੂ ਜਿਹਾ—ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ, ਧੀਮਾ, ਮੱਧਮ।

ਅਭਿਆਸ

(ੳ) 'ਇੱਕ ਹੋਰ ਨਵਾਂ ਸਾਲ' ਨਾਵਲ ਦੇ 'ਸਵੇਰ' ਭਾਗ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਿਓ :

1. ਬੰਤਾ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਤੋਂ ਚਾਹ ਦੀ ਥਾਂ 'ਬੈਂਡ-ਟੀ' ਦੀ ਮੰਗ ਕਿਉਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ?
2. ਬੰਤੇ ਦਾ ਸਵੇਰੇ ਛੇ ਵਜੇ ਕਿੱਥੇ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿਉਂ?
3. ਨਾਵਲ ਦਾ ਨਾਇਕ ਰਿਕਸ਼ੇ ਦੇ ਪਹੀਏ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕਿਸ ਚੀਜ਼ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ?
4. ਬੰਤੇ ਦੇ ਪਿਓ ਦੀ ਮੌਤ ਕਿਵੇਂ ਹੋਈ।
5. ਬੰਤਾ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਕਿਉਂ ਹਟ ਗਿਆ ਸੀ?
6. ਬੰਤੇ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪਿੰਡ ਕਿਉਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ?
7. ਬੰਤਾ ਖੇਤ-ਮਜ਼ਦੂਰ ਤੋਂ ਰਿਕਸ਼ਾ-ਚਾਲਕ ਕਿਵੇਂ ਬਣਿਆ?
8. ਬੰਤੇ ਨੇ ਚਪੜਾਸੀ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਿਉਂ ਛੱਡੀ?
9. ਬੰਤੇ ਨੇ ਪੰਜਵੀਂ ਜਮਾਤ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਕਿਵੇਂ ਦਿੱਤਾ?
10. ਤਾਨਪੁਰੇ ਵਾਲੀ ਕੁੜੀ ਜਲੰਧਰ ਕੀ ਕਰਨ ਗਈ ਸੀ?
11. ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਰਿਕਸ਼ਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸੇਠ ਨੂੰ ਬੰਤਾ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਕਿਉਂ ਸਮਝਦਾ ਹੈ?
12. ਰਿਕਸ਼ਾ-ਚਾਲਕ ਦੀ ਮਾਂ ਕਿੱਥੇ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ? ਉਹ ਉਸਦੀ ਦੇਖ-ਭਾਲ ਕਿਵੇਂ ਕਰਦਾ ਸੀ?
13. ਨਵਾਂ ਸਾਲ 'ਤੇ ਰਿਕਸ਼ਾ-ਚਾਲਕ ਬੰਤਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਕਿਉਂ ਨਾ ਜਾ ਸਕਿਆ।
14. ਰਿਕਸ਼ਾ-ਚਾਲਕ ਦੇ ਕਿੰਨੇ ਬੱਚੇ ਸਨ? ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਸੰਬੰਧੀ ਉਸ ਦੇ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਸਨ?
15. ਜਲ੍ਹਿਆਂਵਾਲੇ ਬਾਗ ਦੇ ਖ਼ੂਨੀ ਸਾਕੇ ਬਾਰੇ ਬੰਤੇ ਦੇ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਹਨ?
16. ਡੋਰ ਨੂੰ ਮਾਝਾ ਲਾ ਰਹੇ ਬੰਤੇ ਵੱਲ ਵੇਖ ਕੇ ਰਿਕਸ਼ੇ ਵਾਲੇ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੇ ਵਿਚਾਰ ਆਏ?
17. "ਕਿਰਤੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਤਾਂ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਈ ਸੋਹਣੇ ਲੱਗਦੇ ਐ।" ਰਿਕਸ਼ੇ ਵਾਲੇ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਕਿਉਂ ਸੋਚਿਆ?
18. ਰਿਕਸ਼ੇ ਵਾਲਾ ਮੀਤੇ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਰਿਕਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਹਵਾ ਕਿਉਂ ਭਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ?
19. ਰਿਕਸ਼ੇ ਵਾਲੇ ਦੀ ਪਤਨੀ ਤਾਰੋ ਕਿਸ ਦੇ ਘਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਜਾਂਦੀ ਸੀ?

(ਅ) 'ਇੱਕ ਹੋਰ ਨਵਾਂ ਸਾਲ' ਨਾਵਲ ਦੇ 'ਸਵੇਰ' ਭਾਗ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੱਸ ਕੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :

1. ਭਲੀਏ ਲੋਕੇ, ਜਿਹੜੀ ਚਾਹ ਵੱਡੇ ਲੋਕ ਬਿਸਤਰਾ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੀਂਦੇ ਐ, ਉਹ ਹੁੰਦੀ ਐ, ਬੈੱਡ-ਟੀ। ਚੱਲ ਉੱਠ, ਪਿਆ ਦੇ ਅੱਜ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਬੈੱਡ-ਟੀ।”
2. “ਕਿੱਥੋ ਰਾਜਾ ਭੋਜ, ਕਿੱਥੋ ਗੰਗੂ ਤੇਲੀ ..... ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਾਸਕੂ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਮਿੰਦਰ ਦੀ ਝਾਈ।”
3. “ਆਪਾਂ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਕਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਓਨਾ ਹੀ ਪੜ੍ਹਾਉਣੈ ਜਿੰਨਾ ਕਿ ਫੁੰਮਣ ਨੂੰ।”
4. “ਕਿਵੇਂ ਨਾ ਲੱਭੂ ..... ਪੜ੍ਹਨ ਦੇ ਹਾਲੇ ਗੁੱਡੀ ਨੂੰ ਦਿਲ ਲਾ ਕੇ।”
5. “ਇਹਨਾਂ ਛੂਛੜੀਆਂ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਕੀ ਬਣਨਾ ਐ ? ਪਿੰਡ ਚੱਲ ਕੇ ਪੀਆਂਗੇ ਬਾਟੇ ਵਿੱਚ।”
6. “ਪਰ ਭੈਣ, ਵਿਆਹ ਤਾਂ ਹਾਲੀ ਸਾਲ ਦੋ ਸਾਲ ਠਹਿਰ ਕੇ ਈ ਕਰਨਾ ਏ, ਪੜ੍ਹਦੀ ਰਹਿਣ ਦੇ ਸੂ—ਕਾਲਜੋਂ ਕਾਹਨੂੰ ਉਠਾਲਣਾ ਹੋਇਆ ?”
7. “ਲਾਜੋ, ਜੇ ਇਹ ਕੁੜੀ ਪਸਿੰਦ ਆ ਗਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਮੁੰਦਰੀ ਪਾ ਦੇਣੀ ਏ, ਉਹਨੂੰ .....।”
8. “ਇਹ ਵੀ ਕੋਈ ਨੁਕਸ ਏ ? ਅੱਬਲ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਈ ਨਹੀਂ ਲੱਗਣਾ, ਨਹੀਂ ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਕਵਾਂਗੇ, ਪਈ ਖੁੱਪ ਵਾਲੀ ਐਨਕ ਲਾ ਕੇ ਜਾਵੇ .....।”
9. “ਪਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਈ ਬੰਦੇ ਗ਼ਰੀਬ ਦਾ ਹੱਕ ਕਿਉਂ ਮਾਰਦੇ ਐ ? ਬਈ ਹੱਕ ਦੇ ਦਿਓ ਗ਼ਰੀਬ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ, ਫੇਰ ਕਾਹਦਾ ਰੇੜਕਾ ?”
10. “ਹੁਣ ਜੇ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਲਿਆਉਂਦੀ ਆਂ ਤਾਂ ਵੀ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਜੇ ਬਿਲਕੁਲ ਈ ਕੁਝ ਨਾ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਝੱਟ ਕਿਵੇਂ ਲੰਘੇਗਾ?”